

Byzantina Symmeikta

Vol 8 (1989)

SYMMEIKTA 8

Οι επαγγελματίες του Χάνδακα κατά τον 14ο αιώνα. Σχέσεις με τον καταναλωτή και τὸ κράτος

Χαράλαμπος ΓΑΣΠΑΡΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.726](https://doi.org/10.12681/byzsym.726)

Copyright © 2014, Χαράλαμπος ΓΑΣΠΑΡΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΑΣΠΑΡΗΣ Χ. (1989). Οι επαγγελματίες του Χάνδακα κατά τον 14ο αιώνα. Σχέσεις με τον καταναλωτή και τὸ κράτος. *Byzantina Symmeikta*, 8, 83–133. <https://doi.org/10.12681/byzsym.726>

ΟΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 14ο ΑΙΩΝΑ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Ο 14ος αιώνας αποτελεί τον αιώνα της εξάπλωσης και της καθιέρωσης στην Ίταλία και στη Δυτική Ευρώπη, με τη μορφή καταστατικών, του θεσμού των συντεχνιών, που ο κοινωνικός και ο οικονομικός ρόλος του έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις¹. Στην αρχική μορφή των συντεχνιών ο κοινωνικός και θρησκευτικός χαρακτήρας τους υπερέιχε του οικονομικού και του πολιτικού. Σταδιακά όμως ο δεύτερος υπερίσχυε και οι συντεχνίες άρχισαν να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην προστασία των μελών τους από την κρατική αυθαιρεσία, στην αποφυγή συναγωνισμού ανάμεσα στα μέλη, στην ποιότητα της παραγωγής και στην προστασία του πελάτη, σε ένα πλέγμα δηλαδή διεκδικήσεων και υποχρεώσεων που αποτελούσαν μέχρι και την παρακμή του θεσμού, θεωρητικά πάντα, τους βασικούς στόχους του επαγγελματικού κόσμου.

Η δύναμη όμως των συντεχνιών ήταν συναρτημένη με την οικονομική πραγματικότητα και το πολιτικό καθεστώς κάθε περιοχής. Την ανάπτυξη της ενοούσε κυρίως η ύπαρξη βιομηχανίας και βιοτεχνίας και λιγότερο εμπορίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη Φλωρεντία και στη Φλάνδρα, κέντρα βιομηχανικά, οι συντεχνίες γνώρισαν τη μεγαλύτερη ανάπτυξη τους, ενώ αντίθετα ο

1. Σχετικά με τις συντεχνίες, την εξέλιξη και το ρόλο τους γενικά στην Ευρώπη βλ. H. P i r e n n e, *Histoire économique et sociale du Moyen Age*, Παρίσι 1963², σελ. 171-180.— J. P e e r s, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Παρίσι 1966, σελ. 380-385.— S y l v i a L. T h r u p p, *Le corporazioni*, Storia Economica Cambridge, τόμ. Γ', Τορίνο 1976, σελ. 265-329 — N. J. G. P o u n d s, *An economic history of medieval Europe*, Λονδίνο - Ν. Υόρκη, 1980, σελ. 290-299 — G. F o u r q u i n, *Strutture di socialità vecchie e nuove (verso il 1300-verso il 1500)*, «P. L e o n, Storia Economica e Sociale del mondo Le origini dell'età moderna. 1300/1580», τόμ. Α' /1, Μπάρι 1981, σελ. 279-283 — M. M. P o s t a n, *The medieval economy and society*, Ν. Υόρκη 1981, σελ. 233-252. Για τους τεχνίτες του Μεσαίωνα βλ. γενικά: *Artigianato e tecnica nella società dell'Alto Medioevo occidentale*, Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo XVIII (2-8 'Απριλίου 1970), τόμ. Α'-Β', Σπολέτο 1971.

θεσμός παρέμεινε κατά ένα μεγάλο μέρος τυπικός σε όλες τις μεγάλες «θαλάσσιες» πόλεις, μεταξύ των οποίων και η Βενετία¹.

Ἡ «δημοκρατικότητα» και ὁ «ἀντικαπιταλιστικός» χαρακτήρας τοῦ θεσμοῦ (στοιχεῖα ποῦ ἐν μέρει θεωροῦνται σήμερα μύθος) τῶν συντεχνιῶν ἔρχονταν σέ ἀντίθεση μέ τὸ αὐστηρὰ συγκεντρωτικὸ καθεστῶς τῆς λεγόμενης «Γαληνοτάτης Δημοκρατίας»². Ἡ ὑπαρξὴ ἤδη ἀπὸ τὸ 13ο αἰώνα συντεχνιῶν μέ καταστατικὸ στὴ Βενετία δὲ σημαίνει ὅτι ὁ ρόλος τους ὑπῆρξε οὐσιαστικός. Τὸ κράτος ἔλεγε αὐστηρὰ τοὺς ἐπαγγελματίες, ἐπιτρέποντάς τους ὅμως παράλληλα, μέ ἔξυπνο τρόπο, τυπικὰ και συνάμα ἀκίνδυνα δικαιώματα ὀργάνωσης.

Ἡ Κρήτη τὸ 14ο αἰώνα ἀποτελοῦσε ἤδη σημαντικὴ ἀποικία γιὰ τὴ Βενετία. Συστηματικὴ ὀργάνωση τῶν ἐπαγγελματιῶν τοῦ νησιοῦ δὲ μαρτυρεῖται. Τὰ ἐπαγγέλματα ποῦ τὴν ἴδια ἐποχὴ ὀργανώνονταν σέ συντεχνίες, λιγότερο στὴ Βενετία και περισσότερο σέ ἄλλες περιοχὲς τῆς ὑπόλοιπης Εὐρώπης, ἢ δὲν ὑπῆρχαν στὸ Χάνδακα ἢ ἦταν πολὺ λίγο διαδεδομένα ἢ ἀνεπτυγμένα, και τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν εὐνόησε και ὅποιαδήποτε συντεχνιακὴ πρωτοβουλία³.

Μιὰ σειρά ἀπὸ διατάγματα, ποῦ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν στὴ μελέτη αὐτὴ και ποῦ ἀπευθύνονται στοὺς ὑπάρχοντες ἐπαγγελματίες τοῦ Χάνδακα, μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι πράγματι στὴν Κρήτη δὲν ὑπῆρχε συντεχνιακὴ ὀργάνωση, ἀντίστοιχη τουλάχιστον μέ αὐτὴ τῆς μητρόπολης. Μὲ τὰ διατάγματα αὐτὰ οἱ τοπικὲς Ἀρχές, στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐδραιωθοῦν στὸ νησί και νὰ

1. Γιὰ τὶς συντεχνίες στὴ Βενετία βλ. G. M o n t i c o l o, *I capitolari delle Arti veneziane sottoposte alla Giustizia e poi alla Giustizia Vecchia dalle origini al MCCCXXX*, Ρώμη 1896-1914 (Istituto Storico Italiano - Fonti per la Storia d'Italia).— G. L u z z a t t o, *Storia economica di Venezia dal XI al XVI secolo*, Βενετία 1961, σελ. 116-119.— G. M a r a n g o n i, *Le associazioni di mestiere nella Repubblica Veneta (Vittuaria-Farmacia - Medicina)*, Βενετία 1974 (στὸ ἐξῆς: M a r a n g o n i, *Le associazioni*).— F. L a n e, *Storia di Venezia*, Τορίνο 1978, σελ. 122-128 και 196-197.— F. B r u n e l l o, *Arti e Mestieri a Venezia nel medioevo e nel rinascimento*, Vicenza 1980.— Α γ γ ε λ ι - κ ῆ ς Ε. Λ α ῖ ο υ, *Quelques observations sur l'économie et la société de Crète vénitienne Cca. 1270-ca. 1305*, Bisanzio e l'Italia. Raccolta di Studi in memorial di Agostino Pertusi, Μιλάνο 1982, σελ. 190-194.

2. Γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν, καθὼς και τοῦ ρόλου γενικό-τερα τῶν συντεχνιῶν, βλ. τὴ βιβλιογραφία τῆς σημ. 1, σελ. 83.

3. Σχετικὰ μέ τοὺς ἐπαγγελματίες στὴν Κρήτη βλ. J. J e g e r l e h n e r, *Beiträge zur Verwaltungsgeschichte Kandiens im XIV Jahrhundert*, BZ (1904), σελ. 435-479 (στὸ ἐξῆς: J e g e r l e h n e r).— Ι. Κ ι σ κ ῆ ρ α, *Ἡ σύμβασις μαθητείας ἐν τῇ βενετοκρατούμενῃ Κρήτῃ (Μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων ἐκ τοῦ Archivio di Stato τῆς Βενετίας)*, Ἔρευνα ἐπὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι δικαίου τῆς ἐποχῆς τῆς βενετοκρατίας 1, Ἀθήναι 1968.— E l i s a b e t h S a n t s c h i, *Contrats du travail et d'apprentissage en Crète vénitienne au XIVe siècle d'après quelques notaires*, Revue Suisse d'Histoire 19 (1969), σελ. 34-74.— Χ ρ ὺ σ α ς Α Μ α λ τ ἔ ζ ο υ, *Métiers et salaires en Crète vénitienne (XVes.)*, BF 12 (1987), σελ. 321-341.— Τ ῆ ς Ἰ δ ι α ς, *Τιμὲς ἀγαθῶν και ἀμοιβὲς ἐργασίας στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη (16ος αἰ.)*, Σύμμεικτα 6 (1985), σελ. 1-32.

ὀργανώσουν διοικητικά καὶ οἰκονομικά τὴν ἀποικία, κατάφερναν νὰ καλύπτουν τὴν ἔλλειψη καταστατικῶν, πού θά βοηθοῦσαν τοὺς ἐπαγγελματίες νὰ ἀσχοῦν σωστότερα τὸ ἐπάγγελμά τους.

Τὸ ἐνδιαφέρον στὴ μελέτη αὐτὴ θά στραφεῖ κυρίως γύρω ἀπὸ τὸ καθεστῶς καὶ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν ἐπαγγελματιῶν τοῦ Χάνδακα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ συντεχνιακὴ ὀργάνωση. Ἡ ὕπαρξη ἢ ὄχι καταστατικῶν ἀποτελεῖ δευτερεύον θέμα. Τὰ καταστατικά ἀποτελοῦσαν ἓνα τυπικὸ στοιχεῖο, μιὰ πρόσοψη πίσω ἀπὸ τὴν ὁποία συχνὰ κρυβόταν ἡ πραγματικὴ λειτουργία τῶν συντεχνιῶν καὶ τὸ ἀληθινὸ καθεστῶς πού ἴσχυε γιὰ τοὺς ἐπαγγελματίες. Ἐξάλλου, οἱ ἐπανειλημμένες διορθώσεις ἢ συμπληρωματικὲς ἀποφάσεις στὰ ἤδη ὑπάρχοντα καταστατικά τῶν συντεχνιῶν τῆς Βενετίας ἀποδεικνύουν τὴν ἀνεπάρκεια καὶ τὴ μὴ λειτουργικότητά τους. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὕπαρξη ἢ ὄχι συντεχνιῶν στὸ Χάνδακα, τὰ διατάγματα ἀποτελοῦν τεκμήρια γιὰ τὴ στάση τῆς ἴδιας τῆς Βενετίας καὶ κυρίως τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν ἀπέναντι στοὺς ἐπαγγελματίες.

Βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ ἡ σειρὰ *Proclami e Bandi* ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, πού περιλαμβάνει διατάγματα ἀπὸ τὸ 1313 ὠς καὶ τὸ 1374, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων καλύπτει ὅλο τὸ φάσμα τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ¹.

Οἱ ἀποφάσεις λαμβάνονταν στὸ ὄνομα τοῦ Δούκα καὶ τῶν ἀρμόδιων γιὰ κάθε περίπτωση διοικητικῶν ἢ οἰκονομικῶν Ἀρχῶν. Ἡ ἀνακοίνωση τοῦ διατάγματος γινόταν ἀπὸ δημόσιο κήρυκα (*gastaldus - preco*) προφορικὰ στὴν κεντρικὴ πλατεία τοῦ Χάνδακα², κοντὰ στὸ δουκικὸ παλάτι καὶ στὴ *loggia* τοῦ Ἀγίου Μάρκου, στὸν κεντρικὸ δρόμο τῆς πόλης (*ruga magistra*), στὸ προάστειο (*burgo*) καὶ στὴ *judeca*, ἀκόμη καὶ στὰ γύρω χωριά, ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενό του καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐνδιαφερομένων. Ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς ἀνακοίνωσης καὶ ὕστερα φρόντιζαν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ του τὰ ἀρμόδια ὄργανα, πού τὶς περισσότερες φορές κατονομάζονται στὸ διάταγμα.

Γιὰ τοὺς παραβάτες προβλεπόταν πάντα ἡ σχετικὴ ποινὴ, πού συνήθως ἦταν χρηματικὸ πρόστιμο ἢ κατασχέσεις προϊόντων καὶ ἐμπορευμάτων καὶ σπανιότερα καταδίκες σὲ φυλακὴ ἢ στὴν *berlina*. Τὰ χρήματα ἀπὸ τὰ πρόστιμα μοιράζονταν σὲ τρία μέρη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα περιερχόταν σὲ ὅποιον κατήγγελλε τὸν παραβάτη, τὸ ἄλλο στὸ ὄργανο πού εἶχε τὴ φροντίδα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συγκεκριμένου διατάγματος (στὴν περίπτωσιν πού ἦταν περισσότερες ἀπὸ μία οἱ ὑπηρεσίες, σὲ ἐκείνη στὴν ὁποία γινόταν πρῶτα ἡ κα-

1. ASV, ADC (= Archivio Duca di Candia), b. 14 καὶ b. 15. Ἐνα μέρος ἀπὸ τὰ διατάγματα αὐτὰ ἔχουν ἐκδοθεῖ: *Duca di Candia. Bandi (1313-1329)*, ἐκδ. Paola Ratti-Vidulich, Fonti per la storia di Venezia, sez. I-Archivi Pubblici, Βενετία 1965 (στὸ ἐξῆς: *Bandi*).

2. Στὸ ἐξῆς ἡ κεντρικὴ αὐτὴ πλατεία τοῦ Χάνδακα θά ὀνομάζεται ἀπλῶς: Πλατεία.

ταγγελία) και τὸ τρίτο στὴν Πολιτεία. Ἄν δὲν ὑπῆρχε μηνυτής, τὸ σύνολο τῶν προστίμων μοιραζόταν σὲ δύο μέρη.

Σύμφωνα μὲ τὰ συγκεκριμένα διατάγματα, οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους ἦταν οἱ *justiciarii*, οἱ *comerclarii*, οἱ *domini de nocte*, οἱ *advocatores comunis* καὶ οἱ καστελλάνοι. Ὑπῆρχαν ἀκόμη καὶ ἄλλες μικρότερες, πὺθ εἰδικευμένες ὑπηρεσίες πὺθ τὶς συγκροτοῦσαν σὲ εἰδικές περιπτώσεις καὶ γιὰ τὶς ὁποῖες θὰ γίνεἰ μνεἰα παρακάτω σὲ σχέση μὲ τὸ κάθε ἐπάγγελμα.

Ἡ βασικότερη ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες ἐλέγχου ἦταν οἱ *justiciarii*. Στὴ Βενετία ἡ ἀντίστοιχη ὑπηρεσία εἶχε δημιουργηθεἰ τὸ 1173 μὲ καθαρά ἀγορανομικὲς δικαιοδοσίες καὶ τὴν ἀποτελοῦσαν ἀρχικὰ 5 καὶ ἀργότερα 3 πρόσωπα. Τὸ 1261 δημιουργήθηκε δεῦτερο ὄργανο *justiciarii* μὲ τὸ ὄνομα *giustizia nuova*, πὺθ ἀντιδιαστέλλοταν ἀπὸ τὴ *giustizia vecchia* ἢ ἀπλῶς *giustizia*. Στὸ νέο αὐτὸ ὄργανο ἀνατέθηκε ἡ ἐπίβλεψη τῶν μικροεμπόρων καὶ τῶν ἐπαγγελματιῶν πὺθ εἶχαν σχέση μὲ εἶδη διατροφῆς, ἐνῶ στὴ δικαιοδοσία τοῦ παλιοῦ παρέμειναν ὄλα τὰ ὑπόλοιπα ἐπαγγέλματα πὺθ ἐπαιζαν σημαντικότερο ρόλο στὴν οἰκονομία τῆς Βενετίας. Αὐτὸ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα οἱ τρεῖς *justiciarii* τῆς *giustizia vecchia* νὰ γίνουἰ ὁ συνδετικὸς κρίκος ἀνάμεσα στὸ κράτος καὶ τοὺς ἐπαγγελματίες, ἕνα πανίσχυρο ὄργανο ἐλέγχου, χωρὶς τὴν ἔγκριση τοῦ ὁποῖου δὲν λαμβανόταν καμιά σημαντικὴ ἀπόφαση¹.

Στὴν Κρήτη οἱ δικαιοδοσίες τῶν *justiciarii*, πὺθ τὸ καταστατικὸ τους ἔχει χαθεἰ, εἶναι ἀποσπασματικὰ γνωστὲς ἀπὸ τὶς κατὰ καιροὺς διευκρινιστικὲς διατάξεις γιὰ τὴν ὑπηρεσία αὐτὴ καὶ ἀπὸ καταστατικὰ ἄλλων ὑπηρεσιῶν². Ὅπως δὲ ἦταν ἀνάλογες μὲ τὶς δικαιοδοσίες τῶν *justiciarii* τῆς Βενετίας μὲ τὴ διαφορά ὅτι στὴν Κρήτη ἐπόπτευαν ὁλόκληρο τὸν ἐπαγγελματικὸ κόσμο τοῦ Χάνδακα.

Ἄπὸ διάταγμα τοῦ 1395 πληροφοροῦμαστε ὅτι καὶ στὴν Κρήτη οἱ *justiciarii* ἦταν τρεῖς³. Φρόντιζαν γιὰ τὴ σωστὴ λειτουργία τῆς ἀγορᾶς, ἰδιαίτερα ὡς πρὸς τὰ εἶδη διατροφῆς, καὶ ἐπέβλεπαν ἐργάτες καὶ βιοτέχνες. Ἐμπόδιζαν κάθε εἶδους κερδοσκοπία σὲ βάρος τῆς Πολιτείας καὶ τῶν καταναλωτῶν, κυρίως ὡς πρὸς τὶς τιμές, καὶ ἔλυναν ὁποιαδήποτε διαφορά προέκυπτε ἀνάμεσα

1. Βλ. M a r a n g o n i, *Le associazioni* σελ. 21-23.

2. Τὰ καπιτουλάρια τῶν διοικητικῶν σωμάτων τοῦ Χάνδακα πὺθ ἔχουἰ σωθεἰ βρίσκονται στὸ: ADC, b. 50. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἔχουἰ δημοσιευθεἰ ἀπὸ τὸν E. G e r l a n d, *Das Archiv des Herzogs von Candia im Königl. Staatsarchiv zu Venedig*, Στρασβούργο 1899, σελ. 84-114. Τὰ ἴδια καπιτουλάρια μαζί μὲ τὶς κατὰ καιροὺς τροποποιήσεις καὶ πρόσθετες διατάξεις δημοσιεύονται σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Σ π. Θ ε ο τ ὀ κ η, *Τὰ καπιτουλάρια τῆς βενετοκρατομένης Κρήτης, 1298-1500*, Ἐπιτηρίς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν 4 (1941), σελ. 114-175 (στὸ ἐξῆς: Θ ε ο τ ὀ κ η, *Τὰ καπιτουλάρια*). Σχετικὰ μὲ τὸ σῶμα τῶν *insticiarii* βλ. J e g e r l e h n e r, σελ. 444.

3. ADC, b. 50, 1, φ. 22r: Θ ε ο τ ὀ κ η, *Τὰ καπιτουλάρια*, σελ. 145.

σέ πωλητή και αγοραστή. Τέλος, έλεγχαν τὰ επίσημα μέτρα και σταθμὰ και τις ζυγαριές στο Χάνδακα και στην ένδοχώρα του νησιού. Για τὸ λόγο αὐτό, ὕστερα ἀπὸ ἄδεια τῶν Ἀρχῶν, περιόδευαν κατὰ καιρούς στὰ φρούρια και στὰ χωριά τῆς γύρω περιοχῆς¹.

Στους παραβάτες επέβαλλαν πρόστιμα μέχρι τοῦ ποσοῦ τῶν 5 ὑπερπύρων για κάθε ὑπόθεση². Ἀπὸ τὰ πρόστιμα αὐτά, ὅπως καθορίζεται τὸ 1394, οἱ *justiciarii* εἰσέπρατταν τὸ $\frac{1}{3}$, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα $\frac{2}{3}$ μοιράζονταν στην Πολιτεία και στους γραμματεῖς και κλητῆρες τῶν *justiciarii*, μόνο ὅμως ἀν δὲν ὑπῆρχε μηνυτῆς τῆς παράβασης για τὴν ὁποία ἐπιβλήθηκε τὸ πρόστιμο. Στην περίπτωση πού ὑπῆρχε μηνυτῆς, και ἡ μήνυση του ἀποδεικνυόταν ἀληθινή, τὸ τρίτο μερίδιο ἀνῆκε σ' αὐτὸν και ὄχι στους γραμματεῖς και τοὺς κλητῆρες, οἱ ὁποῖοι, ἄς σημειωθεῖ, δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκήσουν μήνυση. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ παραβάτες ἦταν πολλοὶ και ὑπῆρχε ἔλλειψη καταγγελιῶν, τὸ 1395 εἶχε παραχωρηθεῖ στους τελευταίους τὸ δικαίωμα τῆς καταγγελίας και τῆς εἰσπραχῆς τοῦ νομίμου δικαιώματος τοῦ μηνυτῆ³.

Ἄσσοι *justiciarii* κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας τους εἶχαν ἐπιβάλλει πρόστιμο, ἀλλὰ δὲν εἶχαν προλάβει νὰ τὸ εἰσπράξουν, εἰσέπρατταν τελικὰ τὸ μισὸ ἀπὸ τὸ νόμιμο δικαίωμά τους, ἐνῶ τὸ ἄλλο μισὸ περιερχόταν στους *justiciarii*, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας τῶν ὁποίων εἶχε τελικὰ εἰσπραχτεῖ τὸ πρόστιμο αὐτό⁴.

Τὸ ταμεῖο τοῦ σώματος τῶν *justiciarii*, στο ὁποῖο συγκεντρώνονταν τὰ χρήματα πού προέρχονταν ἀπὸ τὰ πρόστιμα, τὸ ἀναλάμβανε για δύο μῆνες ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔπρεπε νὰ ἔχει συμπληρώσει ἤδη ὑπηρεσία ἕξι μηνῶν. Ὁ ταμίας καθόριζε τὰ πρόστιμα και ὑπέγραφε τις εἰσπράξεις τους, σημειώνοντας τὸ ποσὸ πού εἶχε εἰσπράξει, τὸ μερίδιο πού ἀνῆκε στην Πολιτεία και τὴν ἡμερομηνία εἰσπραχῆς του. Ἦταν ἐπίσης ὑποχρεωμένος νὰ τηρεῖ εἰδικὸ βιβλίο, ὅπου ὀφείλε νὰ σημειώνει τὸ μερίδιο ἀπὸ κάθε πρόστιμο πού ἀνῆκε στην Πολιτεία, τὸ ὄνομα ἐκείνου πού τὸ πλήρωνε, τὴν αἰτία για τὴν ὁποία εἶχε ἐπιβληθεῖ τὸ πρόστιμο και τὴν ἡμερομηνία τῆς εἰσπραχῆς του.

1. Θεοτόκη, *Τὰ καπιτουλάρια*, σελ. 131.

2. Τὰ νομίσματα πού κυκλοφοροῦν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στην Κρήτη εἶναι: τὸ δουκάτο, τὸ ὑπέρπυρο, τὸ γρόσσι (*grossum*), τὸ *soldinum*, τὸ τορνέσιο (*turonense*) και τὸ *parvum*. Οἱ Ἀρχές τοῦ Χάνδακα με κατὰ καιρούς διατάγματα καθόριζαν τὴν ἰσοτιμία τῶν παραπάνω νομισμάτων. Σύμφωνα με τὰ διατάγματα αὐτά ἴσχυε ἡ παρακάτω ἰσοτιμία: 1 δουκάτο = 24 γρόσσια = 62,4 soldini = 264 τορνέσια = 768 parvi. 1 γρόσσι = 2,6 soldini = 11 τορνέσια = 32 parvi. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ δουκάτο ἦταν ἴσο με 2 ὑπέρπυρα, κατὰ συνέπεια: 1 ὑπέρπυρο = 12 γρόσσια = 31,2 soldini = 132 τορνέσια = 384 parvi. (ADC, b. 14, φ. 67^{r-v}, 82^r, 84^r, 94^r, 131^r.— ADC, b. 15, φ. 92^r, 170^v, 178^{r-v} και 201^v).

3. ADC, b. 50, 1, φ. 24^r: Θεοτόκη, *Τὰ καπιτουλάρια*, σελ. 144-145.

4. Θεοτόκη, *Τὰ καπιτουλάρια*, σελ. 130.

Με τὸν τρόπο αὐτὸ ὑπῆρχε δυνατότητα ἐλέγχου ἀπὸ τοὺς *camerarii*, στοὺς ὁποίους οἱ *justiciarii* παρέδιναν τὰ χρήματα¹.

Γιὰ τὴν ἐξέταση ὅλων τῶν ὑποθέσεων ποὺ τοὺς ἀπασχολοῦσαν, καὶ ἰδιαίτερα τῶν μηνύσεων, οἱ *justiciarii* ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ βρίσκονται στὴ θέση τους τρία πρωινὰ κάθε ἐβδομάδα. Τὸ 1357 ὅμως, γιὰ τὴν καλύτερη ἐξυπηρέτηση ὅλων τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ τὴ σωστὴ λειτουργία τῆς ὑπηρεσίας, ὀρίστηκε ὅτι οἱ *justiciarii* ὄφειλαν νὰ βρίσκονται στὴ θέση τους κάθε πρωί, με ἐξαιρέση τὶς ἀργίες. Τονίζεται ἀκόμη στὸ ἴδιο διάταγμα ὅτι ὅσοι κατηγορούμενοι καλοῦνταν σὲ ἀπολογία ἔπρεπε νὰ παρουσιάζονται τὸ πρωὶ τῆς ἡμέρας ποὺ εἶχε ὀριστεῖ γιὰ νὰ ἀναπτύξουν τὰ ἐπιχειρήματά τους, διαφορετικὰ οἱ *justiciarii* θὰ προχωροῦσαν στὴν ἐξέταση τῆς ὑπόθεσης δίχως τὴν παρουσία τους².

Τέλος, γιὰ νὰ ἀποφεύγονται τυχὸν δωροδοκίες ἢ ἄλλες ἀπάτες, ἀπαγορευόταν στοὺς *justiciarii* νὰ δέχονται δῶρα ἢ «κανίσκια». Ἀπαγορευόταν ἐπίσης νὰ παίρνουν κρέας ἀπὸ τὰ σφαγεῖα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς διατίμησής του. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση ἔχαναν τὴ θέση τους³.

Οἱ καστελλάνοι ἀσκοῦσαν γενικὴ ἐποπτεία σὲ ὅλα τὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ φρούρια καὶ τὶς περιοχές, ὅπου ἦταν διορισμένοι. Γιὰ τὴν ἐξέταση τῶν ὑποθέσεων καὶ τὴν ἀπονομὴ δικαιοσύνης εἰσέπρατταν 8 *parvi* ἀπὸ κάθε ἐπαγγελματία, ποὺ ἀνῆκε στὴ δικαιοδοσία τους. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ποσὸ αὐτὸ καταβαλλόταν ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπαγγελματίες, ἀπὸ τοὺς πιὸ φτωχοὺς καὶ εὐκαιριακοὺς μέχρι τοὺς πιὸ πλουσίους καὶ μόνιμους, πράγμα ἄδικο, εἶχε τροποποιηθεῖ ἡ διάταξη καὶ εἶχε ἀποφασιστεῖ ὅτι οἱ καστελλάνοι θὰ εἰσέπρατταν 1 γρόσσι (*grossum*) ἀπὸ κάθε ἐπαγγελματία ποὺ θὰ ἀσκοῦσε μόνιμα τὸ ἐπάγγελμα του, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπόψη τὸ μέγεθος τῆς ἐπιχείρησής του. Τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ ἦταν ὑπόχρεα στὴν καταβολὴ αὐτῆ ἦταν τὰ ἀκόλουθα: ὑφαντουργοί, ράφτες, τσαγκάρηδες, σιδηρουργοί, μαραγκοί, ταβερνιάρηδες, λαδέμποροι (ποὺ ἀσκοῦσαν ὅμως μόνιμα τὸ ἐπάγγελμα), χρυσοχόοι καὶ μυλωνάδες. Οἱ ἐπαγγελματίες αὐτοὶ ὀρκίζονταν στοὺς καστελλάνους ὅτι θὰ ἀσκοῦσαν τὸ ἐπάγγελμά τους «σωστὰ καὶ τίμια» καὶ θὰ φρόντιζαν γιὰ τὴ συντήρηση τῶν ἐργαλείων τους. Οἱ καστελλάνοι, τέλος, δὲν εἶχαν δικαίωμα νὰ παρέχουν ἄδειες ἀσκησης τῶν παραπάνω ἐπαγγελμάτων. Τὴ σχετικὴ ἄδεια τὴν παραχωροῦσαν ἀποκλειστικὰ οἱ ἀρμόδιες Ἀρχές τοῦ Χάνδακα⁴.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ὄργανα ποὺ ἐπέβλεπαν ἐπίσης γιὰ τὴ σωστὴ ἐφαρμογὴ τῶν διαταγμάτων αὐτῶν, οἱ *comerclarii* ἦταν ὑπεύθυνοι γιὰ τοὺς δασμοὺς ποὺ βάραιναν τοὺς ἐπαγγελματίες, ἐνῶ οἱ *domini de nocte* καὶ οἱ *advocatores*

1. ADC, b. 50, 1, φ. 22r: Θ ε ο τ ό κ η, *Τὰ καπιτουλάρια*, σελ. 145.

2. ADC, b. 15, φ. 13r.

3. Θ ε ο τ ό κ η, *Τὰ καπιτουλάρια*, σελ. 131.

4. ADC, b. 50, 1, φ. 40r: Θ ε ο τ ό κ η, *Τὰ καπιτουλάρια*, σελ. 158-159.

comunis, ὄργανα ἀστυνομικά καὶ δικαστικά, ἦταν συχνὰ συνυπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν διαφόρων εἰδῶν διατάξεων.

Μὲ βάση τὰ διατάγματα τῶν Ἀρχῶν καὶ ἄλλες ὑπάρχουσες πληροφορίες ἡ κατάσταση γιὰ κάθε ἐπάγγελμα ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς:

1. Οἱ ἀρτοποιοὶ καὶ οἱ ἀρτοπῶλες (*pancogoli - fornarii - pistores*)

Τὸ σιτάρι, κατὰ συνέπεια καὶ τὸ ψωμί, βασικὸ εἶδος διατροφῆς, ἦταν ἀντικείμενο αὐστηροῦ ἐλέγχου ἐκ μέρους τῆς Βενετίας. Τὸ γεγονός ὅτι τὰ δημητριακὰ ἀποτελοῦσαν κρατικὸ μονοπώλιο εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα οἱ ἀρτοποιοὶ νὰ βρίσκονται πάντα κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τῶν κρατικῶν ἀρχῶν¹.

Ἡ παρασκευὴ ψωμιοῦ ἐπιτρεπόταν νὰ γίνεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ σιτάρι ποῦ παρεῖχε ἡ Πολιτεία σὲ ὅσους εἶχαν τὴν ἄδεια ἀσκησης τοῦ ἐπαγγέλματος. Τὴν ἐποπτεία στὸ κρατικὸ σιτάρι τὴν εἶχε τὸ *officium super bladis comunis*, τὸ ὁποῖο ἐπίσης ἦταν ὑπεύθυνο γιὰ τὴ διανομὴ τοῦ στοὺς ἀρτοποιοὺς καὶ σὲ ὄλους τοὺς ἔκτακτους παρασκευαστὲς ψωμιοῦ². Ἡ ἐλεύθερη ἀγορὰ σιταριοῦ στὴν Πλατεία κάλυπτε τὶς ἀτομικὲς ἀνάγκες καθὼς καὶ τὶς ἀνάγκες τῶν ἀρτοποιῶν, μόνον ὅμως ὅταν ἡ Πολιτεία δὲν εἶχε σιτάρι νὰ διαθέσει³.

Τὸ ἐπάγγελμα περιελάμβανε δύο κλάδους: τοὺς *fornarii* ἢ *pancogoli* καὶ τοὺς *pistores*. Οἱ πρῶτοι ἦταν βασικὰ ὅσοι ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν παρασκευὴ καὶ τὸ ψήσιμο τοῦ ψωμιοῦ, τὸ ὁποῖο διοχετεύοταν στὴ συνέχεια στοὺς *panetieri* γιὰ νὰ τὸ πουλήσουν. Οἱ *pistores* ἦταν καὶ πωλητὲς ψωμιοῦ, παραγωγῆς δικῆς τοῦς ἢ ἄλλου. Οἱ δύο αὐτοὶ κλάδοι τὶς περισσότερες φορὲς ταυτίζονταν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς μόνιμους ἀρτοποιοὺς ἡ Πολιτεία παρεῖχε κατὰ καιροὺς ἄδειες σὲ ὅσους δήλωναν στὴν *curia iusticiariorum* ὅτι ἤθελαν νὰ παρασκευάζουν καὶ νὰ πωλοῦν ψωμί γιὰ ἓνα ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα. Σκοπὸς τοῦ μέτρου ἦταν ἡ ἀντιμετώπιση ἔκτακτων καταστάσεων, ὅπως ἡ ἀφίξη ἐμπορικῶν καὶ πολεμικῶν πλοίων στὸ λιμάνι, ὅποτε τὶς ἀνάγκες σὲ ψωμί δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ τὶς καλύψουν οἱ ὑπάρχοντες ἀρτοποιοί⁴. Καὶ στὶς περιπτώσεις βέβαια αὐτὲς τὸ σιτάρι τὸ προμήθευε, μαζὶ μὲ τὴν ἄδεια, ἀποκλειστικὰ ἡ Πολιτεία. Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1316 καὶ γιὰ ἀκαθόριστο χρονικὸ διάστημα εἶχε ἐπιτραπεῖ σὲ ὅποιον ἤθελε, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἤδη ὑπάρχοντες ἀρτοποιοὺς νὰ παρασκευάζει καὶ νὰ πωλεῖ ψωμί στὴν Πλατεία καὶ ἄλλοῦ μὲ ἐλεύθερη τιμὴ καὶ

1. Οἱ δύο αὐτοὶ ὄροι, τοῦ κρατικοῦ δηλαδὴ σιταριοῦ καὶ τῆς ἄδειας τῶν Ἀρχῶν, ἐφαρμόζονταν αὐστηρὰ καὶ τονίζονταν συνέχεια σὲ πολυάριθμα διατάγματα ἀπὸ τὸ 1316 (*Bandi*, 148, σελ. 53) μέχρι καὶ τὸ 1374 (*ADC*, b. 15, 240b^Γ)

2. *ADC*, b. 15, φ. 163^v.

3. Ἡ πώληση σιταριοῦ στὴν Πλατεία ἀπὸ ἰδιῶτες ἐπιτρεπόταν κάτω ἀπὸ ὀρισμένους ὄρους, ποῦ ἀφοροῦσαν κυρίως τὴν ποσότητα τοῦ πωλούμενου προϊόντος.

4. Ἀνάλογη περίπτωση μὲ αὐτὴ τῶν κρεοπωλῶν.

χωρίς «δασμό» ή «ἀγγαρεία»¹. Στὸ διάταγμα ὅμως αὐτὸ δὲν διευκρινίζεται οὔτε γιατί εἶχε παραχωρηθεῖ ἡ ἄδεια αὐτή, οὔτε ποιὸς ἦταν ἀκριβῶς ὁ δασμὸς ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀπαλλάσσονταν οἱ ἔκτακτοι ἄρτοποιοί, οὔτε ἂν αὐτὸς βάραινε καὶ τοὺς μόνιμους ἄρτοποιούς.

Ἡ γαλέττα (*biscottum*), πού χρησίμευε ὡς διατροφή τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ, παρασκευαζόταν ἀποκλειστικά γιὰ τὴν Πολιτεία, ὕστερα ἀπὸ εἰδικές παραγγελίες, ὅταν τὴν εἶχε ἀνάγκη². Τὸ 1352 εἶχε ἀπαγορευτεῖ ἡ παρασκευὴ γαλέττας ἀπὸ τοὺς ἄρτοποιούς γιὰ λογαριασμὸ ἰδιωτῶν χωρὶς τὴν ἄδεια τῶν Ἀρχῶν³. Τὸ 1339 εἶχε ἐπιβληθεῖ πρόστιμο 5 ὑπερπύρων σὲ κάθε ἄρτοποιὸ πού παρασκεύαζε γαλέττα καὶ δύο μῆνες φυλακὴ σὲ ὅσους θὰ τὴν ἐψήγαν⁴, ἐνῶ λίγα χρόνια νωρίτερα, τὸ 1334, εἶχε ἀπαγορευτεῖ σὲ ὁποιοδήποτε σκάφος νὰ μεταφέρει γαλέττα πού δὲν ἀνῆκε στὴν Πολιτεία⁵.

Τὸπος πώλησης τοῦ ψωμιοῦ πού παρασκευαζόταν ἀπὸ τοὺς μόνιμους ἢ ἔκτακτους ἄρτοποιούς ἦταν κυρίως ἡ Πλατεία. Τὸ 1366 ὅμως ἀνακοινώθηκε ὅτι τὸ ψωμὶ θὰ πουλιόταν στὴ *ruga magistra* καὶ στὶς πλατεῖες γύρω ἀπὸ αὐτὴ μέσα σὲ πανέρια. Ἀπαγορευόταν ἡ πώληση ὁπουδήποτε ἄλλοῦ μὲ ποινὴ κατάσχεσης τοῦ ἐμπορεύματος καὶ καταβολὴ πρόστιμου 3 ὑπερπύρων⁶.

Τὸ ψωμὶ τὸ πουλοῦσαν οἱ ἴδιοι οἱ ἄρτοποιοί, κάποιος ὑπάλληλός τους ἢ μόνιμοι πωλητές, διορισμένοι γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ. Τὸ 1334 ἀπαγορεύτηκε στοὺς ἄρτοποιούς πού εἶχαν ἀποκλειστικὴ ἀσχολία τὴν παραγωγὴ ψωμιοῦ (*fornarii*) νὰ δουλεύουν γιὰ λογαριασμὸ ἄλλων προσώπων, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς *pistores* πού εἶχαν διορίσει οἱ Ἀρχές γιὰ τὴν πώληση τοῦ ψωμιοῦ⁷. Δύο χρόνια πρὶν, γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ζημιὰ εἰς βᾶρος τῆς Πολιτείας, εἶχε ἀπαγορευτεῖ ὁποιαδήποτε συνεργασία ἀνάμεσα σὲ ἄρτοποιούς γιὰ κοινὴ πώληση τοῦ ψωμιοῦ πού παρασκεύαζαν. Τονίζονταν ἐπίσης ὅτι κάθε ἄρτοποιὸς θὰ πωλοῦσε τὸ ψωμὶ του πάντα στὸ καθορισμένο μέρος ὁ ἴδιος προσωπικά, κάποιος ὑπάλληλός του ἢ κάποιος συγκεκριμένος μόνιμος πωλητής. Οἱ δύο τελευταῖοι ἀπαγορευόταν αὐστηρὰ νὰ πωλοῦν ψωμὶ παρασκευασμένο ἀπὸ ἄλλο ἄρτοποιὸ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸν γιὰ τὸν ὁποῖον δούλευαν⁸. Σκοπὸς τῶν παραπάνω μέτρων ἦταν ἡ διευκόλυνση τῆς εἰσπραξῆς τοῦ δασμοῦ ἐπὶ τῶν πωλήσεων τοῦ ψωμιοῦ, τὸ ὕψος τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι γνωστό.

1. *Bandi*, 152, σελ. 54-55.

2. Ἡ γαλέττα στὴ Βενετία παρασκευαζόταν ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄδεια τῶν *Proveditori alle biave* (βλ. *M a r a n g o n i*, *Le associazioni*, σελ. 75-79).

3. *ADC*, b. 14, φ. 256ν.

4. *ADC*, b. 14, φ. 127r.

5. *ADC*, b. 14, φ. 175ν.

6. *ADC*, b. 15, φ. 127r.

7. *ADC*, b. 14, φ. 175ν.

8. *ADC*, b. 14, φ. 152ν.

Στὸ Χάνδακα τὸ *officium panaterii* ἦταν τὸ ὄργανο ποὺ καθόριζε μὲ ἀκρίβεια τὸ ὕλικό, τὸ ψήσιμο, τὸ βάρος καὶ τὴν τιμὴ τοῦ ψωμοῦ, τὸ ὁποῖο μετὰ τὸν ἔλεγχο σφραγιζόταν μὲ εἰδικὴ σφραγίδα τῆς ὑπηρεσίας. Τὸ 1313, ὅποιοι ἀρτοποιὸς (ἄνδρας ἢ γυναίκα) παρασκεύαζε γιὰ κάποιον πρόσωπο ψωμὶ καὶ δὲν τὸ παρουσίαζε γιὰ ἔλεγχο καὶ σφράγισμα στὴν παραπάνω ὑπηρεσία κατέβαλλε ὡς πρόστιμο 5 ὑπέρυτρα. Τὸ $\frac{1}{3}$ ἀπὸ τὸ πρόστιμο τῆς παράβασης αὐτῆς περιερχόταν στὴν Πολιτεία, τὸ $\frac{1}{3}$ στὸ μηνυτὴ, ἂν εἶχε δίκιο, καὶ τὸ ὑπόλοιπο $\frac{1}{3}$ μοιραζόταν μεταξὺ τῶν *panaterii*, τοῦ γραμματέα (*scribanus*) καὶ τῶν κατωτέρων ὑπαλλήλων (*pueri*) τοῦ *officium panaterie*¹. Τὸν ἴδιο χρόνο οἱ ποινὲς ποὺ καθορίστηκαν σὲ περίπτωσι δωροδοκίας, μὲ χρήματα ἢ προϊόντα, τῶν ὑπαλλήλων τῆς παραπάνω ὑπηρεσίας ἦταν οἱ ἐξῆς: γιὰ τὸν ἀρτοποιὸ 12 γρόσια γιὰ κάθε γρόσι ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος, γιὰ τὸ ὁποῖο γινόταν ἡ δωροδοκία, καὶ γιὰ τὸν ὑπάλληλο ἢ ἀπόλυσή του².

Τὸ ψωμὶ ποὺ προοριζόταν γιὰ πώληση ἔπρεπε νὰ παρασκευάζεται ἀπὸ σιτᾶρι καλῆς ποιότητος χωρὶς προσμίξεις (τῆς ποιότητος δηλ. ποὺ διοχέτευε ἡ ἴδια ἢ Πολιτεία), νὰ εἶναι καλὰ ψημένο (...*et sit bene coctum et bene sasionatum*...) καὶ νὰ ἔχει τὸ καθορισμένο κατὰ καιροὺς βάρος³. Τὸν ἔλεγχο τοῦ βάρους διενεργοῦσαν ὑπάλληλοι τῶν *comerclarii* (*pueri comerclariorum*). Τὰ σταθμὰ γιὰ τὸ ζύγισμα σὲ ὄσους παρασκεύαζαν ἐκτάκτως ψωμὶ τὰ προμήθευαν οἱ *justiciarii*⁴.

Ἡ τιμὴ καὶ τὸ βάρος τοῦ ψημένου ψωμοῦ ἀπὸ τὸ 1327 μέχρι καὶ τὸ 1372, σύμφωνα μὲ σχετικὰ διατάγματα, διαμορφώνονται ὡς ἐξῆς:

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΒΑΡΟΣ	ΤΙΜΗ
1327, Ἀπρίλιος	8 οὔγγιες ⁵	
1327, Ὀκτώβριος	12 »	
1331	19 »	1 τερνέσιο (<i>uronense</i>)
1333, Ἰούνιος	21 οὔγγιες <i>pauciores</i>	
1333, Σεπτέμβριος	18 οὔγγιες	
1351 ⁶	1 μουζούρι (<i>mensura</i>)	9 <i>parvi</i>
1366, Φεβρουάριος	8 οὔγγιες	
1366, Ἰούλιος	9 $\frac{1}{2}$ οὔγγιες	2 τερνέσια
1370, Μάρτιος	6 οὔγγιες	1 τερνέσιο
1370, Μάρτιος	12 »	2 τερνέσια

1. *Bandi*, ἀρ. 7, σελ. 7-8.

2. *Bandi*, ἀρ. 3, σελ. 6.

3. ADC, b. 15, φ. 157r, 188v καὶ 200v: J e g e r l e h n e r, σελ. 470-471.

4. ADC, b. 14, φ. 99r καὶ b. 15, φ. 179v-180r.

5. 1 οὔγγιᾶ = 27 γραμμάρια περίπου (βλ. M a r a n g o n i, *La associazioni*, σελ. 72).

6. Σὲ διάταγμα τοῦ 1351 (βλ. παρακάτω, σελ. 110 κ.έ.) ἀναφέρεται ὅτι ἐπειδὴ ὑπῆρχε ἀκρίβεια, γιὰ τοὺς φουρνάρηδες δὲν ἔσχευε ἡ τιμὴ πώλησης τοῦ ψωμοῦ ἀνὰ 5 *parvi* τὸ μουζούρι, ἀλλὰ αὐτὴ τῶν 9 *parvi* (ADC, b. 14, φ. 242v-243r).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΒΑΡΟΣ	ΤΙΜΗ
1370, 'Οκτώβριος	7 ούγγιες	1 τορνέσιο
1370, 'Οκτώβριος	14 »	2 τορνέσια
1371	9 »	1 τορνέσιο
1371	18 »	2 τορνέσια
1372	13 »	1 τορνέσιο

Ἡ τιμὴ καὶ τὸ βάρους τοῦ ψωμιοῦ ἦταν ἄμεσα συναρτημένα ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε τιμὴ τοῦ σιταριοῦ. Οἱ κατὰ καιροὺς μεταβολές στὴν τιμὴ τοῦ σιταριοῦ εἶχαν ἐπιπτώσεις στὸ βάρους τοῦ ψωμιοῦ, ἢ τιμὴ τοῦ ὁποῖου ἀντίθετα, παρέμενε σταθερή. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐμφανιζόταν μιὰ πλασματικὴ σταθερότητα τῆς τιμῆς, ἢ ὁποῖα παρέμεινε, ὅπως φαίνεται, ὅλο τὸ 14ο αἰώνα ἢ ἴδια.

2. Οἱ κρεοπῶλες (*beccarii*)¹

Ἡ ἄσκηση τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ κρεοπῶλη ἀπαιτοῦσε ἄδεια καὶ ὀρκοδοσία στὶς Ἀρχές καὶ συνοδευόταν ἀπὸ παραχώρηση καταστήματος ἢ πάγκου στὴν κρεαταγορὰ καὶ τὶς περισσότερες φορές καὶ ἀπὸ χρηματικὴ ἐνίσχυση γιὰ τὰ πρῶτα στάδια ἄσκησης τοῦ ἐπαγγέλματος².

Τὸ 1320 ἡ δήλωση τῶν ὀνομάτων τῶν ὑποψηφίων κρεοπωλῶν καὶ ὁ ὄρκος, ὅσων πῆραν ἄδεια, δόθηκαν πρὸς τοὺς *justiciarii*. Σὲ ὅσους ὀρκίστηκαν τὴ χρονιὰ αὐτὴ χορηγήθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πάγκους, καὶ τὰ σπίτια ἐκείνων ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε ἀφαιρεθεῖ ἡ ἄδεια, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι οἱ νέοι αὐτοὶ κρεοπῶλες δὲν θὰ εἶχαν καμιὰ ἐπαφή μὲ τοὺς παλιούς³. Τὸ 1332 ἡ ἄδεια συνοδευόταν ἀπὸ δάνειο καὶ ἀπὸ παραχώρηση κρεοπωλείου χωρὶς ἐνοίκιο, μὲ τὸν ὄρο ὅτι οἱ ὑποψήφιοι κρεοπῶλες θὰ τηροῦσαν πιστὰ τὸν ὄρκο ποὺ εἶχαν δώσει. Παραχωρήσεις, ὡστόσο, ὅπως οἱ παραπάνω δὲν ἦταν συνηθισμένες⁴.

1. Ὁ κλάδος περιελάμβανε τοὺς σφαγεῖς καὶ τοὺς κρεοπῶλες. Συνήθως οἱ δύο ιδιότητες ταυτίζονταν. Μὲ τὴ λ. κρεοπῶλες περιλαμβάνουμε συνήθως καὶ τὶς δύο κατηγορίες.

2. Τὸ 1329 σὲ σχετικὸ διάταγμα ἀναφέρεται: *...aliquis beccarius non audeat facere carnem, si non est iuratus sub pena hyperperorum II pro qualibet vice...* (ADC, b. 14, φ. 59r). Ἐπίσης, τὸ 1369, ὀρίζεται: *κανεὶς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ πωλεῖ κρέας... ἂν δὲν ἔχει ἐκτελέσει ὅλα ὅσα ὀφείλει ἕνας κρεοπῶλης, στὸν ὁποῖο ἔχει παραχωρηθεῖ ἄδεια ἄσκησης τοῦ ἐπαγγέλματος* (ADC, b. 15, φ. 174r-v). Ἡ κρεαταγορὰ τοῦ Χάνδακα πρέπει νὰ ἦταν ὀργανωμένη ἀνάλογα μὲ αὐτὴ στὴ Βενετία. Κάθε κατάστημα (*beccaria*) περιελάμβανε ἕναν ἢ περισσότερους πάγκους (*scanea*), σὲ καθένα ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας μόνον κρεοπῶλης εἶχε δικαίωμα νὰ πωλεῖ κρέας. Τὸ σύστημα τοῦ δημόσιου πλειστηριασμοῦ τῶν πάγκων ἢ καταστημάτων τῆς κρεαταγορᾶς ποὺ ὑπῆρχε στὴ Βενετία ἐφαρμοζόταν καὶ στὸ Χάνδακα. Ἡ Πολιτεία νοίκιαζε σὲ ἰδιώτες τοὺς πάγκους, οἱ ὁποῖοι στὴ συνέχεια ὑπενοικιάζονταν στοὺς κρεοπῶλες. Σὲ διάταγμα τοῦ 1329 ὀρίζεται ὅτι κάθε Παρασκευή, πρὶν τὸ μεσημέρι (*ante grandium*), ὅλοι οἱ κρεοπῶλες ὀφείλαν νὰ καταβάλλουν τὸ ἐνοίκιο στοὺς κατόχους τῶν πάγκων (ADC, b. 14, φ. 59r).

3. *Bandi*, ἀρ. 287, σελ. 106.

4. ADC, b. 14, φ. 75v καὶ 76r.

Ἐκτός ἀπό ἀνάλογη διαδικασία ἄδειας καὶ ὄρκου ἔπρεπε νὰ περάσουν καὶ οἱ κρεοπῶλες τῶν φρουρίων ἐκτὸς τοῦ Χάνδακα. Τὸ 1342 ὅσοι εἶχαν πάρει ἄδεια ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος γιὰ τὰ κάστρα Πεδιάδας, *Belvedere*, *Castro Nuono* καὶ *Malvicino* ὑποχρεώθηκαν νὰ ὀρκιστοῦν καὶ νὰ παρουσιαστοῦν τὴν ἴδια μέρα στοὺς *capitanei* τῶν ἀντίστοιχων φρουρίων¹.

Τὶς ὑποχρεώσεις ποὺ ἀναλάμβαναν οἱ κρεοπῶλες μὲ ὄρκο δὲν γνωρίζουμε σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες. Τὸ 1344 πάντως κανεὶς κρεοπώλης ἢ ὑπάλληλός του δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ φύγει ἔξω ἀπὸ τὸ Χάνδακα χωρὶς τὴν ἄδεια τῶν *justiciarii* ἢ τοῦ *gastaldus*, μὲ τὴν καταβολὴ προστίμου γιὰ τοὺς παραβάτες 2 ὑπερπύρων². Ἐὰν πρόκειται γιὰ μεμονωμένη περίπτωση ἢ γιὰ γενικὸ κά- νόνα δὲν εἶναι γνωστό.

Μιὰ ἀπὸ τὶς βασικῆς ὑποχρεώσεις ποὺ ἀναλάμβαναν ἐνόρκως ἦταν ὁ συ- νεχῆς ἐφοδιασμός τῶν κρεοπωλείων μὲ κρέας. Ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἐπάρκεια κρέατος πρὸς πώληση ἀποτελοῦσε γιὰ τὶς Ἀρχές βαρὺ παράπτωμα³. Τὸ 1332 ἡ ποινὴ γιὰ τοὺς παραβάτες ἦταν μιὰ ἡμέρα στὴν *berlina* καὶ 3 μῆνες φυλακὴ, ἐνῶ τὸ 1344 ἡ ἀφαίρεση τοῦ πάγκου ἢ τοῦ καταστήματος. Τὸ 1352 νέο αὐ- στηρότερο διάταγμα ἐπέβαλλε ὡς ποινὴ σὲ ὅσους ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν ἐπάρ- κεια διαθέσιμου κρέατος καὶ δημιουργοῦσαν προβλήματα στοὺς καταναλωτὲς καὶ στὴν Πολιτεία, ὅχι μόνον τὴν ἀφαίρεση τοῦ πάγκου ἢ τοῦ καταστήματος, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐπ' ἀόριστον ἀποκλεισμό τους ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα⁴.

Ἡ ἄδεια πώλησης κρέατος, γιὰ διάφορους λόγους, παρεχόταν κατὰ διαστή- ματα καὶ γιὰ περιορισμένο χρόνον σὲ ὅποιον ἤθελε, ἀφοῦ πρῶτα δήλωνε τὸ ὄνομά του στὶς Ἀρχές μέσα στὴν καθορισμένη προθεσμία. Ἡ ἄδεια αὐτὴ ἀφοροῦσε κυρίως πώληση χοιρινοῦ κρέατος. Τὸ 1344 τέτοια ἄδεια δινόταν σὲ ὅποιον ἤθελε, μόνον κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Ἀπόκρεω, ὅποτε γινόταν μεγάλη κατα- νάλωση κρέατος. Σὲ ὅσους δήλωναν τὸ ὄνομά τους οἱ Ἀρχές παραχωροῦσαν πάγκους στὴν κρεαταγορὰ καὶ στὴν Πλατεία⁵.

Τὸ 1350 μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀφιξῆς στὸ Χάνδακα τῆς ἀρμάδας τοῦ *generalis galearum*, γιὰ νὰ ὑπάρχει ἀφθονία κρέατος, εἶχε τὸ δικαίωμα ὅποιος ἤθελε νὰ πωλεῖ μὲ ἐλεύθερη τιμὴ κρέας ὠμὸ (*crudo*) ἢ βρασμμένο (*cocto*), στὸ σφαγεῖο του ἢ ἀλλοῦ, γιὰ ὅσο διάστημα θὰ ἔμεναν οἱ γαλέρες στὸ λιμάνι. Ἐπίσης, αὐτοὶ ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν ζῶα στὸ Χάνδακα γιὰ σφάζιμο καὶ τὰ δῆ-

1. ADC, b. 14, φ. 158r.

2. ADC, b. 14, φ. 180r. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὸν *gastaldo* ποὺ ἀνακοινώνει τὸ διάτα- γμα καὶ ὄχι γιὰ *gastaldo*, ὡς ἀρχηγὸ συντεχνίας.

3. Στὴ Βενετία, ἤδη ἀπὸ τὸ 1184, ὑπῆρχαν οἱ *officiali alla Beccaria*, οἱ ὁποῖοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φροντίδα γιὰ τὸ δασμὸ ἐπὶ τοῦ κρέατος, φρόντιζαν καὶ γιὰ τὸν πλήρη ἐφο- δασμὸ τῆς πόλης μὲ κρέας.

4. ADC, b. 14, φ. 76r, 171v καὶ 254r.

5. ADC, b. 14, φ. 180r.

λωναν στην *curia justiciariorum*, είχαν το δικαίωμα να τα πωλούν επί τρεις μέρες μετά την άφιξη των πλοίων. Ἀνάλογη άδεια για την ίδια περίοδο δόθηκε και για την παρασκευή ψωμιού. Τόν επόμενο χρόνο, επειδή επρόκειτο να φθάσουν 70 γαλέρες τής Βενετίας και του βασιλιά τής Ἀραγώνας, εκδόθηκε νέο ανάλογο διάταγμα¹.

Για την υγεία των καταναλωτών, σύμφωνα με διάταγμα του 1330, κάθε ζώο που προοριζόταν για σφαγή, έπρεπε να εξετάζεται από ειδικούς υπαλλήλους. Στην περίπτωση που ήταν άρρωστο, απαγορευόταν να σφαγεϊ. Ἐάν όμως τó ζώο αποδεικνυόταν άρρωστο μετά τή σφαγή, τότε τó κρέας πουλιόταν ξεχωριστά από τά άλλα κρέατα στην τάφρο (*fossato*). Τó 1368, επειδή πολλοί έσφαζαν γουρούνια άρρωστα, αποφασίστηκε να διενεργούν έλεγχο και να σφραγίζουν τά ζώα πριν από τó σφάξιμο οί ίδιοι οί *justicarii*. Ὅποιοσδήποτε συλλαμβανόταν να σφάζει γουρούνια που δέν είχαν σφραγιστεϊ έχανε τά ζώα και επιπλέον πλήρωνε ως πρόστιμο 2 υπέρπυρα για τó καθένα².

Ἡ δήλωση και τó σφράγισμα των ζώων πριν από τή σφαγή έξυπηρετοΰσε συγχρόνως και τήν εϊσπραξη σχετικου δασμου, τó ύψος του οποίου εϊναι άγνωστο³. Τó 1343 όλοι οί κρεοπώλες, χριστιανοί και Ἐβραϊοί, ήταν υποχρεωμένοι για τά ζώα που άγόραζαν να δηλώνουν αναλυτικά τόν πωλητή, τόν τόπο προέλευσης των ζώων και τά διακριτικά τους σημάδια. Στην περίπτωση αυτή συνυπεύθυνοι με τούς *justicarii* ήταν και οί *capitanei*, αφού τά ζώα προέρχονταν από περιοχές εκτός του Χάνδακα, όπου οί άξιωματοΰχοι αυτοί μπορούσαν να ασκήσουν οποιοδήποτε είδος έλέγχου. Οί ίδιες διατάξεις επαναλαμβάνονται και τó 1367 με τή διαφορά ότι ως ποινή για τούς παραβάτες καθορίστηκε διπλάσιος δασμός και κατάσχεση των ζώων⁴.

Κάθε κρεοπώλης ήταν υποχρεωμένος να σφάζει κάθε μέρα πέντε πρόβατα ή ένα βόδι ή μιá άγελάδα ή δυó γουρούνια. Τά ζώα σφάζονταν από κάθε κρεοπώλη στο κατάστημά του, όπου γινόταν επίσης από τούς *justicarii* ó έλεγχος και ή διατίμηση του κρέατος, ή πώληση του οποίου απαγορευόταν άμέσως μετά τó σφάξιμο⁵. Για τó βοδινό κρέας, ιδιαίτερα, ή διατίμηση

1. ADC, b. 14, φ. 239r-v και 252v. Οί Ἀρχές, όπως αναφέρθηκε, εφαρμόζαν τó ίδιο σύστημα των έκτακτων άδειών πώλησης και για τó ψωμί (βλ. παραπάνω, σελ. 89).

2. ADC, b. 14, φ. 61r και b. 15, φ. 183r.

3. Ἡ ύπαρξη δασμου μαρτυρεϊται σε πολλά διατάγματα. Ἐνα από αυτά, του 1329, καθόριζε τις παρακάτω ποινές για τούς κρεοπώλες που παραμελοΰσαν να ενημερώνουν τις Ἀρχές ως προς τά ζώα που συναλλάσσονταν: για άπάτη σε σχέση με τó δασμό, πρόστιμο 6 γρόσια για κάθε ζώο· για κάθε άδήλωτη προβιά, πρόστιμο 6 γρόσια, και για κάθε μεγάλο ζώο που θα άγοραζόταν επιπλέον χωρίς να δηλωθεϊ, πρόστιμο 2 υπέρπυρα (ADC, b. 14, φ. 59r).

4. ADC, b. 14, φ. 163r: Jegerlechner, σελ. 471 - ADC, b. 15, φ. 136r.

5. Τουλάχιστον αυτό διαπιστώνεται σε διάταγμα του 1332, όπου μαζί με τά όνόματα εκείνων στους οποίους εϊχε δοθεϊ άδεια άσκησης του επαγγέλματος του κρεοπώλη αναφέρεται

ἀπὸ τοὺς *justiciarii* ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς τιμῆς πώλησής του.

Σὲ διάταγμα τοῦ 1360, μὲ τὸ ὁποῖο καθορίστηκαν οἱ τιμὲς τῶν κρεάτων, σημειώνονται καὶ τὰ ἐξῆς¹:

— Τὸ βοδινὸ κρέας πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς *justiciarii* ἢ ἀπὸ τοὺς γραμματεῖς τους, ἂν οἱ πρῶτοι δὲν ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰ σφαγεῖα.

— Ἀπαγορεύεται ἡ πώληση χοιρινοῦ κρέατος στὴν ἀγορά, πού βρίσκεται κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῆς Παναγίας τοῦ *macello*, ἐπειδὴ ἐκεῖ πωλεῖται σὲ ἐλεύθερη τιμῆ. Ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευση αὐτὴ ἐξαιροῦνται τὰ σαλάμια.

— Γιὰ τὸ σωστὸ ζύγισμα τοῦ κρέατος, κάθε κρεοπώλης ὀφείλει νὰ ἔχει μιὰ ζυγαριὰ (*bilancia*) καὶ ἓνα στατήρα (*statera*), καθὼς καὶ τὰ ἀπαραίτητα σταθμά. Στὴ ζυγαριὰ θὰ ζυγίζεται κρέας βάρους μέχρι 8 λίβρες (*libbre*)² καὶ στὸ στατήρα ἀπὸ 8 λίβρες καὶ πάνω.

— Ὅσοι δὲν ἐφαρμόζουν τὶς παραπάνω διατάξεις, θὰ καταβάλλουν πρόστιμο 2 ὑπέρπυρα καὶ θὰ κατὰσχεταὶ συγχρόνως τὸ κρέας. Ἀπὸ τὸ πρόστιμο αὐτό, τὸ $\frac{1}{3}$ θὰ περιέρχεται στὸ μνηστή, ἂν ὑπάρχει, τὸ $\frac{1}{3}$ στὴν Πολιτεία καὶ τὸ ὑπόλοιπο στοὺς *justiciarii*. Ὅποιος παραβεῖ τὶς ἴδιες διατάξεις πάνω ἀπὸ τρεῖς φορὲς θὰ καταδικάζεται ἐπιπλέον καὶ σὲ μιὰ ἡμέρα στὴν *berlina*.

— Τὸ *officium justitiae* θὰ παραχωρήσει δύο ὑπαλλήλους, οἱ ὁποῖοι ἐναλλάξ κάθε ἡμέρα θὰ βρίσκονται σὲ καθορισμένο μέρος κοντὰ στὴν κρεαταγορὰ καὶ θὰ ἐλέγχουν τὸ κρέας πού ἀγοράζεται ἀπὸ τοὺς καταναλωτές. Ἄν ἀνακαλύψουν κάποιο παράπτωμα, κυρίως ὡς πρὸς τὸ βάρος, θὰ παραπέμπουν τοὺς ὑπεύθυνους κρεοπώλες στοὺς *justiciarii*, οἱ ὁποῖοι θὰ κρίνουν γιὰ τὰ περαιτέρω. Οἱ ὑπάλληλοι αὐτοὶ θὰ ἔχουν μισθὸ καὶ ἀπολαβὲς ἴδιες μὲ αὐτὲς τῶν ἄλλων ὑπαλλήλων.

— Κάθε κρεοπώλης πρέπει νὰ ἐφοδιάζει τὸ κατάστημά του κάθε ἡμέρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραμονὲς καὶ τὶς ἡμέρες τῶν ἑορτῶν τῶν Λατίνων, τουλάχιστον μὲ 5 μεγάλα ζῶα (*bestiae grossae*), ἐκτὸς ἀπὸ ἀρνιά, ἢ μὲ ἓνα βόδι ἢ μιὰ ἀγελάδα ἢ δύο γουρούνια γιὰ σφάξιμο. Οἱ παραβάτες θὰ πληρώνουν ὡς πρόστιμο δύο ὑπέρπυρα.

— Ἀπαγορεύεται ἡ ἀπόκρυψη κρέατος σὲ σπίτι, κατάστημα ἢ ἄλλοῦ. Τὸ κρέας πρέπει νὰ κρεμιέται ἀπὸ τσιγκέλια σὲ κάθε κατάστημα. Τέλος, ἀπα-

ρητὰ ὅτι κανεὶς δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ σφάζει καὶ νὰ γδάρει κάποιο ζῶο ἄλλοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κατάστημά του (*beccaria*) (ADC, b. 14, 76r). Τὸ 1348, διάταγμα ἀπαγόρευε τὴν πώληση κρέατος στὸ σφαγεῖο (*macello*). Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἔννοεῖ ὁποιοδήποτε σφαγεῖο ἢ κάποιο συγκεκριμένο χῶρο, ὅπου σφάζονταν ὅλα τὰ ζῶα μαζί.

1. ADC, b. 15, φ. 60v-61r: J e g e r l e h n e r, σελ. 471-472.

2. 1 λίβρα (*libbra*) = 477 γραμμάρια περίπου (βλ. M a r a n g o n i, *Le associazioni*, σελ. 72).

γορεύεται, με καταβολή προστίμου 5 υπερπύρων ή εκτίμηση κρέατος από τους ίδιους τους κρεοπώλες αντί των έντεταλμένων υπαλλήλων.

Ἐπειδὴ στὴν κρεαταγορὰ δὲν ἐφαρμόζονταν πολλὲς ἀπὸ τὶς παλιότερες διατάξεις, τὸ 1368, νέο διάταγμα καθόριζε τὰ ἑξῆς:

— Τὸ κρέας ἀπὸ εὐνουχισμένο ζῶο πρέπει νὰ σφραγίζεται μὲ δύο σφραγίδες, μιὰ τῶν *justiciarii* καὶ μιὰ τῶν *daçiarii beccariae*, γιὰ νὰ ἀποφεύγεται ἡ πώληση ἄλλου κρέατος ὡς κρέας εὐνουχισμένου ζώου. Στους παραβάτες θὰ ἐπιβάλλεται καταβολὴ προστίμου 5 υπερπύρων καὶ μιὰ ἡμέρα στὴν *berlina*.

— Ἀπαγορεύεται ἡ πώληση κρέατος πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκτίμηση τῶν *justiciarii*. Καθένας ἀπὸ τοὺς τελευταίους θὰ ἀναλαμβάνει κάθε ἐβδομάδα ἢ καθημερινὰ νὰ πηγαίνει στὰ σφαγεῖα γιὰ τὴν ἐκτίμηση κρέατος ὅποιαδήποτε στιγμή τοῦ ζητηθεῖ. Στους *justiciarii* ποὺ δὲν θὰ ὑπακούουν θὰ ἐπιβάλλεται πρόστιμο 6 γροσσίων. Ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐπίβλεψή τους ὀρίζονται οἱ *advocatores comunis*. Ἐπίσης οἱ *justiciarii* θὰ ἐπιλέγουν ἓνα ὑπάλληλό τους ἀνὰ ἐβδομάδα ἢ καθημερινὰ, ὁ ὁποῖος θὰ βρίσκεται συνεχῶς στὴν κρεαταγορὰ γιὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ βάρους τοῦ κρέατος ποὺ πωλήθηκε.

Τὸν ἴδιο χρόνο δεύτερο διάταγμα ἐπαναλάμβανε:

— Ὅσοι μεταφέρουν ζῶα, μικρὰ ἢ μεγάλα, στὸ Χάνδακα γιὰ σφάζιμο πρέπει νὰ τὰ δηλώνουν στοὺς *justiciarii* καὶ νὰ τὰ σφραγίζουν οἱ *daçiarii* ποὺ ἔχουν νοικιάσει τὸ δασμὸ τοῦ κρέατος (*daçium beccariae*). Ἐπίσης, ὅλοι οἱ κρεοπώλες κάθε Παρασκευὴ πρέπει νὰ δηλώνουν στοὺς *daçiarii* τὸ κρέας ποὺ εἶχαν πωλήσει καὶ νὰ πληρώνουν τὸν ἀνάλογο δασμὸ¹.

Τὸ 1371, τέλος, ἀναφέρεται ὅτι οἱ *daçiarii* ὄφειλαν νὰ ζυγίζουν καὶ νὰ σφραγίζουν τὰ κρέατα μὲ τοὺς βοηθοὺς τους. Οἱ τελευταῖοι ἔπρεπε νὰ ζυγίζουν «δίκαια καὶ σωστά» καὶ νὰ σφραγίζουν τὸ κρέας στὸ μηρὸ τοῦ ζώου μὲ σφραγίδες ἰσάριθμες μὲ τὰ τορνέσια στὰ ὁποῖα ἀνερχόταν ἡ τιμὴ του. Ὁ μηρὸς ἀποτελοῦσε τὸ κομμάτι ποὺ ἔπρεπε νὰ πωλιέται τελευταῖο².

Στους Ἑβραίους κρεοπώλες, εἰδικότερα, ἀπαγορευόταν νὰ σφάζουν ζῶα καὶ νὰ μεταφέρουν τὸ κρέας τους ἔξω ἀπὸ τὰ καταστήματά τους στὴν *judeca*³. Διάταγμα τοῦ 1361 ἀπαγόρευε ἐπίσης τὴ συνεργασία περισσοτέρων ἀπὸ δύο Ἑβραίων κρεοπωλῶν γιὰ τὴν πώληση κρέατος στὴν κρεαταγορὰ, μὲ καταβολὴ προστίμου 10 υπερπύρων γιὰ τοὺς παραβάτες.

Σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο διάταγμα, ἡ μεταφορὰ κρέατος ἀπὸ κατάστημα σὲ ἄλλο μέρος ἐπιτρεπόταν μόνο κατὰ τὴ νύκτα καὶ μὲ σκοπὸ τὴ συντήρησή του. Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν παραπάνω διατάξεων φρόντιζαν ἐπίσης οἱ *justiciarii*.

Μιὰ ἐξίσου βασικὴ φροντίδα τῶν Ἀρχῶν ἦταν καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ἀνώ-

1. ADC, b. 15, φ. 154^v-155^r καὶ 155^r v.

2. ADC, b. 15, φ. 191^{r-v}.

3. ADC, b. 14, φ. 189^v καὶ b. 15, φ. 80^v.

τατων τιμῶν κρέατος, ανάλογα με τὸ εἶδος τους¹. Ἀπὸ τὸ 1360 ὡς καὶ τὸ 1372 οἱ τιμὲς διαμορφώνονται ὡς ἐξῆς:

1360:	κρέας εὐνουχισμένου ζώου, ἐκτὸς ἐριφίου	12 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα
	κρέας κατσίκας καὶ ἐριφίου	7 »
	κρέας ἀρνιοῦ	6 »
	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ ἀρσενικὸ γουρούνι	16 »
	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ θηλυκὸ γουρούνι	12 »
	κρέας βοδινὸ ἀπὸ μικρὸ ἢ μεγάλο βόδι	τιμὴ ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τοὺς <i>justiciarii</i>
1367:	κρέας χοιρινὸ	2 <i>soldi</i> ἀνὰ λίβρα
1368:	κρέας εὐνουχισμένου ζώου, ἐκτὸς ἐριφίου	6 <i>soldi</i> ἀνὰ <i>quarterio</i>
	κρέας ἐριφίου, κριαριοῦ, προβάτων, κατσίκας καὶ ἄλλων μικρῶν ζώων, ἐκτὸς ἀρνιοῦ, ποὺ ὑπάγεται στὴν πρώτη κατηγορία	5 <i>soldi</i> ἀνὰ <i>quarterio</i>
	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ ἀρσενικὸ γουρούνι	2 <i>soldi</i> ἀνὰ λίβρα
	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ θηλυκὸ γουρούνι	21 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα
	κρέας βοδινὸ ἀπὸ βόδι βάρους 100 λιβρῶν καὶ κάτω	12 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα
	κρέας βοδινὸ ἀπὸ βόδι βάρους 100 λιβρῶν καὶ πάνω	9 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα
1369:	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ ἀρσενικὸ γουρούνι	7 τορνέσια ἀνὰ λίβρα
	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ θηλυκὸ γουρούνι	6 »
1370:	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ ἀρσενικὸ γουρούνι	6 τορνέσια ἀνὰ λίβρα
	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ θηλυκὸ γουρούνι	5 »
1371:	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ γουρούνι βάρους 60 λιβρῶν καὶ πάνω	6 τορνέσια ἀνὰ λίβρα
	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ γουρούνι βάρους 40-60 λιβρῶν	5 τορνέσια ἀνὰ λίβρα
	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ γουρούνι βάρους 40 λιβρῶν καὶ κάτω	4 τορνέσια ἀνὰ λίβρα
	κρέας χοιρινὸ ἀπὸ θηλυκὸ γουρούνι	1 τορνέσι λιγότερο κατὰ περίπτωσι, ὅπως τὸ ἀρσενικὸ

1. Ὁ Thiriet δίνει τὸν παρακάτω συγκριτικὸ πῖνακα γιὰ τὴν τιμὴ τῶν κρεάτων στὸ Χάνδακα καὶ στὴ Βενετία (βλ. F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au moyen âge*, Παρίσι 1972², σελ. 323):

Χάνδακας	: 1360	Βενετία: 1340-1360.
κρέας εὐνουχισμένου ζώου:	12 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα	13-14 <i>parvi</i>
» προβάτου	: 8 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα	8 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα
» χοιρινό	: 12-16 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα	16 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα
» βοδινό	: ὕστερα ἀπὸ ἐκτίμηση τῶν <i>iusticiarii</i>	12-15 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα

Γιὰ τὸ 14ο αἰ. ἐπίσης ὁ Marangoni (*Le associazioni*, σελ. 95) δίνει μέση τιμὴ στὴ Βενετία: 3-5 *soldi* ἀνὰ κιλό γιὰ τὸ βοδινὸ κρέας καὶ 6 *soldi* ἀνὰ κιλό γιὰ τὸ χοιρινό.

1372:

κρέας μοσχαρίσιο	20 <i>parvi</i> ανά λίβρα
κρέας βοδινό από βόδι βάρους 100 λιβρών και κάτω, χωρίς εντόσθια και κεφάλι	24 <i>parvi</i> ανά λίβρα
κρέας βοδινό από βόδι βάρους 100 λιβρών και πάνω, χωρίς εντόσθια και κεφάλι	τιμή που καθορίζεται από τους <i>justiciarii</i>

Ἐάν και τὸ κρέας ἦταν φαινομενικὰ εἶδος μὲ σχετικὰ προσιτὴ τιμὴ, οἱ δυνατότητες τοῦ κόσμου γιὰ τὴν ἀγορὰ του ἦταν περιορισμένες. Σπανιότερο και σχετικὰ ἀκριβότερο ἦταν τὸ βοδινό κρέας, ἡ τιμὴ τοῦ ὁποίου, τις περισσότερες φορές, ὅπως εἶδαμε, καθοριζόταν ἐπιτόπου μετὰ τὸ σφάξιμο. Τὸ βόδι εἶναι ζῶο πού προοριζόταν κυρίως γιὰ ἐργασία και λιγότερο γιὰ τροφή. Ἀντίθετα, τὸ χοιρινὸ ἦταν τὸ κρέας πού εἶχε τὴ μεγαλύτερη κατανάλωση, ἐξαιτίας τῆς χαμηλῆς τιμῆς του και τῆς ἀφθονίας τῶν ζώων, πού ἐκτρέφονταν εὐκολότερα ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο. Τὴν εὐρεία ἐπίσης κατανάλωση τοῦ ἴδιου κρέατος ἀποδεικνύει και τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἀρχές χορηγοῦσαν ἔκτακτες ἄδειες γιὰ τὴν πώλησή του. Ἀξιοσημείωτη, τέλος, εἶναι ἡ διαμόρφωση τῆς τιμῆς τοῦ κρέατος ἀνάλογα μὲ τὸ βᾶρος πού εἶχε τὸ ζῶο πρὶν ἀπὸ τὴ σφαγὴ.

3. Διάφοροι πωλητὲς (*venditores*)

Οἱ *venditores salumium* ἢ *salumieri* και οἱ *casaroli* ἦταν οἱ πωλητὲς παστῶν ψαριῶν, παστοῦ κρέατος, διαφόρων εἰδῶν σαλαμιῶν, τυριοῦ και μυζήθρας. Ὁ τόπος ἐργασίας τους βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, τουλάχιστον μέχρι τὸ 1340. Γιὰ κάποιο διάστημα ἴσως εἶχαν μεταφερθεῖ στὴν Πλατεία, ἀφοῦ τὸ 1366 σχετικὸ διάταγμα ὅριζε ὅτι τὰ παστὰ ψάρια στὸ ἐξῆς δὲν ἔπρεπε νὰ πωλοῦνται στὴν Πλατεία, ὅπως συνηθιζόταν, ἀλλὰ ἔξω και κατὰ μῆκος τῶν τειχῶν, σὲ ἀπόσταση 2 «βημάτων» (*passi*)¹ ἀπὸ αὐτά, στὸ μέρος ὅπου πωλοῦνταν και τὰ φρέσκα ψάρια². Ἡ πώληση ὁπουδήποτε ἄλλοῦ ἀπαγορευόταν, μὲ πρόστιμο 5 ὑπερπύρων και κατάσχεση τοῦ ἐμπορεύματος³.

Κανένας ἀπὸ τοὺς πωλητὲς αὐτοῦς, ὅπως ἴσχυε ἐξάλλου γιὰ ὅλους τοὺς ἐπαγγελματίες, δὲν μπορούσε νὰ πωλήσει τὰ προϊόντα του, ἀν δὲν εἶχε τὴ σχετικὴ ἄδεια και δὲν τὸ εἶχε δηλώσει πρὶν στὸ *officium comercli*⁴.

Τοὺς δημόσιους πάγκους, πάνω στοὺς ὁποίους μόνον ἐπιτρεπόταν ἡ πώ-

1. 1 «βῆμα» = 5 «πόδια» = 1,75 μέτρα — 1 «πόδι» = 0,35 μέτρα (βλ. Marangoni, *Le associazioni*, σελ. 71).

2. ADC, b. 14, φ. 141^r και b. 15, φ. 131^r.

3. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ βλ. τὰ διατάγματα τῶν ἐτῶν 1338 (ADC, b. 14, φ. 120^v; Jegerlehner, σελ. 472), 1339 (ADC, b. 14, φ. 133^v), 1342 (ADC, b. 14, φ. 162^r), 1345 (ADC, b. 14, φ. 182^v), 1352 (ADC, b. 14, φ. 257^r), 1365 (ADC, b. 15, φ. 122^v).

4. ADC, b. 15, φ. 140^r.

ληση τῶν κάθε εἶδους προϊόντων, ἐκμίσθωνε ἡ Πολιτεία σὲ ἰδιῶτες, οἱ ὁποῖοι στὴ συνέχεια τοὺς ὑπενοίκιαζαν στοὺς πωλητές. Τὸ 1361 ὅλοι ὅσοι χρωστοῦσαν κάποιο ἐνοίκιο ὕφειλαν νὰ τὸ καταβάλουν σὲ ἐκείνους ποὺ εἶχαν νοικιάσει τοὺς δημόσιους πάγκους τῆς Πλατείας, διαφορετικὰ θὰ κατέβαλλαν τὸ διπλάσιο μίσθωμα¹.

Κάθε πάγκος ἀναλογοῦσε σὲ ἓναν καὶ μόνο πωλητὴ. Τὸ 1340 ὀρίστηκε καταβολὴ προστίμου 10 ὑπερπύρων γιὰ ὅσους συνεταίριζονταν μὲ σκοπὸ τὴν ἐνοικίαση πάγκου, ὅπου θὰ πωλοῦνταν παστὰ ψάρια².

Τὸ 1369 ἡ ἀνώτατη τιμὴ λιανικῆς πώλησης τοῦ τυριοῦ κάθε ποιότητος καθορίστηκε σὲ 6 τορνέσια ἢ λίβρα καὶ ἀπαγορεύτηκε ἡ ἀνάμιξη τυριῶν διαφορετικῆς ποιότητος. Τὸν ἐπόμενον χρόνον οἱ Ἀρχές, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε ἀρκετὸ τυρὶ καὶ πρὶν παρουσιαστῆ ἔλλειψη, ἀπαγόρευσαν τὴν ἐξαγωγή ὁποιασδήποτε ποσότητος μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλη τοῦ Χάνδακα³.

Τὰ φρέσκα ψάρια (*pisces recentes*) πωλοῦνταν ἀποκλειστικὰ στὴν ψαρογορὰ (*pescaria comunis*), ἔξω δηλαδή ἀπὸ τὰ τείχη, ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ψαράδες ἢ ἀπὸ πωλητὲς ποὺ ἀγοράζαν τὰ ψάρια ἀπὸ τοὺς πρώτους. Τὸ 1351, ἡ πώληση ψαριῶν σὲ βάρκα ἢ ἄλλο σκάφος στὴν ἀκτὴ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς ψαράδες πρόστιμο 2 ὑπερπύρων καὶ κατάσχεση τοῦ ἐμπορεύματος, ἐνῶ στοὺς ἀγοραστὲς μόνο πρόστιμο 2 ὑπερπύρων⁴.

Γιὰ τοὺς πωλητὲς λαχανικῶν καὶ φρούτων (*venditores erbarum et fructuum*) ἴσχυε καθεστῶς ἀνάλογο μὲ αὐτὸ τῶν ὑπόλοιπων πωλητῶν⁵. Τὸ 1360 ἀπαγορεύτηκε ἡ πώληση λαχανικῶν καὶ φρούτων ἔξω ἀπὸ τοὺς πάγκους ποὺ διέθετε ἡ Πολιτεία γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ στὴν Πλατεία. Στους παραβάτες ποὺ θὰ πωλοῦσαν ὁπουδήποτε ἄλλοῦ, ἐπιβαλλόταν ἡ ποινὴ κατάσχεσης τοῦ ἐμπορεύματος καὶ καταβολῆς προστίμου ἑνὸς ὑπερπύρου⁶.

Τὸν ἴδιο χρόνο, μὲ νέο διάταγμα ἀπαγορευόταν ἡ πώληση τῶν παραπάνω προϊόντων ἔξω ἀπὸ τὸ Χάνδακα καὶ ἐπαναλαμβανόταν ὅτι ἐπιτρεπόταν μόνο στὴν Πλατεία, στοὺς πάγκους ποὺ ἤδη ὑπῆρχαν καὶ σὲ αὐτοὺς ποὺ εἶχαν

1. ADC, b. 15, φ. 76v.

2. ADC, b. 14, φ. 141v.

3. ADC, b. 15, φ. 173r καὶ 190v-191r. Ἡ Πολιτεία ἐνδιαφερόταν πολὺ γιὰ τὸ τυρὶ καὶ γιὰ τὴν πώλησή του ἐπιβαλλόταν, τὸ 1393, δασμὸς 9 *parvi*. Τὸ 1393 ἐπίσης, ἀπαγορεύτηκε στοὺς βιλλάνους νὰ ἀγοράζουν τυρὶ, πιθανότατα γιὰ νὰ ὑπάρχει μεγαλύτερη δυνατότητα ἐξαγωγῶν. Στὸ ἐξωτερικὸ ἐκτιμοῦσαν ἰδιαίτερα τὸ κρητικὸ τυρὶ (βλ. Thiriet, *La Romanie vénitienne*, ὁ.π., σελ. 323-24). Σχετικὰ μὲ τὸ δασμὸ γιὰ τὸ τυρὶ καὶ τὴν πώλησή του γενικότερα βλ. ἐπίσης παρακάτω σελ. 124-126.

4. ADC, b. 14, φ. 242r-v καὶ b. 15, φ. 64v.

5. Στὴ Βενετία διακρίνονταν 3 κατηγορίες: *fruttaroli*: πωλητὲς φρούτων *erbaroli*: πωλητὲς λαχανικῶν καὶ *naranzeri*: πωλητὲς πορτοκαλιῶν καὶ ὀπωρικῶν γενικὰ (βλ. Marangoni, *Le associazioni*, σελ. 131-136).

6. ADC, b. 15, φ. 60r καὶ 63r-64r.

προστεθεῖ πρόσφατα πλάι στους παλιούς. Οἱ νέοι αὐτοὶ πάγκοι κάλυπταν τὴν περιοχή μέχρι τὴν κρεαταγορά, στὸ σημεῖο ἀκριβῶς ὅπου ὑπῆρχαν δύο κολῶνες, οἱ ὁποῖες τοποθετήθηκαν ὡς ὄριο γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ὅριζόταν ἐπίσης ὅτι ἡ πώληση πορτοκαλιῶν, ἐλιῶν καὶ ξηρῶν καρπῶν θὰ γινόταν ἀπὸ τὴ «γωνία τῆς τάφρου πρὸς τὰ δυτικὰ» μέχρι τοὺς δημόσιους πάγκους. Τὰ ἴδια προϊόντα εἶχαν δικαίωμα νὰ πωλοῦν καὶ ὅσοι εἶχαν πάγκους ἀκριβῶς στους πύργους τῆς πόλης. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ πάγκοι, καθέννας ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀναλογοῦσε σὲ ἓνα μόνο πωλητὴ, ἔπρεπε νὰ ἔχουν μῆκος 1 «βῆμα» καὶ πλάτος 3 «πόδια» (*pedes*).

Οἱ πωλητὲς *fenogles* (;), σπαραγγιῶν καὶ ἄλλων λαχανικῶν, νωπῶν καὶ μῆ, ὄφειλαν νὰ πωλοῦν τὸ ἐμπόρευμά τους ἀποκλειστικὰ ἀνάμεσα στὶς δύο κολῶνες, πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω, καὶ πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς κρεαταγορᾶς. Τὰ ἴδια λαχανικὰ εἶχαν ἐπίσης τὴ δυνατότητα νὰ τὰ πωλοῦν γενικὰ ὅσοι διέθεταν δημόσιους πάγκους.

Στὴν πώληση πεποنيῶν, εἰδικὰ, ἀναφέρονται τρία διαφορετικὰ διατάγματα¹. Τὸ 1350 ἡ ἀνώτατη τιμὴ πώλησης γιὰ κάθε κομμάτι καθορίστηκε σὲ 2 *soldi*, μὲ καταβολὴ προστίμου 6 γροσσίων γιὰ κάθε πεπόνι πού θὰ πουλιόταν ἀκριβότερα.

Τὸν ἐπόμενο χρόνο ἡ τιμὴ τους ἔπεσε σὲ 1 *soldum* τὸ κομμάτι, ἡ πώλησή τους ἐπιτράπηκε μόνο στὴν Πλατεία καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς παραγωγούς (*jardinarii*) καὶ ἀπαγορεύτηκε ἡ ἀποθήκευσή τους σὲ σπίτι, ταβέρνα ἢ ἄλλοῦ. Ἡ ἴδια ἀπαγόρευση ἐπαναλήφθηκε μὲ διάταγμα τοῦ 1369, στὸ ὁποῖο διευκρινίζεται ἀκόμη ὅτι τὰ πεπόνια ἔπρεπε νὰ πωλοῦνται στὴν Πλατεία τοποθετημένα κατευθεῖαν στὴ γῆ καὶ σὲ ἀκάλυπτο μέρος.

Διάταγμα τοῦ 1357, πού ἐπαναλήφθηκε τὸ 1368, 1372 καὶ 1374, σχετικὰ μὲ τὸ ἐμπόριο μικρῶν ζώων, καθόριζε τὰ ἑξῆς²:

— Ἀπαγορεύεται ἡ ἀγορὰ καὶ ἡ μεταπώληση στὸ Χάνδακα, στὸ προάστειό του καὶ σὲ ἀπόσταση 3 μιλιαρίων ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, περδικῶν, λαγῶν, ζώων γενικὰ ἀπὸ κυνήγι, ἀρνιῶν, ἐριφίων, ὀρνιθοειδῶν καὶ αὐγῶν. Στους παραβάτες τῆς διάταξης θὰ ἐπιβάλλεται πρόστιμο 2 ὑπέρπυρα ἢ μιὰ ἡμέρα στὴν *berlina*, ἂν ὁ παραβάτης δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα καταβολῆς τοῦ προστίμου.

— Ἀπαγορεύεται ἡ παραλαβὴ καὶ ἡ φύλαξη σὲ σπίτι, ἀποθήκη ἢ ἄλλοῦ μέσα στὸ Χάνδακα ἢ στὸ προάστειο ὅλων τῶν παραπάνω.

— Ἡ λιανικὴ πώλησή τους θὰ γίνεται ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες τους στὴν Πλατεία κοντὰ στὴν *berlina*.

1. ADC, b. 14, φ. 237^r, 248^r καὶ b. 15, 168^r.

2. Διατάγματα τῶν ἐτῶν 1357 (ADC, b. 15, φ. 15^r), 1368 (ADC, b. 15, φ. 156^r), 1372 (ADC, b. 15, φ. 217^v-218^r) καὶ 1374 (ADC, b. 15, φ. 237^v). Στὴ Βενετία ὑπῆρχαν οἱ *pollaroli*, πωλητὲς πουλερικῶν καὶ ἀγρίων πουλιῶν γενικὰ, καὶ οἱ *butirrantì*, πωλητὲς αὐγῶν. Ἀπαγορευόταν ἐπίσης καὶ ἐδῶ ἡ πώληση τῶν παραπάνω εἰδῶν μέσω τρίτου (βλ. M a r a n g o n i, *Le associazioni*, σελ. 87-93).

Ἡ ἀνώτατη τιμὴ πώλησης τῆς πέρδικας καθορίζεται σὲ 4 *soldi*. Γιὰ τὴ σωστὴ ἐφαρμογὴ τῶν παραπάνω διατάξεων ὀφείλουν νὰ φροντίσουν οἱ *justiciarii* καὶ οἱ *advocatores comunis*.

Τὸ λάδι ἀποτελοῦσε προϊόν, γιὰ τὴν ἐπάρκεια τοῦ ὁποίου ἡ Πολιτεία φρόντιζε ἀνελλιπῶς. Ἡ χονδρική καὶ ἡ λιανικὴ πώλησή του, καθὼς καὶ ἡ μεταφορά του μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ νησι βρισκόταν κάτω ἀπὸ συνεχὴ ἔλεγχο. Τὸ λάδι ποὺ διοχετευόταν στὴν ἀγορὰ γιὰ λιανικὴ ἢ χονδρική πώληση ἔπρεπε νὰ εἶναι καθαρὸ χωρὶς προσμίξεις καὶ νὰ ἔχει ἀπαραιτήτως δηλωθεῖ¹.

Οἱ Ἄρχες ἔπρεπε νὰ εἶναι πάντοτε ἐνημερωμένες γιὰ τὴν ποσότητα τοῦ λαδιοῦ ποὺ ὑπῆρχε στὸ Χάνδακα καὶ στὸ προάστειο καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ διενεργοῦσαν κατὰ διαστήματα ἀπογραφὲς τῆς ποσότητας τοῦ προϊόντος. Τὸ 1369 ὅλοι ὅσοι εἶχαν ποσότητα λαδιοῦ πάνω ἀπὸ ἓνα «μέτρο» (*metrum*)² ὀφείλαν νὰ τὸ δηλώσουν στὴν *curia justiciariorum*. Σὲ ὅσους ἀποδεικνυόταν ὅτι δὲν τὸ δήλωσαν θὰ γινόταν κατάσχεση τοῦ προϊόντος καὶ θὰ ἐπιβαλλόταν πρόστιμο 6 γρόσσια γιὰ κάθε «μέτρο»³.

Γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἔλλειψη λαδιοῦ στὴν πόλη, οἱ Ἄρχες ἐπέβαλλαν περιορισμὸ τόσο στὶς ἐξαγωγὲς ὅσο καὶ στὴν ποσότητα λιανικῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τοὺς καταναλωτὲς. Γιὰ τὴν ἐξαγωγή ἀπὸ τὸ Χάνδακα ὁποιασδήποτε ποσότητας λαδιοῦ ἦταν ἀπαραίτητη ἡ σφραγίδα τῶν *justiciarii*, ὕστερα ὅμως ἀπὸ τὴν ἄδεια ἀνώτερης Ἀρχῆς. Τὸ 1340, γιὰ τοὺς παραβάτες ὀρίστηκε ἡ καταβολὴ προστίμου 1 δουκάτου γιὰ κάθε «μέτρο» λάδι καὶ κατάσχεση τοῦ προϊόντος⁴, ἐνῶ τὸ 1350 ἀπαγορεύτηκε ἡ πώληση λαδιοῦ πάνω ἀπὸ 2 λίβρες σὲ ἓνα πρόσωπο. Σχετικὰ πάντα μὲ τὴ διακίνηση τοῦ λαδιοῦ, τὸ 1369 καὶ 1372 καθορίστηκε ὅτι: α) γιὰ τὴν πώληση πάνω ἀπὸ 1 «μέτρο» ἦταν ἀπαραίτητη εἰδικὴ ἄδεια· β) ἡ ἀνώτατη ποσότητα ἐξαγωγῆς καὶ πώλησης κατ' ἄτομο ἦταν μὴ λίβρα καὶ γ) ἀπαγορευόταν ἡ πώλησή του στὸ προάστειο⁵.

Παρὰ τοὺς παραπάνω περιορισμοὺς οἱ Ἄρχες τιμωροῦσαν ὅσους ἀρνοῦνταν νὰ πωλήσουν λάδι σὲ κάποιον πρόσωπο⁶.

Ἡ τιμὴ τοῦ λαδιοῦ ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τὴν προσφορὰ καὶ τὴ ζήτηση στὴν ἀγορὰ καὶ τὰ ἀνώτατα ὅριά της καθορίζονταν κατὰ διαστήματα ὡς ἑξῆς:

1350	:	40 <i>parvi</i> ἀνὰ λίβρα
1367	:	3 <i>soldi</i> ἀνὰ λίβρα

1. ADC, b. 15, φ. 217^v.

2. 1 «μέτρο» = 30 1/2 λίβρες = 14,5 κιλά (βλ. Marangoni, *Le associazioni*, σελ. 105).

3. ADC, b. 15, φ. 176^v.

4. ADC, n. 14, φ. 142^r καὶ b. 15, φ. 176^v.

5. ADC, b. 14, φ. 240^r: Jegerlehner, σελ. 472-73.— ADC, b. 15, φ. 156^v, 172^{r-v} καὶ 217^v.

6. ADC, b. 14, φ. 240^r: Jegerlehner, σελ. 472-73.— ADC, b. 15, φ. 132^v.

1369, Ἰανουάριος :	χονδρική πώληση :	3 ὑπέρπυρα ἀνά «μέτρο» λιανική πώληση : 1 <i>soldum</i> ἀνά <i>quarta</i> ¹
1369, Μάρτιος :	5 τορνέσια ἀνά <i>quarta</i> ἢ 5 <i>soldi</i> ἀνά <i>quarta</i>	
1369, Ὀκτώβριος :	5 τορνέσια ἀνά <i>quarta</i>	
1371 :	4 <i>parvi</i> ἀνά λίβρα ²	
1372, Νοέμβριος :	11 <i>parvi</i> ἀνά <i>quarta</i>	
1372, Νοέμβριος :	12 »	
1373, Μάρτιος :	14 <i>parvi</i> ἀνά <i>quarterola</i> ἢ 4 <i>soldi</i> καὶ 8 <i>parvi</i> ἀνά λίβρα	
1373, Μάρτιος :	1 <i>soldum</i> ἀνά <i>quarterola</i> ἢ 4 <i>soldi</i> ἀνά λίβρα ³	

Γιὰ τὴν πώληση πάνω ἀπὸ τὶς καθορισμένες αὐτὲς τιμές ἐπιβαλλόταν πρόστιμο ἀπὸ 2 ἕως 6 γρόσσια γιὰ κάθε λίβρα. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ ἔμποροι λαδιοῦ κατάφεραν μὲ διάφορους τρόπους νὰ πωλοῦν τὸ προϊόν σὲ ὑψηλότερες τιμές. Τὸ 1350 μὲ σχετικὸ διάταγμα ἀπαγορευόταν ἡ πώληση διαφόρων μικροαντικειμένων, ὅπως καντηλιῶν καὶ κουταλιῶν, μαζί μὲ τὸ λάδι. Τὰ ἀντικείμενα αὐτά, σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο διάταγμα, ἔπρεπε νὰ πωλοῦνται ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἢ ἄλλους ἐμπόρους ξεχωριστὰ ἀπὸ τὸ λάδι καὶ σὲ ἄλλη χρονικὴ στιγμή, γιὰ νὰ ἀποφεύγονται οἱ ὑπερτιμήσεις τῶν προϊόντων. Ἡ πώληση λαδιοῦ σὲ τιμὴ ὑψηλότερη ἀπὸ τὴν καθορισμένη, μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι πουλιόταν συγχρόνως καὶ κάποιο ἀντικείμενο, συνεπαγόταν καὶ τὴν καταβολὴ προστίμου 2 ὑπερπύρων⁴.

4. Οἱ χρυσοχόοι (*aurifices*)

Οἱ εὐγενεῖς φεουδάρχες ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Κρήτη καὶ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ τὰ βασικὰ τουλάχιστον ἀντικείμενα χρυσοχοΐας, μολονότι πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι πιθανὸ ὅτι τὰ προμηθεύονταν ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τῆς Βενετίας. Δυστυχῶς τὰ διατάγματα δὲν παρέχουν πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὰ ἀντικείμενα ποὺ παρήγαν οἱ χρυσοχόοι τοῦ Χάνδακα.

Μόνιμη φροντίδα τῶν Ἀρχῶν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 14ου αἰώνα ἦταν ἡ συγκέντρωση τῶν χρυσοχόων σὲ καθορισμένο μέρος, συγκεκριμένα στὴν Πλατεία, μὲ σκοπὸ τὸν αὐστηρότερο ἐλεγχό τους⁵. Ἐκεῖ σὲ δημόσια καταστήματα, τὰ ὁποῖα νοίκιαζαν, μποροῦσαν νὰ ἐγκαταστήσουν τὰ ἐργαστήριά τους.

1. 1 *quarta* = 4 *quartarole* = 20,8 λίτρα (βλ. Marangoni, *Le associazioni*, σελ. 72). Ἡ τιμὴ αὐτὴ θὰ ἴσχυε μέχρι τὸ ἐρχόμενο Πάσχα (ADC, b. 15, φ. 159v).

2. Ἡ τιμὴ μειώνεται, γιατί, ὅπως ἀναφέρεται, ὑπάρχει ἀρκετὴ ποσότητα λαδιοῦ (ADC, b. 15, φ. 193v).

3. Ἡ τιμὴ ἀλλάζει καὶ μειώνεται τὸν ἴδιο μῆνα, γιατί εἶχε φθάσει μεγάλη ποσότητα λαδιοῦ στὸ Χάνδακα (ADC, b. 15, φ. 221v).

4. ADC, b. 14, φ. 240: Jegerlehner, σελ. 472-473.

5. Στὴ Βενετία, τὸ 1315, μὲ ἀπόφαση τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου ὁρίστηκε ὅτι τὰ καταστήματα τῶν χρυσοχόων ἔπρεπε νὰ βρίσκονται μόνο στὸ *Rialto* (βλ. Monticolo, *I capitolari*, ὁ.π., τομ. Α', σελ. 259).

Σύμφωνα με μιὰ σειρά 12 διαταγμάτων, ἀπὸ τὸ 1336 ὡς καὶ τὸ 1368, ἀπαγορευόταν ἡ ἐπεξεργασία τοῦ χρυσοῦ ἢ ἀσημιοῦ ὅπουδήποτε ἄλλοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δημόσια ἐργαστήρια. Μόνο σὲ περίπτωση ποὺ αὐτὰ εἶχαν νοικιαστεῖ, ὅπως συνέβη τὸ 1364, παρεχόταν ἄδεια, σὲ ὅποιον ἤθελε, νὰ νοικιάσει ἄλλο ἰδιωτικὸ κατάστημα ἢ νὰ δουλεύει στὸ σπίτι του, «κατὰ τὴ διάρκεια τῆς νύκτας μὲ τίς πόρτες κλειστὲς γιὰ νὰ μὴν ἐνοχλεῖ»¹.

Σὲ κάθε ἐργαστήριο μποροῦσε νὰ ἐργάζεται ἓνας μόνον χρυσοχόος μαζί μὲ τοὺς βοηθοὺς καὶ μαθητὲς του (*discentes seu laboratores salariati*). Ἀπαγορευόταν ἡ συνεργασία δύο ἢ περισσότερων χρυσοχόων γιὰ τὴν ἐνοικίαση καταστήματος ἢ ἡ πρόσληψη ἔμπειρου χρυσοχόου (*magnus aurifex*) μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ βοηθοῦ. Τὸ 1369, προβλεπόταν ἡ καταβολὴ προστίμου 10 ὑπερπύρων ἀπὸ τὸν παραβάτη χρυσοχόο ποὺ ἦταν κάτοχος ἐργαστηρίου, καὶ 10 ὑπερπύρων ἀπὸ τὸ χρυσοχόο ποὺ θὰ δούλευε σ' αὐτὸν μὲ ὅποιαδήποτε ιδιότητα². Οἱ ἀπαγορεύσεις αὐτὲς εἶχαν σκοπὸ τὴ διαφύλαξη τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων τῆς Πολιτείας, μὲ τὴν εἰσπραξὴ ἀπὸ κάθε χρυσοχόο ξεχωριστὰ τοῦ ἐνοικίου γιὰ τὸ ἐργαστήρι ποὺ διατηροῦσε.

Ἡ διαδικασία ἐλέγχου τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν χρυσοχόων καθορίστηκε μὲ διάταγμα ποὺ ἐκδόθηκε τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1360³. Σύμφωνα μὲ τὸ διάταγμα αὐτό, οἱ χρυσοχόοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ κατασκευάζουν τὰ ἀντικείμενα, χρυσὰ ἢ ἀσημένια, μὲ βάση μιὰ καθορισμένη ἀναλογία τῶν ὑλικῶν (*liga*).

Κάθε ἀντικείμενο ἀπὸ ἀσήμι ἔπρεπε νὰ παραδίδεται στοὺς τρεῖς ὑπεύθυνους ὑπαλλήλους γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς περιεκτικότητάς του. Ἄν τὸ ἀσήμι ποὺ περιεῖχε τὸ ἀντικείμενο ἦταν λιγότερο ἀπὸ τὸ κανονικὸ, οἱ ὑπεύθυνοι τὸ παρέδιδαν στοὺς *justiciarii*, οἱ ὁποῖοι καὶ μεριμνοῦσαν γιὰ τὴν κατάσχεσή του. Ἄν ἀντίθετα εἶχε τὴ σωστὴ περιεκτικότητα, τὸ σφράγιζαν μὲ τὴ σφραγίδα τῆς Πολιτείας (*bullā Comūnis*), ποὺ τοὺς εἶχε παραχωρηθεῖ⁴. Γιὰ τὴ διαδικασία αὐτὴ οἱ τρεῖς ὑπάλληλοι εἰσέπρατταν ἀπὸ τοὺς χρυσοχόους 1 τορνέσιο γιὰ κάθε οὐγγιὰ ἀσήμι ποὺ σφράγιζαν.

Κάθε ἀντικείμενο ἀπὸ καθαρὸ χρυσὸ (*aureum album*) ἢ ἐπιχρυσωμένο (*deareatum*) ἔπρεπε νὰ φέρει τὸ χαρακτηριστικὸ σῆμα ποὺ εἶχε κάθε χρυ-

1. ADC, φ. b. 15, 114^r.

2. ADC, φ. b. 15, 174^v.

3. ADC, φ. b. 15, 55^r-56^r: J e g e r l e h n e r, σελ. 477-478.

4. Τὸ 1370 ἀνακοινώθηκε, στὴν πλατεία τῶν χρυσοχόων, κοντὰ στὴν εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου τοῦ Χάνδακα, ὅτι ὁ Ἀντώνιος Liono, χρυσοχόος καὶ ἐκτιμητῆς ἀργυρῶν ἀντικειμένων, δήλωσε πὼς εἶχαν κλέψει ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό του τὴ «βουίλλα τοῦ Ἁγ. Μάρκου» (*bulleta Sancti Marci*), μὲ τὴν ὁποία σφράγιζε τὰ ἀντικείμενα ποὺ ἐκτιμοῦσε. Ἐπειδὴ μὲ τὴ σφραγίδα αὐτὴ ἦταν δυνατὸν νὰ διαπραχτοῦν πολλὰς ἀπάτες, οἱ Ἀρχεὲς καλοῦσαν τὸν κλέφτη νὰ τὴν παραδώσει μέσα σὲ 3 ἡμέρες, καταβάλλοντας πρόστιμο 50 ὑπερπύρων. Ἄν ὁ κλέφτης ἦταν χρυσοχόος θὰ τοῦ ἀφαιρεῖτο ἐπ' ἄοριστον ἡ ἄδεια ἀσκησης τοῦ ἐπαγγέλματος (ADC, b. 15, φ. 184^r).

σοχός, έτσι ώστε οποιαδήποτε στιγμή να υπάρχει δυνατότητα αναγνώρισης του κατασκευαστή του. Για το σκοπό αυτό κάθε χρυσοχός όφειλε να καταθέσει στους *justiciarii* το σήμα που θα υιοθετούσε για να καταχωρισθεί σε ειδικό βιβλίο. Από το παραπάνω σφράγισμα εξαιρούνταν τα κουμπιά (*bottoni*) και άλλα μικροαντικείμενα που δεν ήταν δυνατόν να σφραγιστούν. Έπρεπε όμως να έχουν και αυτά τη σωστή περιεκτικότητα των υλικών¹.

Για την πιστή εφαρμογή των παραπάνω όρων οι χρυσοχόοι ήταν υποχρεωμένοι να όρκίζονται μια φορά το χρόνο, κάθε Σεπτέμβριο, ότι θα τηρούσαν πιστά τις εντολές των Αρχών. Αν ο χρυσοχός αρνιόταν να όρκισθεί, έχανε την άδεια άσκησης του επαγγέλματος. Ορίστηκε επίσης ότι θα κατέβαλλε πρόστιμο 25 υπερπύρων όποιοσδήποτε δεν παρουσίαζε τα αντικείμενα που κατασκεύαζε στους τρεις υπεύθυνους για το σφράγισμα ύπαλλήλους. Σχετικά με την αγοραπωλησία των πρώτων υλών, χρυσοῦ δηλαδή και άσημιού, στο ίδιο διάταγμα, του 1360, καθορίζονταν τα εξής:

— Δεν επιτρέπεται στους χρυσοχόους να στέλνουν τόν βοηθό τους ή τόν μαθητή τους, όπως συνηθίζεται, να αγοράζει από τήν πόλη ή από τόν προάστειο άσήμι ή όποιοδήποτε άλλο υλικό απαραίτητο για τήν δουλειά τους.

— Ποινή για τόν χρυσοχόο παραβάτη όρίζεται πρόστιμο 5 υπέρπυρα και για τόν βοηθό ή μαθητή μαστίγωμα.

— Η αγορά χρυσοῦ ή άσημιού άπαγορεύεται σε σπίτι ή άλλο μέρος και επιτρέπεται μόνο στα ίδια τα εργαστήρια που βρίσκονται στην Πλατεία.

— Οι παραβάτες τής τελευταίας διάταξης θα καταβάλλουν πρόστιμο 5 υπέρπυρα.

Έπαναλαμβάνεται, τέλος, ότι κανείς χρυσοχός δεν είχε δικαίωμα να εργάζεται άλλοῦ, εκτός από τὰ δημόσια εργαστήρια. Σε περίπτωση όμως που αυτά δεν επαρκούσαν, τότε όσοι δεν είχαν μπορούσαν να νοικιάσουν όποιοδήποτε άλλο, που θα βρισκόταν όμως απαραίτητα στην Πλατεία, διαφορετικά θα πλήρωναν πρόστιμο 25 υπέρπυρα.

Για τήν εφαρμογή των παραπάνω διατάξεων ήταν υπεύθυνοι οι *justiciarii*, οι όποιοι θα εισέπρατταν και τόν $\frac{1}{3}$ των προστίμων.

Οι χρυσοχόοι ήταν οι μόνοι που, λόγω επαγγέλματος, είχαν τή δυνατότητα να αλλοιώσουν χρυσά ή άσημένα νομίσματα και να χρησιμοποιήσουν τόν υλικό τους. Για τήν άποφυγή λοιπόν αλλοίωσης των νομισμάτων με σχετικό διάταγμα του 1361 όριζόταν για τούς παραβάτες ή καταβολή προστίμου 25 υπερπύρων².

1. Ανάλογο σύστημα εκτίμησης χρυσών και άργυρών αντικειμένων εφαρμοζόταν και στη Βενετία, όπως αναφέρεται, τόν 1262, στο καπιτουλάριο των χρυσοχόων (βλ. M o n t i c o l o, *I capitolari*, ό.π., τόμ. Α', σελ. 121-127).

2. ADC, b. 15, φ. 66r.

5. Οἱ σιδηρουργοὶ (*fabbri*) — Οἱ πεταλωτῆς (*marescalchi - inferratores*).

Οἱ σιδηρουργοὶ ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀναγκαῖα ἐπαγγέλματα στὴ μεσαιωνικὴ κοινωνία τῶν εὐγενῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν. Γιὰ τοὺς πρώτους κατασκεύαζαν ὅπλα καὶ πέταλα ἀλόγων, γιὰ τοὺς δευτέρους ἐργαλεῖα ἀπαραίτητα στὴ δουλειὰ τους. Οἱ κατεξοχὴν σιδηρουργοὶ ἦταν αὐτοὶ ποὺ κατασκεύαζαν καὶ ἐπιδιόρθωναν ἐργαλεῖα, ὅπως τσάπες, ὕνιά, ἄγκυρες, κλειδαριές, κλειδιά, πέταλα καὶ καρφιά γιὰ τὰ ἄλογα¹. Ἰδιαίτερη κατηγορία ἀποτελοῦσαν οἱ πεταλωτῆς (*inferratores* ἢ *marescalchi*), τῆ δουλειὰ τῶν ὁποίων ὅμως ἔκαναν πολλὰς φορές οἱ ἴδιοι οἱ σιδηρουργοὶ. Πλάι σ' αὐτοὺς ὑπῆρχαν οἱ κατασκευαστῆς σιδερένιων ὅπλων, σπαθιῶν (*spatharii*), βελῶν (*sagittarii*), τόξων (*arcerii*) καὶ ἄλλων².

Ἡ διακίνηση τοῦ σιδήρου, ἐπεξεργασμένου (δηλ. σὲ μορφή ἀντικειμένων) ἢ ἀκατέργαστου ἐλεγχόταν μὲ τὴν ἐπιβολὴ συγκεκριμένων περιορισμῶν τόσο στοὺς ἐμπόρους χονδρικῆς καὶ λιανικῆς πώλησης τοῦ μετάλλου ὅσο καὶ στοὺς σιδηρουργούς. Οἱ Ἀρχές τοῦ Χάνδακα γιὰ τὴν ἐνημέρωσή τους ὑποχρέωναν κατὰ διαστήματα τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς σιδηρουργούς νὰ δηλώνουν τὸ σίδηρο ἢ τὰ σιδερένια ἀντικείμενα ποὺ κατεῖχαν³.

Τὸ 1370 ἡ διαδικασία λιανικῆς ἀγορᾶς καὶ πώλησης τοῦ σιδήρου μὲ τὴ μορφή ράβδων προέβλεπε τὸ σφράγισμα καὶ τὸ σωστὸ ζύγισμα τοῦ μετάλλου ἀπὸ τοὺς *comerclarii*⁴. Γιὰ τὴν προστασία τῶν καταναλωτῶν ἀπὸ τυχόν αὐθαιρέσιες στὸ ζύγισμα ὑπῆρχαν πάντοτε στὴν πύλη τῆς Πλατείας (*porta plateae*) ζυγαριές (*statera*), μὲ τίς ὁποῖες οἱ ἀγοραστῆς μποροῦσαν νὰ ἐπαληθεύσουν τὸ βάρος τοῦ μετάλλου ποὺ εἶχαν ἀγοράσει.

Κάθε ἀγοραστῆς σιδήρου, ποὺ προόριζε τὸ μέταλλο γιὰ ἐπεξεργασία ἢ

1. Φαίνεται πὼς γιὰ τοὺς Βενετοὺς οἱ σιδηρουργοὶ τοῦ Χάνδακα δὲν ἦταν καλοὶ ἐπαγγελματίες. Τὸ 1344, κάποιος ἔμπορος παραπονοῖετ' ἐν γράμματι τοῦ ὅτι δὲν ὑπῆρχε κανεὶς στὸ Χάνδακα ποὺ νὰ ξέρει νὰ κατασκευάζει κλειδιά (...*non é nessuno maestro che sapia far chiavi*). Τὸν ἐπόμενον χρόνον εἶχαν γίνει 3 παραγγελίες κλειδιῶν καὶ κλειδαριῶν ἀπὸ ἐμπόρους τοῦ Χάνδακα στὴ Βενετία (βλ. *Lettere di mercanti a Pignol Zucchello (1336-1350)*, ἔκδ. R. M o r o z z o d e l l a R o c c a, Fonti per la storia di Venezia, sez. IV - Archivi privati, Βενετία 1957, σελ. 27, 39, 41 καὶ 43).

2. Στὴν Εὐρώπη οἱ σιδηρουργοὶ ἀρχικὰ ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν κατασκευὴ ὅπλων καὶ ἐργαλείων. Ἀπὸ τὸν 11ο αἰ. καὶ ἔπειτα ἄρχισε καὶ καλλιτεχνικὴ παραγωγή ἀπὸ σίδηρο. Τὸ ἐπάγγελμα χαρακτηρίζετο ἀπὸ σχετικὴ ἐξειδίκευση καὶ στὸ καταστατικὸ τους στὴ Βενετία, τὸ 1271, οἱ σιδηρουργοὶ διακρίνονταν ἐν *fabbri* (σιδηρουργοὶ), *cortelai* (κατασκευαστῆς μαχαιριῶν), *frezzeri* (κατασκευαστῆς βελῶν), *corazzeri* (κατασκευαστῆς θωράκων), *spaderi* (κατασκευαστῆς σπαθιῶν) καὶ *vagineri* (κατασκευαστῆς θηκαριῶν) (βλ. B r u n e l l o, *Arti e mestieri*, ὅ.π., σελ. 60-65). Σχετικὰ μὲ τὸ σίδηρο καὶ τοὺς σιδηρουργούς βλ. τὸ συλλογικὸ ἔργο: J. S c h n e i d e r, *Le fer à travers les âges*, Nancy 1956.

3. Τέτοια καταγραφή ὀρίστηκε μὲ διάταγμα τὸ 1364 (ADC, b. 15, φ. 110^v).

4. ADC, b. 15, φ. 189^v-190^r: J e g e r l e h n e r, σελ. 476-477.

έξαγωγή από τὸ Χάνδακα, καὶ κάθε ἔμπορος ὀφείλε νὰ καταβάλλει στοὺς *comerclarii* δασμὸ 2 ὑπέρπυρα γιὰ κάθε 1.000 λίβρες¹. Οἱ ἔμποροι ἦταν ἐπιπλέον ὑποχρεωμένοι νὰ δηλώνουν ἀναλυτικὰ πόσο σίδηρο εἶχαν πούλησει καὶ ἀπὸ αὐτὸν πάλι πόση ποσότητα προοριζόταν γιὰ ἐπεξεργασία στὴν πόλη καὶ πόση γιὰ ἐξαγωγή. Γιὰ τὴ σωστὴ εἴσπραξη καὶ τὸν ἔλεγχο τοῦ συγκριμένου δασμοῦ, κάθε ἔμπορος ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ διαθέτει ἓνα κιβώτιο μὲ δύο θήκες, στὴ μιὰ ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ τοποθετοῦσε τὸν ἀνάλογο δασμὸ γιὰ τὸ σίδηρο ποὺ εἶχε πούληθεῖ γιὰ ἐπεξεργασία στὴν πόλη καὶ στὸ προάστειό της καὶ στὴν ἄλλη τὸ δασμὸ γιὰ τὸ σίδηρο ποὺ προοριζόταν γιὰ ἐξαγωγή. Ὁ δασμὸς τῆς πρώτης κατηγορίας περιερχόταν στὴν Πολιτεία, ἐνῶ ὁ δεύτερος στοὺς ἐνοικιαστῆς «τοῦ δασμοῦ τῆς πύλης τοῦ λιμανιοῦ» (*daçiarrii - daçium portae ripae*). Οἱ *comerclarii* καὶ οἱ *justiciarii* ἦταν ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν παραπάνω διατάξεων.

Τὸ 1321 ἀπαγορεύτηκε ἡ μεταφορά, ἡ ἐξαγωγή, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ νησιοῦ, καθὼς καὶ ἡ πώληση, χωρὶς ἄδεια τῶν Ἀρχῶν, σιδήρου ἢ σιδηρῶν ἀντικειμένων, ὅπως ἄγκυρες, πέταλα, καρφιά καὶ ὑνιά. Τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ δηλώνονται στοὺς *domini de nocte*. Γιὰ τὴν παράνομη ἐξαγωγή, εἰδικὰ, τῶν ἀγκυρῶν εἶχαν ὀριστεῖ ὡς ὑπεύθυνοι οἱ *portarii de ripa*².

Ἡ παραπάνω ἀπαγόρευση ἐπαναλήφθηκε σὲ δύο διατάγματα, τοῦ ἔτους 1364. Στὸ πρῶτο προβλεπόταν γιὰ τοὺς παραβάτες ἡ καταβολὴ προστίμου 25 ὑπερπύρων καὶ στὸ δεύτερο ἡ καταβολὴ ποσοῦ ἴσου μὲ τὸ 1/4 τῆς ἀξίας τοῦ σιδήρου ἢ τῶν ἀντικειμένων ποὺ θὰ πούλοῦσαν ἢ θὰ ἐξήγαγαν³.

Ὁ φόβος γιὰ συνεργασία ἐπαναστατῶν, ληστῶν καὶ κάθε εἴδους παρανόμων μὲ τοὺς σιδηρουργούς, ἰδιαίτερα μὲ ὅσους κατασκευάζαν ὅπλα, ἀνάγκαζε τίς Ἀρχές τοῦ Χάνδακα νὰ παίρνουν κατὰ καιροὺς αὐστηρὰ μέτρα. Ἦδη τὸ 1333 κανένας σιδηρουργός, *spatharius*, *arcerius* ἢ *sagitaris* ποὺ κατοικοῦσε στὸ προάστειο δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ δουλεῖ μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλη. Ἐπιπλέον, ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο κατασκευάζαν ὀφείλαν νὰ τὸ μεταφέρουν στὴν πόλη μαζί μὲ τὸ σίδηρο ποὺ εἶχαν καὶ νὰ τὰ δηλώνουν στὶς Ἀρχές⁴.

Τὸ 1342 μὲ νέο διάταγμα γιὰ τοὺς ἴδιους τεχνίτες ἐπαναλαμβάνονταν οἱ παραπάνω ὑποχρεώσεις καὶ συγχρόνως ἡ ὑποχρέωση νὰ μεταφερθοῦν καὶ νὰ κατοικήσουν στὴν πόλη. Οἱ σιδηρουργοὶ ποὺ ἔμεναν καὶ δούλευαν σὲ χωριὰ ὀφείλαν νὰ μετακομίσουν στὰ πλησιέστερα φρούρια καὶ τὰ προάστειά τους, ἐνῶ παράλληλα οἱ ἔμποροι σιδήρου ὑποχρεώνονταν νὰ δηλώσουν στοὺς ὑπεύθυνους ὑπαλλήλους τὴν ποσότητα τοῦ ὕλικου ποὺ κατεῖχαν⁵. Τὸν ἐπόμενο χρό-

1. Ἡ τιμὴ τοῦ σιδήρου τὸ 1352 ἦταν 70 ὑπέρπυρα τὸ *milliarium* (= 1.000 λίβρες).

2. *Bandi*, ἀρ. 300, σελ. 112.

3. ADC, b. 15, φ. 110^v καὶ 111^v.

4. ADC, b. 14, φ. 91^v.

5. ADC, b. 14, φ. 155^v.

νο, τέλος, με τή ρητή κατηγορία ότι πολλοί σιδηρουργοί που δούλευαν σε χωριά κατασκεύαζαν βέλη για πολεμιστές και επαναστάτες, επαναλήφθηκε ακόμη μιὰ φορά ἡ διάταξη σύμφωνα με τὴν ὁποία ὄφειλαν νὰ μετακομίσουν στὸ Χάνδακα ἢ στὰ πλησιέστερα φρούρια. "Ὅσοι δὲν θὰ συμμορφώνονταν με τὴν παραπάνω διαταγή θὰ κατέβαλλαν πρόστιμο 10 ὑπέρπυρα, ἐνῶ ἡ κοινότητα τοῦ χωριοῦ (*comune casalis*), ὅπου θὰ κατασκευάζονταν ὅπλα καὶ ἡ ὁποία δὲν θὰ εἶχε καταγγεῖλει τὸν παραβάτη, θὰ κατέβαλλε 50 ὑπέρπυρα¹. Τὴ φορά αὐτὴ συνυπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ὅρων μαζί με τοὺς *justiciarii* ἦταν οἱ *advocatores comunis*.

Σχετικὰ με τὶς πωλήσεις καὶ τὶς τιμὲς τῶν ὅπλων ὑπεύθυνοι ἦταν τρεῖς εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι διορίζονταν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Τὸ 1332 ὅσοι ἤθελαν νὰ ἀγοράσουν ὅπλα καὶ δὲ συμφωνοῦσαν στὴν τιμὴ με τοὺς κατασκευαστὲς εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἀπευθύνονται στοὺς τρεῖς παραπάνω εὐγενεῖς. Τὸν ἴδιο χρόνο καθορίστηκε ὅτι τὰ τόξα θὰ πωλοῦνταν μόνον ὕστερα ἀπὸ ἄδεια τῆς ἴδιας ἐπιτροπῆς².

Παράλληλα με τοὺς κατασκευαστὲς ὅπλων που προκαλοῦσαν ἀνησυχίες, προσέλκυαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἀρχῶν οἱ σιδηρουργοὶ που κατασκεύαζαν πέταλα καὶ καρφιά, καθὼς καὶ οἱ πεταλωτῆς, δεδομένου ὅτι τὸ ἐπάγγελμά τους ἦταν γενικότερα χρήσιμο καὶ ἰδιαίτερα στοὺς φεουδάρχες. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ 1345 με ἐπίσημο αἴτημα πρὸς τὸ συμβούλιο τῆς μητρόπολης οἱ φεουδάρχες τοῦ Χάνδακα ζήτησαν νὰ σταλεῖ στὴν Κρήτη ἕνας καλὸς πεταλωτῆς γιὰ τὴν ἐξυπηρέτησή τους³. Τὸ 1348 ἀπηύθυναν νέο αἴτημα με ἀνάλογο περιεχόμενο καὶ με συγκεκριμένες προσφορές. Ὁ πεταλωτῆς που θὰ ἐρχόταν στὸ νησί θὰ πληρωνόταν ἀπὸ τοὺς φεουδάρχες ἐπὶ δύο χρόνια καὶ ὁ ἐτήσιος μισθὸς του θὰ ἀνερχόταν στὰ 150 ὑπέρπυρα⁴. Τὸ Μεγάλο Συμβούλιο ἐνέκρινε τὸ αἴτημα, δὲν εἶναι ὅμως γνωστὸ ἂν τελικὰ ὑλοποιήθηκε ἡ ἀπόφαση.

Τὴν ἴδια χρονιά ἡ ἐξάπλωση τοῦ «Μαύρου Θανάτου» εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μείωση τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στὴν Κρήτη καὶ οἱ φεουδάρχες με τὸ δικαιολογητικὸ αὐτὸ ζήτησαν ξανά ἀπὸ τὴ Βενετία, τὸ 1351, τὴν ἀποστολὴ πεταλωτῆ με εὐνοϊκότερους αὐτὴ τὴ φορά ὅρους. Ὁ ὑποψήφιος, ἂν ἐφθανε στὸ νησί ὅσο γίνεται συντομότερα, θὰ εἰσέπραττε προκαταβολικὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴ Βενετία 75 ὑπέρπυρα, ἐνῶ τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία νὰ ἔχει καὶ τὴ δική του ξεχωριστὴ πελατεία στὸ Χάνδακα⁵. Δὲν εἶναι γνωστὸ,

1. ADC, b. 14, φ. 165^v.

2. ADC, b. 14, φ. 77^v: Jegerlehner, σελ. 474.— ADC, b. 14, φ. 78^v.

3. ADC, b. 12, φ. 5^v: F. Thiriet, *Délibérations des Assemblées vénitienes concernant la Roumanie*, τόμ. Α' (1160-1363), Παρίσι 1966, ἀρ. 511, σελ. 205. (στὸ ἐξῆς: Thiriet, *Assemblées*).

4. ADC, b. 12, φ. 32^r: Thiriet, *Assemblées*, ἀρ. 550, σελ. 215.

5. ADC, b. 12, φ. 58^r: Thiriet, *Assemblées*, ἀρ. 589, σελ. 225 καὶ 313.

ἀν βρῆκαν ἀνταπόκριση οἱ τρεῖς παραπάνω αἰτήσεις. Τὸ 1355 ὅμως τὸ Συμβούλιο τῆς Βενετίας ἀπάντησε στοὺς φεουδάρχες τοῦ Χάνδακα ὅτι ὁ Μανουὴλ Καππαδόκας ἐγκρίνεται ὡς ὁ ἐπίσημος πεταλωτῆς γιὰ ἓνα χρόνο καὶ μὲ ἐτήσιο μισθὸ 155 ὑπέρπυρα. Ὑποχρέωσή του ἦταν τὸ πετάλωμα τῶν ἀλόγων τῶν φεουδαρχῶν καὶ γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ θὰ εἰσέπραττε 4 *soldi* γιὰ κάθε πέταλο¹.

Οἱ ἀνάγκες τῶν φεουδαρχῶν εἶναι ἐμφανεῖς καὶ οἱ προσφορές τους στοὺς πεταλωτῆς πού θὰ χρησιμοποιοῦσαν κάθε φορὰ μεγαλύτερες. Χαρακτηριστικὴ εἶναι μιὰ σειρά μέτρων πού εἶχαν λάβει οἱ Ἀρχές σχετικὰ μὲ τὸ θέμα. Ἔτσι, τὸ 1349, ἐξαιτίας παραπόνων τῶν φεουδαρχῶν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπάρκεια πετάλων γιὰ τὰ ἄλογά τους, ἀποφασίστηκε ὅτι οἱ σιδηρουργοὶ ὄφειλαν νὰ δουλεύουν κάθε Παρασκευὴ γιὰ τὴν παραγωγή ἀποκλειστικὰ καρφιῶν καὶ πετάλων, τὰ ὁποῖα θὰ πωλοῦσαν μόνο στὰ καταστήματά τους στὴν Πλατεία τοῦ Χάνδακα². Δύο χρόνια ἀργότερα, κάθε σιδηρουργὸς πού διατηροῦσε δικό του ἐργαστήριο μὲ βοηθοὺς στὸ Χάνδακα καὶ τὸ προάστειο ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ παραδίνει κάθε ἐβδομάδα στὸν ὑπάλληλο πού εἶχε ὀριστεῖ ἀπὸ τὴν Πολιτεία 25 πέταλα «καλὰ δουλεμένα». Ἀπὸ αὐτὰ 8 θὰ ἦταν γιὰ ἄλογα (*sonipes*), 12 γιὰ ἄλογα μεταφορικὰ (*ronzini*) καὶ 5 γιὰ μουλάρια καὶ γαιδούρια. Θὰ παρέδινε ἐπίσης καὶ 250 καρφιά ἐξίσου καλῆς ποιότητος μὲ αὐτὴ τῶν πετάλων. Τὰ παραπάνω εἶδη θὰ πωλοῦνταν μὲ τίς ἐξῆς ἀνώτατες τιμές:

πέταλο γιὰ ἄλογο: 8 τορνέσια

πέταλο γιὰ ἄλογο μεταφορικὸ καὶ μουλάρι: 6 τορνέσια

πέταλο γιὰ γαιδούρι: 4 τορνέσια

100 καρφιά: 6 *soldi*

Ὁ ὑπάλληλος πού θὰ παραλάμβανε τὰ πέταλα καὶ τὰ καρφιά θὰ τὰ πωλοῦσε προσωπικὰ ἢ μὲσω τρίτου στὴν Πλατεία, κερδίζοντας (ἐπιπλέον δηλαδὴ τῆς ὀριζόμενης τιμῆς) τὸ ἀνώτερο 1 *parvum* γιὰ κάθε πέταλο, 2 *parvi* γιὰ κάθε 100 καρφιά καὶ 1 *parvum* γιὰ κάθε 50 καρφιά. Ὁ ἴδιος ὑπάλληλος ἦταν, τέλος, ἐπιφορτισμένος μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν σιδηρουργῶν καὶ τὴν καταγγελία ὁποιουδήποτε παρέβαινε τίς παραπάνω διατάξεις³.

1. ADC, b. 12, φ. 87^v: Thiriet, *Assemblies*, ἀρ. 621, σελ. 235.

2. ADC, b. 14, φ. 223^r.

3. ADC, b. 14, φ. 242^r-243^r: Jegerlehner, σελ. 474-475 — ADC, b. 14, φ. 254^v-256^r. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1352 ὁ Μιχάλης Μασσέλος εἶχε ἀναλάβει νὰ κατασκευάσει 100 ὄνια καὶ 36 ζευγάρια *lugarum* μὲ δικό του σίδηρο. Τὰ μισὰ ἀπὸ αὐτὰ θὰ τὰ παρέδιδε μέχρι τὸν ἐρχόμενο Αὐγούστο καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέχρι τίς 15 Σεπτεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου. Σὲ κάθε ὄνι θὰ ἔβαζε τουλάχιστον 5 λίβρες σίδηρο καὶ τὸ ἀνώτατο 6 λίβρες, ἐνῶ γιὰ κάθε ζευγάρι *lugarum* τὸ πολὺ 3 λίβρες. Ἄν τὰ παραπάνω ἀντικείμενα ἀποδεικνύονταν κατὰ τὴν παράδοσή τους ἐλαττωματικά, ὁ παραγγελιοδόχος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τὰ ἐπιστρέψει. Ἡ ἀποζημίωση τοῦ σιδηρουργοῦ γιὰ τὴν ἐργασία του ἀνερχόταν σὲ 14 ὑπέρπυρα καὶ 8 γρόσια γιὰ κάθε 100 λίβρες σίδηρο πού θὰ χρησιμοποιοῦσε. Ἀπὸ αὐτὰ εἶχε ἦδη λάβει

Τὸ 1342 καθορίστηκε ὅτι οἱ πεταλωτὲς ὕφειλαν νὰ βρίσκονται σὲ ἐτοιμότητα καὶ νὰ ἔχουν πάντα μαζί τους πέταλα, καρφιά καὶ τὰ ἐργαλεῖα τους σὲ περίπτωση ἐκτακτης ἀνάγκης. Ἡ ἄρνηση, ἐξάλλου, παροχῆς ὑπηρεσιῶν ἀπαγορευόταν αὐστηρά¹.

Στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα οἱ ἀνώτατες τιμές ἐργασίας καὶ ὑλικῶν τῶν πεταλωτῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀναλάμβαναν τὸ πετάλωμα τοῦ ζώου, διαμορφώνονται ὡς ἐξῆς:

1342:

πέταλο ἀλόγου ἢ μουλαριοῦ: 12 *soldi*· τοποθέτηση: 6 *parvi*
πέταλο γαϊδουριοῦ : 18 *parvi*· τοποθέτηση: 4 *parvi*

1349:

πετάλωμα μὲ ὑλικά τοῦ πεταλωτῆ:

γιά ἄλογο: 3 *soldi*

γιά μεταφορικὸ ἄλογο: 1 γρόσσι

γιά μουλάρι ἢ γαϊδούρι: 2 *soldi*

πετάλωμα ὁποιοδήποτε ζώου καὶ γιά ὁποιοδήποτε πόδι μὲ καρφιά τοῦ πεταλωτῆ καὶ πέταλα τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ ζώου: 3 τορνέσια

Ἡ ἴδια ἐργασία, ἀλλὰ μὲ καρφιά καὶ πέταλα τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ ζώου: 4 *parvi*

1351:

πετάλωμα μὲ ὑλικά τοῦ πεταλωτῆ:

γιά ἄλογο: 3¹/₂ *soldi*

γιά μεταφορικὸ ἄλογο ἢ μουλάρι: 2¹/₂ *soldi*

γιά γαϊδούρι: 2 *soldi*

πετάλωμα μὲ καρφιά τοῦ πεταλωτῆ καὶ πέταλα τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ ζώου:

γιά ἄλογο: 1¹/₂ *soldum*

γιά μεταφορικὸ ἄλογο ἢ μουλάρι: 5 τορνέσια

γιά γαϊδούρι: 3 τορνέσια

πετάλωμα μὲ ὑλικά τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ ζώου:

γιά ἄλογο: 3 τορνέσια

γιά μεταφορικὸ ἄλογο ἢ μουλάρι: 6 *parvi*

γιά γαϊδούρι: 4 *parvi*

Τὸ 1351, τέλος, καθορίστηκαν καὶ οἱ ἀνώτατες τιμές ἐργασίας καὶ ὑλικῶν γιά τὰ παρακάτω ἐργαλεῖα πού σχετίζονται μὲ τοὺς σιδηρουργοὺς:

ἐπιδιόρθωση τσάπας καὶ ἄλλων παλιῶν ἐργαλείων: 5 *soldi* γιά κάθε λίβρα σιδήρου

ἐπιδιόρθωση ὕνιοῦ: 4¹/₂ *soldi* γιά κάθε λίβρα σιδήρου

ἐπένδυση καινούριου ὕνιοῦ: 3¹/₂ *soldi* γιά κάθε λίβρα σιδήρου

25 ὑπέρπυρα (Zaccaria de Fredo. *Notario in Candia (1352-1357)*, ἐκδ. A. Lombardo, Fonti per la storia di Venezia, sez. III - Archivi notarili, Βενετία 1968, 22, σελ. 21. Στὸ ἐξῆς: De Fredo). Γιά τίς τιμές τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων βλ. παρακάτω σελ. 110.

1. ADC, b. 14, φ. 159r.

6. Διάφοροι άλλοι επαγγελματίες

Με διάταγμα τοῦ 1351, ποῦ ἐκδόθηκε ἐμπλουτισμένο μὲ νέους ὄρους τὸν ἐπόμενο χρόνο, καθορίζονταν ἡμερομίσθια ἐργατῶν καὶ διαφόρων ἐπαγγελματιῶν καθὼς καὶ οἱ ἀνώτατες τιμές τῶν προϊόντων ποῦ παρήγαν¹.

Οἱ ἀγροφύλακες (*messari*), οἱ σκαφεῖς (*capatores*), ὅσοι λάκκιζαν (*lachi-catores*)², οἱ φυτευτὲς (*catanolizatores*), οἱ κλαδευτὲς (*serpitores*), οἱ μεταφορεῖς καὶ οἱ ἐργάτες (*manipuli et operarii*), καθὼς καὶ οἱ κατασκευαστὲς ἐργαλείων (*cudores ferri ad cudinem*) ἀποτελοῦσαν μιὰ κατηγορία ἐργατῶν, τὸ ἀνώτατο ἡμερομίσθιο τῶν ὁποίων καθορίστηκε σὲ 6 *soldi*. Οἱ ἐργοδότες θὰ τοὺς παρεῖχαν ἐπίσης νερὸ καὶ κρασί, χωρὶς ὅμως ὑποχρέωση μεταφορᾶς τοὺς στὸν τόπο ἐργασίας.

Οἱ ἀνώτατες τιμές τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων ποῦ χρησιμοποιοῦσαν οἱ παραπάνω ἐργάτες ἦταν:

κλαδευτήρι (*serpitor*): 4 γρόσσια

δρεπάνι (*sessola*): 10 *soldi*

τσάπα πλατιά (*ystrane*) μὲ σίδηρο βάρους ὅχι κάτω ἀπὸ 3 1/2 λίβρες: 7 γρόσσια
τσάπα στενὴ (*romeco*) μὲ σίδηρο βάρους ὅχι κάτω ἀπὸ 2 1/2 λίβρες: 10 *soldi*

Ἄνωτατα ἡμερομίσθια ἄλλων ἐπαγγελματιῶν:

μαραγκὸς (*marangonus*), μὲ τὸ βοηθό του: 4 1/2 γρόσσια καὶ τὸ φαῖ τους
κτίστης (*murarius*): 3 1/2 γρόσσια καὶ τὸ φαῖ του

καλαφάτης (*calafatus*), μὲ τὸ βοηθό του: 5 γρόσσια καὶ τὸ φαῖ τους

βαρελοποιὸς (*butarius - buticlarius*)³:

ἀπὸ Μάρτιο μέχρι 15 Μαΐου: 3 γρόσσια, ὁ βοηθὸς⁴ 1 γρόσσι, καὶ τὸ φαῖ τους

1. Διάταγμα τοῦ 1351: ADC, b. 14, φ. 242^v-243^r, καὶ τοῦ 1352: ADC, b. 14, φ. 254^v-256^r. Στὸ διάταγμα τοῦ 1351 περιλαμβάνονται ἀκόμη οἱ σιδηρουργοὶ καὶ οἱ πεταλωτὲς, οἱ ὅποιοι ὅμως ἐξετάστηκαν ξεχωριστά. Στὸ δεύτερο διάταγμα τοῦ 1352 δὲν περιλαμβάνονται, σὲ σχέση μὲ αὐτὸ τοῦ 1351, οἱ σιδηρουργοὶ καὶ οἱ τσαγκάρηδες. Πρὶν ἀπὸ τὸ δεύτερο διάταγμα εἶχε ἐκδοθεῖ ἄλλο σχετικὸ ἀπὸ τὸ Μεγάλο Συμβούλιο τοῦ Χάνδακα, (ADC, b. 12, φ. 60^{r-v}: Thiriet, *Assemblées*, 591, σελ. 226). Σύμφωνα μὲ τὸ διάταγμα αὐτὸ οἱ κτίστες, οἱ σκαφεῖς, αὐτοὶ ποῦ λάκκιζαν (ἡ πρώτη δηλαδὴ κατηγορία ἐργατῶν τῶν δύο ἄλλων διαταγμάτων) δὲν εἶχαν δικαίωμα νὰ εἰσπράξουν πάνω ἀπὸ 6 *soldi* γιὰ ἐργασία μιᾶς ἡμέρας. Ἐπίσης οἱ ράφτες, οἱ μαραγκοὶ καὶ οἱ παραγωγεῖς κάρβουνου (*carbonum et lignorum a combustionem*) θὰ συμμορφώνονταν σύμφωνα μὲ προγενέστερες διατάξεις, ποῦ ἀφοροῦσαν τοὺς ἴδιους καὶ τὴν ἀμοιβή τους (τοὺς κανόνες δηλαδὴ τοῦ διατάγματος τοῦ 1351). Στὸ ἴδιο διάταγμα ὁ ἀριθμὸς τῶν παραπάνω ἐργατῶν καὶ τεχνιτῶν εἶχε μειωθεῖ ἐξαιτίας τοῦ λοιμοῦ τοῦ 1348.

2. Αὐτοὶ ποῦ λάκκιζαν ἦταν ἐργάτες ποῦ ἔσκαβαν τὴ γῆ γύρω ἀπὸ τὶς ρίζες τῶν φυτῶν (συνήθως ἀμπελιοῦ) μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ γιὰ τὴν καλύτερη λίπανση καὶ πότισμα.

3. Τὰ ἡμερομίσθια ποικίλλαν ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ χρόνου. Τὸ ὑψηλότερο ἡμερομίσθιο ἴσχυε τὴν ἐποχὴ τοῦ τρύγου καὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ μούστου.

4. Σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο διάταγμα τοῦ 1351, βοηθὸς (*famulus*) βαρελοποιῦ μπο-

ἀπὸ 15 Μαΐου μέχρι καὶ ὄλο τὸν Ἰούνιο: 4 γρόσσια, ὁ βοηθὸς 1 γρόσσι, καὶ τὸ φαῖ τους

ἀπὸ 15 Ἰουλίου μέχρι καὶ ὄλο τὸ Σεπτέμβριο: 6 γρόσσια, ὁ βοηθὸς 4 *soldi*, καὶ τὸ φαῖ τους

Οἱ μαραγκοί, οἱ κτίστες καὶ οἱ καλαφάτες ἦταν ἀναγκαῖοι καὶ περιζήτητοι ἐπαγγελματίες, τοὺς ὁποίους ἡ Πολιτεία ἐπιστράτευε συχνὰ γιὰ δημόσια ἔργα. Τὸ 1371, μὲ τρία διατάγματα οἱ Ἄρχες κάλεσαν ὄλους τοὺς κτίστες, πετροκόπους (*spreparieri*) καὶ ἐργάτες (*manipuli*) τοῦ Χάνδακα νὰ παρουσιαστοῦν μὲ τὰ ἐργαλεῖα τους, γιὰ νὰ ἀπασχοληθοῦν στὸ κτίσιμο τοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Νικήτα¹.

Οἱ καλαφάτες ἰδιαίτερα καὶ οἱ μαραγκοὶ παρουσίαζαν γιὰ τὴ Βενετία ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Τὸ 1358, ἀποφασίστηκε ὅτι ὄλοι οἱ καλαφάτες τοῦ Χάνδακα ὄφειλαν νὰ δουλέψουν στὶς γαλέρες τῆς Πολιτείας, ἐνῶ τὸ 1366 ἐπιτάχθηκαν οἱ ἴδιοι γιὰ ἐργασία στὰ ναυπηγεῖα². Τὰ πλοῖα ἐξἄλλου κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ ἦταν πάντα ἐπανδρωμένα μὲ ἕναν τουλάχιστον καλαφάτη καὶ μαραγκὸ γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωση τυχόν ζημιῶν. Τὸ 1349, ἐξἄλλου λίγο μετὰ τὸ τέλος τοῦ μεγάλου λοιμοῦ, καὶ ἐπειδὴ εἶχαν πεθάνει πολλοὶ καλαφάτες καὶ μαραγκοί, τὸ Συμβούλιο τῶν 40 τῆς Βενετίας ἀποφάσισε, κοινοποιώντας τὴν ἀπόφαση καὶ στὸ Χάνδακα, ὅτι κανένα σκάφος κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του δὲν ἔπρεπε νὰ διαθέτει πάνω ἀπὸ δύο καλαφάτες καὶ ἕνα μαραγκό, ἐκτὸς καὶ ἂν εἶχε εἰδικὴ ἄδεια. Ἄν ὁ καπετάνιος κάποιου σκάφους παρέβαινε τὸν κανόνα αὐτό, θὰ κατέβαλλε πρόστιμο 100 λίβρες. Τὴ φροντίδα γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς σχετικῆς ἀπόφασης ἀναλάμβαναν οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν ναυπηγείων, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ εἰσέπρατταν τὸ $\frac{1}{3}$ τῶν προστίμων, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα $\frac{2}{3}$ θὰ περιέρχονταν στὸ μνηυτὴ καὶ στὴν Πολιτεία. Οἱ κυβερνήτες ἐπίσης πλοίων ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ παραδίνουν στοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν ναυπηγείων κατάλογο μὲ τὰ ὀνόματα τῶν καλαφατῶν ποὺ εἶχαν στὰ πλοῖα τους.

Ἀπαγορεύτηκε, τέλος, κατὰ τὴν ἴδια περίοδο, μεμονωμένα ἄτομα νὰ ἀπασχολοῦν τοὺς ἴδιους ἐπαγγελματίες, οἱ ὁποῖοι ἐπιπλέον δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ Βενετία χωρὶς εἰδικὴ ἄδεια³. Ὁμοιες ἀπαγορεύσεις ἴσχυαν καὶ στὸ Χάνδακα. Εἶναι ἀκόμη χαρακτηριστικὸ τῆς σπουδαιότητος τῶν δύο αὐτῶν ἐπαγγελμάτων ὅτι, σύμφωνα μὲ διάταγμα τοῦ 1315, ὅποιοι

ροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὁποιοσδήποτε εἶχε γνώσεις τῆς δουλειᾶς καὶ ἦταν ἱκανὸς νὰ βοηθήσει κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας. (...*intelligendo quod dictus famulus sit talis, qui sciat artem butiglarie et adinet et labore*, ADC, b. 14, φ. 244^v).

1. ADC, b. 15, φ. 196^v, 199^r καὶ 202^v.

2. ADC, b. 15, φ. 17^v καὶ 131^r.

3. Thiriet, *Assemblées*, ἀρ. 558, σελ. 218. Ἀνάλογος περιορισμὸς εἶχε ἐπιβληθεῖ στοὺς καλαφάτες τῆς Βενετίας τὸ 1364 ἐξαιτίας τῆς ἐπανάστασης τῶν φεουδαρχῶν τῆς Κρήτης, τὸ 1363 (Thiriet, *Assemblées*, ἀρ. 737).

καλαφάτης ἢ μαραγκὸς προσελάμβανε ὡς μαθητὴ κάποιου σκλάβου καὶ τοῦ διδάσκει τὴν τέχνη, ὁ σκλάβος αὐτὸς ἐθεωρεῖτο ἐλεύθερος (*liber et francus*)¹.

Στὸ ἴδιο διάταγμα τοῦ 1351 καθορίζονταν ἐπίσης οἱ ἐξῆς ἀνώτατες τιμὲς ἐργασίας καὶ ὑλικῶν γιὰ ἄλλους ἐπαγγελματίες:

1. Γιὰ τοὺς τσαγκάρηδες (*caligarii*), χριστιανούς καὶ Ἑβραίους:
 ἓνα ζευγάρι ἀνδρικές μπότες, ἐργασία καὶ ὑλικά: 9 *soldi*
 γιὰ «καπελοπέτσωμα» (*capellopeçoma*)²: 6 *soldi*
 γιὰ «σόλιασμα» (*solatura*): 5 *soldi*
2. Γιὰ ἄλλους τσαγκάρηδες (*cerdi*), χριστιανούς καὶ Ἑβραίους:
 ἓνα ζευγάρι μπότες ἀπὸ δέρμα κατσίκας (*cordovan*) γιὰ γυναῖκα 14 ἐτῶν καὶ πάνω, ἐργασία καὶ ὑλικά: 4 γρόσσια
 ἓνα ζευγάρι μπότες ἀπὸ δέρμα ἐριφίου ἢ ἀρνιοῦ: 8 *soldi*
 γιὰ «καπελοπέτσωμα» ἢ «σόλιασμα» τῶν παραπάνω: 3 1/2 *soldi*
 παπούτσια καινούρια ἀπὸ δέρμα κατσίκας, γιὰ κορίτσι 14 ἐτῶν καὶ κάτω: 4 *soldi*
 τὰ ἴδια παπούτσια, ἀλλὰ ἀπὸ δέρμα ἐριφίου ἢ ἀρνιοῦ: 3 1/2 *soldi*
 παπούτσια ἀνδρική ἀπὸ δέρμα κατσίκας: 6 *soldi*
 παπούτσια ἀνδρική ἀπὸ δέρμα ἐριφίου ἢ ἀρνιοῦ: 5 *soldi*
3. Γιὰ τοὺς *iuparii*³:
iupa ἀπὸ βελέζιο (*vellesio*) καινούριο, γυναικεῖο ἢ ἀνδρικό: 9 γρόσσια
iupa ἀπλή, χωρὶς στολίδια, ἀπὸ *çendato çampelloto*⁴ ἢ ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο ὕφασμα μεταξωτὸ ἢ μάλλινο, γυναικεῖο ἢ ἀνδρικό: 12 γρόσσια
4. Γιὰ τοὺς ράφτες (*sartori*):
 ἀνδρικό ἔνδυμα, ἐπενδυμένο ἀπὸ *çendato çambelloto* ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλο ὕφασμα ἀπὸ καθαρὸ μετάξι ἢ ἀνάμικτο: 5 γρόσσια
 τὸ ἴδιο ἔνδυμα ἀπὸ δέρμα: 4 γρόσσια
 ἀνδρικό ἔνδυμα, χωρὶς ἐπένδυση: 4 γρόσσια
 γυναικεῖο ἔνδυμα (*epitogio*), ἐπενδυμένο μὲ γοῦνα ἢ *stampato*: 8 γρόσσια
 γυναικεῖο ἔνδυμα (*epitogio*), χωρὶς ἐπένδυση: 5 γρόσσια
 γυναικεῖος χιτώνας (*tunica*) μὲ γοῦνα: 5 γρόσσια⁵

1. *Bandi*, ἀρ. 100, σελ. 37.

2. Μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ ἐνοεῖται ἡ ἐπιδιόρθωση τοῦ δέρματος ἀπὸ τὶς σόλες τοῦ παπουτσιοῦ καὶ πάνω.

3. Οἱ *iuparii* ἦταν αὐτοὶ ποὺ ἔραβαν τὶς *iupae*, ἓνα εἶδος πανωφοριοῦ, γιὰ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἰδιαίτερα στὴν Ἰταλία. Δενόταν στὴ μέση μὲ ζώνη καὶ συχνὰ δὲν εἶχε μανίκια ἢ τὰ ἀντικαθιστοῦσε ὕφασμα ποὺ ἔπεφτε ἀπὸ τοὺς ὤμους, ἀφήνοντας ἐλεύθερα τὰ χέρια (βλ. G. M a r a n g o n i, *Evoluzione storica e stilistica della moda. Dalle antiche civiltà mediterranee al rinascimento*, Μιλάνο 1981, σελ. 203-204).

4. Εἶδη μεταξωτῶν ὕφασμάτων.

5. Στὸ διάταγμα τοῦ 1352 μόνο ἡ τιμὴ αὐτὴ ἀλλάζει σὲ 4 γρόσσια. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαπιστωθεῖ, ἂν πρόκειται πράγματι γιὰ μείωση ἢ γιὰ λάθος κατὰ τὴν ἀντιγραφή.

γυναικειός χιτώνας (*tunica*), άπλός: 4 γρόσσια

5. Διάφορες άλλες τιμές:

ένα φόρτωμα (*sauma*) κάρβουνο¹: 9 γρόσσια

ένα σαμάρι γαϊδουριού: 12 γρόσσια

ένα σαμάρι μουλαριού ή μεταφορικού αλόγου: 16 γρόσσια

ένα φόρτωμα νερό από τον Κατσαμπά: 6 *parvi*

ένα φόρτωμα ξύλα από τὸ δάσος: 8 *parvi*.

Αύξηση τῶν παραπάνω τιμῶν ἦταν δυνατόν νά γίνει μόνο κατόπιν συμφωνίας τῶν ἐνδιαφερομένων.

Ἐπειδὴ οἱ ἔμποροι κάρβουνου κατέβαλλαν γιὰ τὸ προϊόν τὸ δασμὸ τῆς πύλης (*daçium portae*), σύμφωνα μὲ διάταγμα τοῦ 1369, ὅσοι ἀγόραζαν κάρβουνο ἦταν ὑποχρεωμένοι νά δηλώσουν αὐθημερὸν στοὺς ὑπεύθυνους τοῦ δασμοῦ (*daçiarii portae*) τὸ ὄνομα τοῦ πωλητῆ προκειμένου ὁ τελευταῖος νά καταβάλλει τὸ δασμὸ πὺ τοῦ ἀναλογοῦσε².

Τὸ διάταγμα τοῦ 1351 τελειώνει μὲ τοὺς παρακάτω ὅρους:

— Κανείς ἀπὸ ὅλους τοὺς παραπάνω ἐργάτες καὶ τεχνίτες δὲν ἔχει δικαίωμα νά λάβει ὡς ἀμοιβὴ ποσὸ μεγαλύτερο τοῦ καθορισμένου ἡμερομισθίου ἢ τῆς τιμῆς πώλησης τοῦ ἀντικειμένου πὺ κατασκευάζει.

— Ἄν κάποιος ἀρνηθεῖ τὴν παροχὴ ὑπηρεσιῶν, προφασιζόμενος διάφορους λόγους, καὶ τελικὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι δούλεψε γιὰ ἄλλον, θὰ καταβάλλει πρόστιμο 6 γρόσσια. Κάθε ἐργάτης ἢ τεχνίτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά προσφέρει ὑπηρεσία σ' αὐτὸν πὺ θὰ τὸν καλέσει πρῶτος.

— Ἀπαγορεύεται, τέλος, ἡ προσαύξηση τοῦ ἡμερομισθίου ἀπὸ τοὺς ἐργοδότες. Γιὰ τοὺς σιδηρουργοὺς καὶ μόνο ἦταν ἐλεύθερος ὁ καθορισμὸς τοῦ ἡμερομισθίου τῶν βοηθῶν τους (*laboratores*).

Στὸ διάταγμα τοῦ ἐπόμενου χρόνου, ἐπειδὴ ἐκφράζονταν παράπονα γιὰ ἀπάτες καὶ παραβάσεις τῶν διατάξεων, οἱ Ἄρχες ἀπαγόρευσαν τὴν παροχὴ ὑπηρεσιῶν κατ' ἀποκοπὴν ἢ ἐναντι καταβολῆς τῶν χρημάτων σὲ δόσεις. Ἀντίθετα, ἡ εἴσπραξη ἢ ἡ καταβολὴ τοῦ ποσοῦ θὰ γινόταν μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας καὶ σύμφωνα πάντα μὲ τὶς καθορισμένες τιμὲς ἡμερομισθίων καὶ τιμῶν. Γιὰ τοὺς παραβάτες ὀριζόταν καταβολὴ προστίμου 12 γροσσίων. Οἱ καταγγελίες γιὰ σχετικὲς παραβάσεις ἀπὸ τοὺς τεχνίτες ἢ τοὺς ἐργοδότες ἔπρεπε νά γίνονται τὸ ἀργότερο 8 ἡμέρες μετὰ τὴ συμφωνία· διαφορετικά, σὲ περίπτωσιν πὺ ἡ παράβαση γινόταν γνωστὴ, θὰ καταβάλλονταν ἐπιπλέον τῶν 12 γροσσίων καὶ 5 ὑπέρπυρα.

Ἀκόμη, ἀπαγορεύτηκε αὐστηρὰ κάθε ἀπόπειρα δωροδοκίας τῶν ἐπαγγελματιῶν μὲ σκοπὸ τὴν ταχύτερη καὶ καλύτερη παροχὴ ὑπηρεσιῶν. Ὑστερα ἀπὸ

1. Τὸ κάρβουνο ἀγοραζόταν κυρίως ἀπὸ τοὺς σιδηρουργοὺς γιὰ τὴ δουλειά τους.

2. ADC, b. 15, φ. 159r; J e g e r l e h n e r, σελ. 473.

σχετική συμφωνία αὐτὸς ποὺ δωροδοκοῦσε ὄφειλε νὰ καταγγεῖλει τὸ γεγονός τὸ ἀργότερο μέσα σὲ 8 ἡμέρες, διαφορετικά, σὲ περίπτωση ποὺ γινόταν γνωστὴ ἢ δωροδοκία, θὰ κατέβαλλε πρόστιμο 1 ὑπέρπυρο καὶ συγχρόνως θὰ ἔχανε τὰ χρήματα ποὺ εἶχε προσφέρει, τὰ ὁποῖα θὰ περιέρχονταν στὴν Πολιτεία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ ἐργάτης ἢ ὁ τεχνίτης, τὸν ὁποῖο θὰ κατηγοροῦσαν γιὰ δωροληψία, ὄφειλε νὰ ἐπιστρέψει τὰ ἐπιπλέον χρήματα, καταβάλλοντας συγχρόνως καὶ τὸ καθορισμένο πρόστιμο. Σὲ περίπτωση ὅμως ποὺ εἶχε περάσει ἢ προθεσμία τῶν 8 ἡμερῶν καὶ αὐτὸς ποὺ δωροδόκησε δὲν εἶχε καταγγεῖλει τὸ γεγονός, ὁ ἐργάτης ἢ ὁ τεχνίτης εἶχε τὸ δικαίωμα μὲ τὴ σειρά του νὰ καταγγεῖλει αὐτὸν ποὺ τὸν εἶχε δωροδοκήσει καὶ νὰ εἰσπράξει μέρος τοῦ προστίμου ποὺ θὰ ἐπιβαλλόταν στὸν τελευταῖο.

Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν παραπάνω διατάξεων θὰ φρόντιζαν οἱ *camerarii*, οἱ *advocatores comunis*, οἱ *domini de nocte*, οἱ *justiciarii* καὶ οἱ καστελλάνοι. Τὰ ὄργανα, στὰ ὁποῖα θὰ γινόταν πρῶτα ἢ καταγγελία, θὰ εἰσέπρατταν μέρος τοῦ προστίμου. Οἱ καστελλάνοι θὰ φρόντιζαν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων ὄχι μόνο στὰ φρουριά τους ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλη τὴ γύρω περιοχὴ.

Οἱ μυλωνάδες ἀνεμομύλων ἢ ὑδρομύλων (*molendinarii in molendinis a vento et acqua*), σύμφωνα μὲ διάταγμα τοῦ 1365, εἰσέπρατταν 6 γρόσσια γιὰ κάθε φόρτωμα σιταριοῦ ποὺ ἄλεθαν. Τὸ φόρτωμα, σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο διάταγμα, ὑπολογιζόταν σὲ 220 λίβρες. Δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ εἰσπράξουν ἐπιπλέον ἀμοιβὴ γιὰ τὸ ζύγισμα ἢ γιὰ ἄλλο λόγο. Σὲ περίπτωση παράβασης τῶν παραπάνω κανόνων, ὁ μυλωνὰς κατέβαλλε πρόστιμο 10 ὑπερπύρων καὶ ἐπέστρεφε τόσο ἀλεύρι ὅσο ζύγιζε τὸ φόρτωμα ποὺ εἶχε παραλάβει στὸ μύλο¹.

7. Οἱ βυρσοδέφες

Τὴν τέχνη τῆς βυρσοδεψίας τὴν ἀσκοῦσαν οἱ Ἑβραῖοι, οἱ ὁποῖοι διέπρατταν μὲ σκοπὸ τὸ κέρδος διάφορες παρανομίες σὲ βάρος κυρίως τῆς Πολιτείας, καθὼς καὶ τῆς ποιότητος τῶν δερμάτων.

Γιὰ τὴν πάταξη τέτοιων ἐνεργειῶν, ἐκδόθηκε τὸ 1362 διάταγμα ποὺ ἀφοροῦσε κατὰ κύριο λόγο τοὺς Ἑβραίους βυρσοδέφες, ἀλλὰ καὶ τοὺς χριστιανούς μὲ τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα. Ἡ ἰσχὺς του ὀρίστηκε γιὰ δύο χρόνια μὲ τὴ δυνατότητα διακοπῆς ἢ παράτασής του, σύμφωνα μὲ τὴ θέληση τῶν Ἀρχῶν². Στὸ διάταγμα αὐτό, ποὺ ἐκδόθηκε ὕστερα ἀπὸ παράπονα καὶ καταγγελίες τῶν τσαγκάρηδων, σχετικὰ μὲ τὴν ποιότητα τῶν δερμάτων (*coramina*) καὶ τῶν προβιῶν (*pellamina*), ὀρίζονται τὰ παρακάτω:

1. ADC, b. 15, φ. 126^r. Στὴ Βενετία κατὰ τὸ 14ο αἰ. γιὰ τὸ ἄλεσμα 1 *stavo* (= 83 λίτρα περίπου) οἱ μυλωνάδες εἰσέπρατταν 2 *soldi*. Ἦταν δυνατόν ὅμως ἢ ἐργασία γιὰ τὸ ἄλεσμα νὰ στοιχίσει καὶ παραπάνω (βλ. M a r a n g o n i, *Le associazioni*, σελ. 62).

2. ADC, b. 15, φ. 100^{r-v}.

— Διορίζονται τρεις υπάλληλοι πού είχαν ἐπιλεγεί μεταξύ τῶν καλύτερων τσαγκάρηδων ἢ ἀνάμεσα ἀπὸ γνωστές τῆς τέχνης αὐτῆς, μὲ θητεία 6 μηνῶν καὶ μὲ σκοπὸ νὰ σφραγίζουν τὰ δέρματα καὶ τὶς προβιές μετὰ τὸν ἔλεγχο τῆς ποιότητάς τους.

— Γιὰ τὸ σφράγισμα οἱ βυρσοδέψες θὰ καταβάλλουν 3 τορνέσια γιὰ κάθε ὁλόκληρο κομμάτι δέρμα καὶ 3 *parvi* γιὰ κάθε προβιά. Ἀπὸ αὐτὰ 1 τορνέσιο ἢ 1 *parvum* ἀντίστοιχα θὰ περιέρχεται στοὺς σφραγιστὲς καὶ τὰ ὑπόλοιπα δύο στὴν Πολιτεία. Τὰ χρήματα θὰ εἰσπράττονται κατευθείαν ἀπὸ τοὺς *camerarii*, οἱ ὁποῖοι θὰ καταβάλλουν στὴ συνέχεια στοὺς σφραγιστὲς τὸ ποσὸ πού τοὺς ἀναλογεῖ. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ οἱ τελευταῖοι κάθε Σάββατο θὰ παρυσιάζουν στοὺς *camerarii* κατάλογο μὲ τὰ δέρματα καὶ τὶς προβιές πού σφράγισαν, καθὼς καὶ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν βυρσοδεψῶν¹.

— Ἀπαγορεύεται ἡ πώληση δερμάτων καὶ προβιῶν, πού δὲν ἔχουν σφραγιστεῖ². Τὸ σφράγισμα ἀπὸ τοὺς ὑπεύθυνους ὑπαλλήλους θὰ γίνεται ὡς ἑξῆς: στὰ δέρματα καὶ τὶς προβιές καλῆς ποιότητος θὰ μπαίνουν 4 σφραγίδες, δύο σὲ κάθε μεριά· στὰ δέρματα καὶ τὶς προβιές δεύτερης ποιότητος, δύο σφραγίδες, μιὰ σὲ κάθε μεριά. Τὸ κομμάτι μὲ τὶς σφραγίδες θὰ πρέπει νὰ πουλιέται τελευταῖο. Τὰ δέρματα καὶ οἱ προβιές δεύτερης ποιότητος θὰ πωλοῦνται μόνον στὸ δρόμο πού ὀρίζεται ἀπὸ τὰ σπίτια τοῦ Πέτρου De Abbatis καὶ τοῦ Ἀγγέλου Boconlolo ἢ στὴν πλατεία πού βρῖσκεται ἐκεῖ.

— Ἀπαγορεύεται ἡ πώληση δεύτερης ποιότητος δερμάτων στοὺς τσαγκάρηδες τοῦ Χάνδακα καὶ τοῦ προαστείου του. Ἄν ἀνάμεσα σὲ σφραγισμένα καλῆς ἢ κακῆς ποιότητος δέρματα βρεθεῖ κάποιο ἀσφράγιστο, τότε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καταβολὴ προστίμου τῶν 2 ὑπερπύρων γιὰ κάθε κομμάτι ἀπὸ αὐτά, θὰ κατάσχεται ὅλο τὸ ἐμπόρευμα.

1. Στὸ διάταγμα αὐτὸ οἱ τιμὲς πού ἀρχικὰ εἶχαν ὀριστεῖ γιὰ εἰσπραξὴ ἀπὸ τοὺς ἐκτιμητὲς ἦταν: 1 τορνέσιο γιὰ κάθε δέρμα καὶ 1 *parvum* γιὰ κάθε προβιά προβάτου, κατσίκας, ἐριφίου ἢ ἀρνιοῦ. Οἱ τιμὲς πού ἀναφέρονται στὸ κείμενο καθορίστηκαν μὲ πρόσθετες διορθώσεις τὸν ἴδιο μῆνα πού ἐκδόθηκε καὶ τὸ διάταγμα.

2. Μὲ βάση συμβολαιογραφικὲς πράξεις οἱ τιμὲς τῶν δερμάτων διαμορφώνονται στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ. ὡς ἑξῆς:

1352:

δέρμα βουβαλιοῦ: 18 ὑπέρπυρα ἀνὰ 100 λίβρες (*De Fredo*, ἀρ. 15, σελ. 16-17)

2 δέρματα βοδιοῦ ἐπεξεργασμένα (*consata*): 8 ὑπέρπυρα (*De Fredo*, ἀρ. 43, σελ. 34)

401 λίβρες δερμάτων: 40 ὑπέρπυρα, 1 γρόσσι καὶ 6 *parvi* (*De Fredo*, ἀρ. 24, σελ. 22-23).

1357:

100 λίβρες δερμάτων βοδιοῦ: 10 1/2 ὑπέρπυρα (*De Fredo*, ἀρ. 102, σελ. 74)

1 *cantarium* δερμάτων βοδιοῦ: 9 ὑπέρπυρα (*De Fredo*, ἀρ. 104, σελ. 76)

1 *cantarium* δερμάτων βοδιοῦ: 10 ὑπέρπυρα (*De Fredo*, ἀρ. 111, σελ. 79-80).

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ οἱ ἔξι παραπάνω ἀγορὲς δερμάτων ἔγιναν ἀπὸ Ἑβραίους. Ἄς προστεθεῖ ὅτι 1 *cantarium* ἦταν ἴσο μὲ 150 λίβρες *grosse*, τῶν 480 γραμμαρίων ἢ καθεμιά· 1 *cantarium* δηλαδὴ ἦταν 72 κιλά περίπου.

— Οί υπάλληλοι-σφραγιστές όφείλουν νά πηγαίνουν δύο φορές τήν έβδομάδα στην *judeca* για τόν έλεγχο και τó σφράγισμα τών δερμάτων και προβιών, καθώς επίσης και όποιαδήποτε άλλη στιγμή τούς ζητηθεϊ από κάποιον βυρσοδέψη.

Ἡ παραγωγή προβιών και ἡ επεξεργασία τους ἦταν αρκετά ανεπτυγμένες στην Κρήτη. Ἡ εὐρεία χρήση τοῦ ὕλικου σέ εἶδη ὄχι μόνο πρώτης ανάγκης, ὅπως ἦταν τὰ ὑποδήματα και τὰ ρούχα, ἀλλά και σέ εἶδη ἐξοπλισμοῦ στρατιωτικοῦ ἢ οἰκιακοῦ καθιστοῦσε τόν έλεγχο του ἀπαραίτητο. Στην Κρήτη, ἤδη ἀπό τὸ 13ο αἰώνα, ὑπῆρχε καταστατικό, πλάι σ' αὐτὰ τών βασικῶν διοικητικῶν και οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν, για τούς ἐπίσημους ἐκτιμητές τών προβιῶν (*capitulare extimantium pelles*)¹.

Σύμφωνα με τὸ καταστατικό οἱ ἐκτιμητές ὀρκίζονταν νά ἐκτιμοῦν πάντα με «καλή πίστη» μέσα και ἔξω ἀπό τὸ Χάνδακα ὅλες τις προβιές, ὅταν πρόκειται για ἕνα σύνολο τουλάχιστον δέκα κομματιῶν· ἡ ἐκτίμηση δὲν ἔπρεπε νά ἀποσκοπεῖ στην εὐνοια φίλων και στη ζημία ἐχθρῶν· ὡς ἀποζημίωση εἰσέπρατταν για κάθε 100 προβιές πού ἐκτιμοῦσαν 1 *sterlinum*² ἀπό τούς Ἑλληνες και 1 *parvum* ἀπό τούς Λατίνους· ἀπαγορευόταν νά δέχονται ὡς δωροδοκία μέρος ἀπό τις προβιές πού ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενο ἀγοραπωλησίας, προκειμένου νά τις ἐκτιμήσουν ὡς κακῆς ποιότητας, καταβάλλοντας κατά συνέπεια χαμηλότερο δασμό. Ἄν οἱ ἴδιοι οἱ ἐκτιμητές ἐνδιαφέρονταν νά ἀγοράσουν προβιές, ἡ ἐκτίμηση ἔπρεπε νά γίνεται ἀπό ἄλλο συνάδελφό τους. Ἀπαγορευόταν ἡ συνεργασία μεταξύ τους ἢ μέσω τρίτου για τήν ἀγορά προβιῶν πού τις ἐκτιμοῦσαν οἱ ἴδιοι.

Ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἐλέγχουν, ἂν πούληθηκαν μέσα ἢ ἔξω ἀπό τὸ Χάνδακα προβιές, σέ σύνολο τουλάχιστον 10, χωρίς νά ἔχουν ἐκτιμηθεῖ. Προσπάθειες ἀποφυγῆς ἐκτίμησης ἔπρεπε νά καταγγέλλονται ἀμέσως στις Ἀρχές. Σέ περίπτωση συμφωνίας ἀνάμεσα στὸν πωλητὴ και στὸν ἀγοραστή, ἡ ἐκτίμηση τών προβιῶν δὲν ἦταν ἀπαραίτητη. Τέλος, ὅποιοσδήποτε ἄλλος, ἐκτός ἀπό τούς διορισμένους ἐκτιμητές, ἐκτιμοῦσε προβιά θά κατέβαλλε μετὰ ἀπό καταγγελία πρόστιμο 2 ὑπέρπυρα. Τὸ ἴδιο ποσὸ επίσης θά κατέβαλλε και ὁ ἰδιοκτήτης τών προβιῶν πού εἶχαν ἐκτιμηθεῖ. Τὸ μισὸ πρόστιμο ἀνῆκε στην Πολιτεία και τὸ ἄλλο μισὸ στοὺς ἐκτιμητές.

Τὰ παραπάνω καταστατικά δὲν εἶναι ἰδιαίτερα διευκρινιστικά σέ ὀρισμένα σημεῖα. Οἱ ἐκτιμητές ἐπενέβαιναν μᾶλλον ὑποχρεωτικά σέ περιπτώσεις χονδρικῶν πωλήσεων και, ὅπως ἀναφέρεται στην ἀρχή, ὅταν οἱ προβιές ἦταν 10

1. Βλ. ἔκδοση τοῦ καταστατικοῦ αὐτοῦ Gerland, *Das Archiv*, ὁ.π., σελ. 113, και σέ ἑλληνική μετάφραση Θεοτόκη, *Τὰ καπιτουλάρια*, σελ. 174.

2. Τὸ *sterlinum* κυκλοφοροῦσε κυρίως στις Λατινοκρατούμενες ἑλληνικές περιοχές και λιγότερο στην Κρήτη. Τὸ ὑπέρπυρο εἶχε 24 *sterlini* (βλ. F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*, τόμ. Α', Παρίσι 1958, σελ. 227).

ἢ παραπάνω (...*a pellibus X ultra*...). Τὸ ἴδιο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐφιστᾶται ἡ προσοχή τους γιὰ τὶς ἀγοραπωλησίες ποὺ γίνονται χωρὶς ἐκτίμηση καὶ ἀφοροῦν 10 προβιές καὶ πάνω (...*a decem pellibus ultra*).

Ἡ ἐκτίμηση δὲν ἐθεωρεῖτο ἀναγκαία ὄχι μόνον, ὅπως ἀναφέρεται στὸ καταστατικό, ὅταν κατέληγαν σὲ συμφωνία πωλητῆς καὶ ἀγοραστής, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ ὅταν ἡ ἴδια ἡ ἀγοραπωλησία ἀφοροῦσε συνολικὰ κάτω ἀπὸ 10 προβιές. Διαφορετικὰ θὰ ὑπῆρχε ἀντίφαση ἀνάμεσα στὸν ὅρο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ὄφειλαν νὰ καταγγέλλουν οἱ ἐκτιμητὲς τὶς πωλήσεις δίχως ἐκτίμηση καὶ στὸν ὅρο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀγοραπωλησία δίχως ἐκτίμηση κατόπιν συμφωνίας τῶν ἐνδιαφερομένων.

Οἱ ἐκτιμήσεις αὐτὲς δὲν εἶναι βέβαια ἄσχετες μὲ τὸ θέμα τῶν δασμῶν ἐπὶ τῶν πωλήσεων καὶ τῶν ἐξαγωγῶν ἐκτὸς τοῦ Χάνδακα καὶ ἐντὸς τοῦ νησιοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸ δασμὸ τῆς πύλης (*porta civitatis*) τῆς ἴδιας ἐποχῆς ποὺ ἐπιβάρυνε τὰ προϊόντα ποὺ ἐξάγονταν ἀπὸ τὸ Χάνδακα πρὸς τὸ ὑπόλοιπο νησί, γιὰ ἓνα φόρτωμα (*somerium*) προβιῶν καταβαλλόταν 1 *sterlinum*. Γιὰ ἐξαγωγή ἀπὸ τὴ θάλασσα (*porta ripae maris*) γιὰ κάθε 100 προβιές προβάτου ἢ κατσίκας (*pelles agnellinis et montolinis*) ἐπιβαλλόταν δασμὸς 12 *denarii*, καὶ γιὰ κάθε 100 προβιές ἀγριοκάτσικου (*stambecum*) 2 *sterlini*¹.

Οἱ προβιές ποὺ κρίνονταν δεύτερης ποιότητος ἦταν φυσικὰ ἀρκετὰ φθηνότερες ἀπὸ αὐτὲς τῆς πρώτης ποιότητος. Ἔτσι ἡ τιμὴ ἀγορᾶς τῆς προβιᾶς ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν ἐκτίμηση τοῦ ἐντεταλμένου ὑπαλλήλου. Μὲ σκοπὸ τὴν ἀγορὰ προβιῶν καλῆς ποιότητος μὲ χαμηλότερη τιμὴ, ὁ ὑποψήφιος ἀγοραστής εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ πείσει τὸν ἐκτιμητὴ νὰ τὶς ἐκτιμῆσει ὡς δεύτερης ποιότητος, ὑποσχόμενος νὰ τοῦ δώσει ἀργότερα μέρος ἀπὸ αὐτὲς. Ἀκόμη, ἀν ὁ ὑποψήφιος ἀγοραστής ἦταν συγχρόνως καὶ ὁ ἐκτιμητῆς, ὑπῆρχε ὁ ἴδιος κίνδυνος, νὰ ἐκτιμῆσει δηλαδὴ καλῆς ποιότητος προβιές ὡς δεύτερης ποιότητος. Οἱ παραπάνω διατάξεις σχετικὰ μὲ τὴν ἀγορὰ προβιῶν ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐκτιμητὲς ἢ τὴ δωροδοκία τῶν ἐκτιμητῶν ἀπὸ τοὺς ἀγοραστὲς καθορίστηκαν γιὰ τὴν ἀποφυγὴ παρόμοιας ἀπάτης.

Ἀξίζει ἐπίσης νὰ τονιστεῖ ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ Ἕλληνες καὶ Λατίνους. Οἱ πρῶτοι πλήρωναν τοὺς ἐκτιμητὲς γιὰ τὴν ἴδια δουλειὰ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς δεύτερους, σύμφωνα μὲ τὴ γενικὴ ἀντίληψη ποὺ χαρακτηρίζει πολλὰς ἐνέργειες τῶν Βενετῶν κατὰ τὸν πρῶτο κυρίως αἰῶνα τῆς κατοχῆς στὴν Κρήτη. Τὸ ἴδιο γεγονός, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τοὺς ὑψηλοὺς ἀντικειμενικὰ δασμοὺς, ἀποδεικνύει πόσο πιὸ δύσκολο καὶ δαπανηρὸ ἦταν, ἀρχικὰ, γιὰ τοὺς Ἕλληνες νὰ ἐπιδοθοῦν σὲ τέτοιες ἀγοραπωλησίες. Ἡ Βενετία μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς κυριαρχίας της στὸ νησί προσπάθησε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἀπο-

1. Βλ. Gerland, *Das Archiv*, ὁ.π., σελ. 108-109, καὶ Θεοτόκη, *Τὰ καπιτουλάγια*, σελ. 170.

μονώσει τὸ ντόπιο στοιχείο καὶ νὰ τὸ ἀποκλείσει ἀπὸ ὀρισμένες βασικὲς οἰκονομικὲς λειτουργίες πού θὰ τοῦ ἔδιναν τὴ δυνατότητα βελτίωσης τῆς θέσης του. Σταδιακὰ ὅμως ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς ἀτόνησε καὶ τὸ 14ο αἰώνα ἡ κατάστασις ἀλλάζει. Ἕλληνες καὶ Λατίνοι ὑπόκεινται πιά στὸ ἴδιο καθεστῶς καὶ ὁ διαχωρισμὸς, τουλάχιστον σὲ θέματα οἰκονομικά, δὲν ἰσχύει. Ἀντίθετα, διατηρήθηκε ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ Ἑβραίους καὶ Χριστιανούς.

Τὸ καταστατικὸ τοῦ 13ου αἰώνα πού συντάχθηκε μὲ βάση τὰ πρότυπα καὶ τίς ἀνάγκες τῆς μητρόπολης Βενετίας καὶ χωρὶς νὰ λαμβάνονται ὑπόψη οἱ πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς ιδιαιτερότητες τοῦ νησιοῦ, δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἰσχυε καὶ κατὰ τὸ 14ο αἰώνα. Οἱ ὅροι πάντως σχετικὰ μὲ τοὺς ἐκτιμητὲς δερμάτων καὶ προβιῶν στὸ διάταγμα τοῦ 1362 διέπονται ἀπὸ ἀνάλογο μὲ τὸ καταστατικὸ σκεπτικὸ, προσαρμοσμένο στὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ τόπου.

8. Οἱ γιατροὶ (*medici*)

Οἱ γιατροὶ στὸ μεσαίωνα διακρίνονταν στοὺς *medici fisici* ἢ ἀπλῶς *medici* καὶ στοὺς *medici da riaghe* ἢ *girologi* ἢ *chirurgi*. Τὴν ἄδεια ἄσκησης τοῦ ἐπαγγέλματος στὴ Βενετία τὴ χορηγοῦσε τὸ *Collegio* ἢ τὸ Μεγάλον Συμβούλιο¹. Στὴν Κρήτη, ἀνεξάρτητα ἂν οἱ ντόπιες Ἀρχὲς χορηγοῦσαν ἄδειες ἢ ὄχι, οἱ πόλεις καὶ τὰ φρουριά της διέθεταν γιατροὺς, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους προέρχονταν ἀπὸ τὴ μητρόπολη, παρόλο πού δὲν ἐγκατέλειπαν εὐκολὰ τὴν πατρίδα τους γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὸ νησί².

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς γιατροὺς πού ἔρχονταν ἀπὸ τὴ Βενετία προσλαμβάνονταν μὲ ἐτήσιο μισθὸ εἴτε ἀπὸ τοὺς ντόπιους φεουδάρχες, μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς ὑπηρετοῦν ἀποκλειστικά, εἴτε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Πολιτεία, πού τοὺς χρησιμοποιοῦσε, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, σὲ εἰδικὲς ὑπηρεσίες. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπίσημων γιατρῶν στὸ Χάνδακα περιοριζόταν σὲ δύο. Τὸ 1348 ὅμως, ἐξαιτίας τοῦ λοιμοῦ καὶ τῆς ἀνάγκης γιατρῶν, ὕστερα ἀπὸ αἴτηση στάλθηκε καὶ τρίτος ἀπὸ τὴ Βενετία³. Σχετικὰ μὲ τὸ μισθὸ τους ὑπάρχουν τὰ παρακάτω στοιχεῖα: τὸ 1345 ὁ Ἰωάννης Da Bonoldi προσλήφθηκε μὲ 100 ὑπέρπυρα τὸ χρόνο, ἐνῶ τὸ 1351 ὁ ἐτήσιος μισθὸς γιατροῦ ἀνερχόταν στὰ 250 ὑπέρπυρα⁴. Τὸ 1362, ὁ Ἑβραῖος Ἡλίας, *optimus physicus*, ἐκλέχθηκε γιὰ ἓνα χρόνο γιατρὸς τῶν φεουδαρχῶν μὲ 250 ὑπέρπυρα τὸ χρόνο, τὰ ὁποῖα θὰ κατέβαλλαν ἐξολοκλήρου οἱ φεουδάρχες⁵. Τὸ 1366, ὁ παραπάνω γιατρὸς Ἡλίας μαζί μὲ

1. Βλ. Marangoni, *Le associazioni*, σελ. 193.

2. Γιὰ τὴν ἱατρικὴ στὴν Κρήτη βλ. Elisabeth Santschi, *Médecine et justice en Crète vénitienne au XIVe siècle*, Θεσσαυρίσματα 8 (1971), σελ. 17-48.

3. ADC, b. 12, φ. 32^r: Thiriet, *Assemblées*, ἀρ. 550, σελ. 215.

4. ADC, b. 12, φ. 58^r: Thiriet, *Assemblées*, ἀρ. 589, σελ. 225.

5. ADC, b. 12, φ. 165^r: Thiriet, *Assemblées*, ἀρ. 689, σελ. 253-54.

τὸ γιατρὸ Ἰάκωβο De Benivento προσλήφθηκαν γιὰ ἓνα χρόνο μὲ τὸ «συνηθισμένο μισθό». Τὸν ἐπόμενον χρόνο ὁ παραπάνω Ἰάκωβος De Benivento προσλήφθηκε ξανά, ἐνῶ ὀκτὼ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1375, ὁ ἴδιος βρίσκεται πάλι στὴν ὑπηρεσία τῶν φεουδαρχῶν μὲ μισθὸ πού αὐξήθηκε ἀπὸ 200 ὑπέρπυρα, πού ἦταν μέχρι τότε, σὲ 250¹.

Τὸ 1351, δόθηκε ἡ ἄδεια στοὺς γιατροὺς τῶν φεουδαρχῶν νὰ ἐξετάζουν μὲ ἀμοιβὴ καὶ ἄλλους πελάτες, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φεουδάρχες, ἐνῶ συγχρόνως καθιερώθηκε ἡ δωρεὰν παραχώρηση κατοικίας ἢ ἡ παροχὴ χρημάτων γιὰ τὴν καταβολὴ τοῦ ἐνοικίου τους.

Τὸ 1414, ὁ *egregius arcium et medicinae doctor magister* Πέτρος De Thomasiis, *medicus physicus* ἀπὸ τὴ Βενετία, πού βρισκόταν ἤδη στὸ Χάνδακα στὴν ὑπηρεσία τῶν φεουδαρχῶν, ὅπως προφανῶς τοῦ εἶχε ζητηθεῖ, ἔθεσε τρεῖς ὅρους προκειμένου νὰ παραμείνει στὸ νησί: νὰ τοῦ καταβληθοῦν τὰ ναῦλα ἀπὸ τὴ Βενετία στὴν Κρήτη, νὰ ὑπολογιστεῖ ὁ μισθὸς ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία ἀφίξης του στὸ Χάνδακα καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία πρόσληψής του καὶ νὰ τοῦ παραχωρηθεῖ δωρεὰν κατοικία. Ὁ τρίτος ὅρος ἔγινε δεκτὸς χωρὶς ψηφοφορία, γιὰτὶ εἶχε ἤδη καθιερωθεῖ. Τοὺς ἄλλους δύο μὲ πλειοψηφία 109 ψήφων ὑπέρ, 14 κατὰ καὶ 3 λευκῶν, οἱ φεουδάρχες τοῦ Χάνδακα ἀποφάσισαν νὰ τοὺς δεχτοῦν καὶ νὰ προσλάβουν τὸ γιατρό. Ὁ μισθὸς του θὰ ὑπολογιζόταν ἀπὸ τὴς 11 Σεπτεμβρίου (ἡ ἀπόφαση λαμβάνεται στὴς 11 Δεκεμβρίου), ἡμερομηνία κατὰ τὴν ὁποία εἶχε φθάσει στὸ Χάνδακα καὶ θὰ ἔπαιρνε ἐπίσης 35 χρυσὰ δουκάτα γιὰ τὰ ἔξοδα τοῦ ταξιδιοῦ του².

Οἱ ἀπαιτήσεις τῶν γιατρῶν πού ἔρχονταν στὴν Κρήτη εἶναι ὑπερβολικὲς. Ἐξίσου φανερὴ ὅμως εἶναι καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ντόπιων Βενετῶν εὐγενῶν νὰ ὑπάρχει γιατρὸς γιὰ τὴς ἀνάγκες τους. Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ὄρων καὶ ἡ ἐπισημότητα τοῦ ἐγγράφου, στὸ ὁποῖο ὑπογράφουν ὀνομαστικὰ 126 φεουδάρχες, εἶναι χαρακτηριστικὰ.

Ὅμως καὶ οἱ Ἀρχεὲς εἶχαν παράλληλα ὀρισμένες ἀπαιτήσεις, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴς ικανότητες τῶν γιατρῶν πού προσλάμβαναν. Τὸ 1338 π.χ. ἀφαιρέθηκε ἐπ' ἀόριστον ἡ ἄδεια ἀσκησης τοῦ ἐπαγγέλματος ἀπὸ τὸ γιατρό Μάρκο Gravella, ἐπειδὴ μετὰ τὴν ἐγχείριση πού ἔκανε στὸν Ἀνδρέα Paradiso ὁ ἀσθενὴς εἶχε πεθάνει, ὅπως συνέβη πολλὲς φορὲς καὶ σὲ ἄλλους ἀσθενεῖς του. Στὸ γιατρὸ αὐτὸ ἀπαγορεύτηκε, μὲ πρόστιμο 100 ὑπέρπυρα, νὰ ἀσκεῖ τὸ ἐπάγ-

1. Elisabeth Santschi, *Régestes des arrêts civils et des mémoriaux (1363-1399) des archives du Duc de Crète*, Βενετία 1976 (στὸ ἐξῆς: Santschi, *Régestes*).

ADC, b. 29, 15/1, φ. 16^v: Santschi, *Régestes*, ἀρ. M. 94, σελ. 113.

ADC, b. 29, 15/1, φ. 10^r: Santschi, *Régestes*, ἀρ. M. 81, σελ. 111.

ADC, b. 29, 15/2, φ. 14^r: Santschi, *Régestes*, ἀρ. M. 130, σελ. 120.

ADC, b. 29, 18/1, φ. 8^v: Santschi, *Régestes*, ἀρ. M. 381, σελ. 201.

2. ADC, b. 41, φ. 18, 47^r.

γελμα σὲ ὅλο τὸ νησί τῆς Κρήτης. Μὲ τὸ ἴδιο πρόστιμο ἐπίσης ἀπαγορεύτηκε ἐπ' ἀόριστον ἢ ἐμμισθὴ πρόσληψή του ἀπὸ δημόσια ἀρχὴ ἢ ἰδιώτῃ στὸ Χάνδακα, στὰ Χανιά ἢ στὸ Ρέθυμνο. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἐνημερωθοῦν οἱ ρέκτορες τῶν παραπάνω πόλεων καὶ νὰ ἀνακοινωθεῖ δημόσια ἢ ἀπόφαση¹.

Τὸ 1391 πάλι τὸ δικαστήριό περιόρισε τὴν ἄδεια τοῦ γιαιτροῦ τῶν φρουδαρχῶν Ἀνδρέα Barberius ἀποκλειστικὰ στὴ θεραπεία ἀποστημάτων καὶ ἄλλων μικροασθενειῶν, ἐπειδὴ μέχρι τότε ἐξαιτίας τῆς ἀπειρίας καὶ τῆς ἀγνοίας του εἶχε προκαλέσει πολλοὺς θανάτους. Τρία ὅμως χρόνια ἀργότερα, τὸ 1394, μὲ νέα ἀπόφαση δόθηκε ξανά στὸν ἴδιο γιαιτρό ἢ πλήρης ἄδεια ἄσκησης τοῦ ἐπαγγέλματός του².

Τὸ 1359, ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού παραχωρήθηκε ἄδεια στὸ γιαιτρό τῶν φρουδαρχῶν Ἰωάννη De Padona νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν πατρίδα του τὴν Πάντοβα καὶ τοὺς γονεῖς του ἦταν ἡ ἐνημέρωση πάνω σὲ θέματα τῆς ἐπιστήμης του. Ἡ ἄδεια ἦταν 4 μηνῶν καὶ κατὰ τὴ διάρκειά της, ὅσο θὰ βρισκόταν στὴν Πάντοβα, δὲν θὰ πληρωνόταν. Ὁ μισθός του θὰ καταβαλλόταν καὶ πάλι ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ ἀρχίζε τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς³.

Ὅπως ἀποδεικνύεται, ἡ τιμωρία ἀπὸ τὴν Πολιτεία ἦταν αὐστηρὴ γιὰ ὅσους γιαιτροὺς ἔδειχναν ἀνευθυνότητα καὶ ἀπειρία. Οἱ ἀπαιτήσεις ἦταν ἀμοιβαῖες καὶ σκοπὸς τὸ συμφέρον καὶ τῶν δύο: γιὰ τοὺς γιαιτροὺς ὅσο γίνεται μεγαλύτερο κέρδος, γιὰ τὴν Πολιτεία καὶ τοὺς φρουδαρχες ἡ ἀποτελεσματικότητά τῶν θεραπειῶν.

Ἀνάγκη περίθαλψης δὲν εἶχαν μόνον οἱ εὐγενεῖς τοῦ Χάνδακα καὶ τῆς Κρήτης γενικότερα, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμὸς τῶν πόλεων, τῶν φρουριῶν καὶ τῶν χωριῶν τοῦ νησιοῦ. Φαίνεται πὼς οἱ Ἀρχεὲς ἔδειχναν κάποιον ἐνδιαφέρον καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Γιὰ τὴν ἀποφυγὴ κάθε εἴδους ἀπάτης σὲ βάρος τοῦ κόσμου, τὸ 1331 ὀρίστηκε ὅτι ὅποιος ἤθελε νὰ ἀσκήσει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γιαιτροῦ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ δώσει ἐγγύηση 25 ὑπέρπυρα, καὶ ἐπιπλέον κάθε ἐγχείριση πού θὰ ἔκανε ἔξω ἀπὸ τὸ Χάνδακα ὕφειλε νὰ τὴ δηλώνει στὸν καστελλάνο τῆς περιοχῆς πού κατοικοῦσε ὁ ἀσθενής⁴. Μὲ τὸ μέτρο αὐτὸ ἤλπιζαν ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ ἐλέγχουν τοὺς διάφορους γιαιτροὺς πού κυκλοφοροῦσαν, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν ἀπλῶς ἀπατεῶνες. Γιὰ νὰ ἀποφεύγονται ἐπίσης παράνομα κέρδη, τὸ 1361, ἀπαγορεύτηκε στους γιαιτροὺς νὰ εἶναι μέτοχοι σὲ κατάστημα πώλησης φαρμάκων ἢ νὰ συνεργάζονται μὲ ἔμπορους φαρμάκων (*speciarii*)⁵.

1. ADC, b. 14, φ. 122^v.

2. ADC, b. 29 bis, φ. 22/4, 12^r-13^v: S a n t s c h i, *Régestes*, ἀρ. M 1342, σελ. 297.

3. ADC, b. 12, φ. 124^r: T h i r i e t, *Assemblées*, ἀρ. 649, σελ. 243.

4. ADC, b. 14, φ. 69^r.

5. ADC, b. 15, φ. 74^v-75^r. Τὸ ἴδιο ἴσχυε καὶ στὴ Βενετία. Στὸ καταστατικὸ τῆς συντεχνίας τῶν γιαιτρῶν, τὸ 1258, ἀναφέρεται: ...*Item, non habebō societatem cum aliquo*

Οι γιατροί που προσλαμβάνονταν από την Πολιτεία, πέρα από άλλα τυχόν καθήκοντα που μπορεί να είχαν και τὰ ὅποια δὲν εἶναι γνωστά, ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ περιθάλλουν ὅλους τοὺς τραυματίες, οἱ ὅποιοι δηλώνονταν στοὺς *domini de nocte*¹. Οἱ τελευταῖοι, σύμφωνα μὲ διάταγμα τοῦ 1410, ἦταν ὑποχρεωμένοι ἀμέσως μετὰ τὴ δήλωση τοῦ τραυματισμοῦ νὰ προσλάβουν ἓνα μόνο γιατρό, μὲ ποινὴ γιὰ τοὺς παραβάτες τὴν καταβολὴ προστίμου 25 ὑπερπύρων, καὶ νὰ ἐπισκέπτονται τὸν τραυματία.

Ἀπὸ τὴ στιγμή πού κάποιος γιατρός ἀναλάμβανε τὴ θεραπεία τραυματία ἀπαγορευόταν ὁ τελευταῖος νὰ ἐπισκεφθεῖ στὴ συνέχεια ἄλλον, χωρὶς εἰδικὴ ἄδεια. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς τραυματίες πού κατοικοῦσαν σὲ χωριὰ ἐπισκέπτονταν ἀρχικὰ γιατροὺς στὸ Χάνδακα καὶ στὴ συνέχεια ἐπέστρεφαν στὸ χωριὸ τους. Ἢπου ὅμως, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο, ἀπαγορευόταν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸ γιατρό τῆς περιοχῆς τους. Ἐπειδὴ μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ πολλοὶ κινδύνευαν ἢ ἀκόμη καὶ πέθαιναν, μὲ διάταγμα τοῦ 1417, τροποποιήθηκε ὁ προηγούμενος νόμος καὶ ὀρίστηκε ὅτι ὅποιοσδήποτε ἐπισκεπτόταν γιατρό στὸ Χάνδακα γιὰ θεραπεία εἶχε τὸ δικαίωμα, ἐπιστρέφοντας στὸ φρούριο ἢ στὸ χωριὸ του, νὰ ζητήσει μὲ τὴν ἄδεια τοῦ καστελλάνου τῆς περιοχῆς τῆς κατοικίας του, βοήθεια ἀπὸ τὸ γιατρό τῆς περιοχῆς ἢ τοῦ φρουρίου του. Οἱ γιατροὶ αὐτοὶ ἦταν αὐστηρὰ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν τύχη τῶν τραυματιῶν πού ἀναλάμβαναν. Σὲ περίπτωσι σοβαρῶν τραυματισμῶν, ὅταν μετὰ τὴν πρώτη ἐπίσκεψι ὁ ἀσθενὴς δὲν ἐπισκεπτόταν ξανά τὸ γιατρό, μετὰ τὴν παρέλευσι 4 ἢ τὸ ἀργότερο 5 ἡμερῶν ὁ γιατρός αὐτὸς ὕφειλε νὰ δηλώσει τὸ ὄνομα τοῦ ἀρρώστου πού κινδύνευε νὰ πεθάνει, στοὺς *domini de nocte*, οἱ ὅποιοι ἔπρεπε νὰ ἐρευνήσουν ποῦ βρισκόταν ὁ ἀσθενὴς καὶ ἂν βρισκόταν ἀκόμη σὲ κίνδυνο. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο κάθε φορὰ πού κάποιος ἀσθενὴς θεραπευόταν, ὁ γιατρός πού τὸν εἶχε ἀναλάβει ὕφειλε νὰ τὸ δηλώσει στοὺς *domini de nocte*.

Τὶς ἴδιες διαδικασίες τῶν ἐπίσημων γιατρῶν τοῦ Χάνδακα σὲ συνεργασία μὲ τοὺς *domini de nocte* ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ τηροῦν καὶ οἱ ἐπίσημοι γιατροὶ τῶν φρουρίων σὲ συνεργασία μὲ τοὺς καστελλάνους².

Τὰ παραπάνω διατάγματα ἐκδόθηκαν στὶς ἀρχές τοῦ 15ου αἰῶνα. Τὰ μέ-

apotecario, scilicet quod habeam portionem lucri medicinarum que venduntur pro me in statione apotecarii (βλ. Monticolo, *I capitolari*, ὁ.π., τόμ. Α', σελ. 146).

1. Ὅπως εἶναι γνωστό, καὶ στὴ Βενετία προσλαμβάνονταν ἔμμισθοι γιατροὶ, οἱ ὅποιοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ παρευρίσκονται σὲ μάχες, γιὰ τὴν περίθαλψι τῶν τραυματιῶν. Οἱ ἴδιοι ἀκολουθοῦσαν ἐπίσης τὶς πρεσβεῖες καὶ δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν πόλι χωρὶς εἰδικὴ ἄδεια. Τὸ 1281 μὲ ἀπόφασι τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου οἱ γιατροὶ εἶχαν ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσι νὰ δηλώνουν στοὺς *Cinque alla Pace*, μέσα σὲ δύο ἡμέρες, κάθε τραυματία πού ἀναλάμβαναν νὰ θεραπεύσουν. Σὲ περίπτωσι ὅμως πού ὁ τραυματίας βρισκόταν σὲ κίνδυνο θανάτου, ἡ ἀναφορὰ ἔπρεπε νὰ γίνι στοὺς *Signori di notte al criminal* (βλ. Marangoni, *Le associazioni*, σελ. 194-195).

2. ADC, b. 50, 1, φ. 11^r-12^r: Θεοτόκη, *Τὰ καπιτολάρια*, σελ. 136-137.

τρα όμως αυτά είχαν σίγουρα αρχίσει να εφαρμόζονται από τον προηγούμενο αιώνα, γιατί μερικές από τις παραπάνω διατάξεις αποτελούν ουσιαστικά τροποποιήσεις παλαιότερων.

Τò òλο σύστημα προϋπέθετε σημαντική επάρκεια γιατρών, òχι μόνο στο Χάνδακα αλλά και έξω από αυτόν. Δέν γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν εμπαιναν ή òχι σε εφαρμογή òλες οι παραπάνω διαδικασίες, τò πιθανότερο όμως είναι òτι τò σύστημα τής περιθάλψης τών τραυματιών λειτουργούσε σε κάποια ύποτυπώδη μορφή. Οί πολυάριθμες αναφορές τραυματισμών, πού έφθαναν μέχρι τò δικαστήριο, τυπικά τουλάχιστον, θά έπρεπε να είχαν απασχολήσει τούς γιατρούς πού ήταν κάθε φορά διαθέσιμοι¹.

9. Οί ζυγιστές (*ponderatores - mensuratores*)

Τά καθήκοντα τών επίσημων ζυγιστών (*ponderatores comunis*) ήταν ò έλεγχος τού σωστού βάρους τών έμπορευμάτων για πώληση, με σκοπό τήν προστασία τών καταναλωτών, καθώς και ò έλεγχος και ή εΐσπραξη τών δασμών επί τών πωλήσεων, με σκοπό τήν διασφάλιση τών οικονομικών συμφερόντων τής Πολιτείας².

Στους υπαλλήλους αυτούς ή Πολιτεία είχε εμπιστευθεί τά επίσημα μέτρα και σταθμά, με τά òποια ύπολογιζόταν τò βάρος και ò òγκος τών προϊόντων³. Προϊόντα, òπως τò λινάρι, τò μαλλί, τò μετάρζι, τò βαμβάκι, τò κερί, τò τυρί και άλλα ζυγίζονταν στις ζυγαριές (*bilanciae*), ένω τò βάρος τού κρασιού και τών δημητριακών ύπολογιζόταν με τò μίστατο (*mistatum*) και τò μουζούρι (*mensura*) αντίστοιχα⁴.

Τò ζύγισμα τών προϊόντων πού προορίζονταν για χονδρική πώληση ήταν

1. Για ύποθέσεις τραυματισμών πού έφθαναν στο δικαστήριο βλ. Santschi, *Régestes*, ιδιαίτερα στη συλλογή τών *memoriali*.

2. Επίσημοι ζυγιστές, στην ύπηρεσία τής «κοινότητας» τών Βενετών, ύπήρχαν και στην Κωνσταντινούπολη, τò καπιτουλάριο τών òποίων (14ου αί.) έχει σωθεί. Τά καθήκοντα και ò τρόπος εργασίας τους ήταν ίδια με αυτά τών ζυγιστών τού Χάνδακα (βλ. Χ ρ ύ σ α ς Μ α λ τ έ ζ ο υ, 'Ο θεσμός τού έν Κωνσταντινουπόλει βενετού βαΐλου (1258-1453), 'Αθήνα 1970, σελ. 79).

3. Στη Βενετία τά σταθμά διακρίνονταν σε *pesi grossi* και *pesi sottili* με τά πρώτα ζύγιζαν μέταλλα, μαλλί, λάδι, τρόφιμα γενικά και με τά δεύτερα πολυτελή αντικείμενα, μετάρζι, φάρμακα, σαπούνι, καφέ, τσάι, ζάχαρη, βούτυρο και άλλα (βλ. M a r a n g o n i, *Le associazioni*, σελ. 68-70).

4. Τò μίστατο (*mistato*) ήταν μέτρο βάρους κυρίως τού κρασιού, ίσο με 20 λίτρα περίπου. Τò μουζούρι (*mensura*) ήταν μέτρο βάρους τών δημητριακών, ίσο με 13 περίπου κιλά (βλ. Thiriet, *Régestes du Sénat*, ò.π., σελ. 228. — E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, Μόναχο 1970, σελ. 142-143. — Elisabeth Zachariadou, *Trade and crusade. Venetian Crete and the Emirats of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Βενετία 1983, σελ. 144-152).

ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τῶν ἐπίσημων ζυγιστῶν. Ὅποιοσδήποτε ἄλλος διατηροῦσε γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ ζυγαριὰ στὴν Πλατεία ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τὴν ἀπομακρύνει ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ καταβολῆς προστίμου 5 ὑπερπύρων¹. Σύμφωνα μὲ διάταγμα τοῦ 1373, ὅταν τὰ πωλούμενα προϊόντα εἶχαν βάρους πάνω ἀπὸ 10 λίβρες, τότε ἡ πώλησή τους ἐθεωρεῖτο χονδρική². Ἡ λιανικὴ πώληση γινόταν μὲ ζυγαριές, μέτρα καὶ σταθμὰ πού ἀνῆκαν στοὺς ἴδιους τοὺς μικροεμπόρους, τὰ ὁποῖα προμηθεύονταν ἀπὸ τοὺς ζυγιστὲς ἢ τοὺς *justiciarii*, ταυτόχρονα προφανῶς μὲ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀδειᾶς τους. Οἱ *justiciarii* διενεργοῦσαν κατὰ καιροὺς ἐλέγχους στὰ ὄργανα πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἔμποροι γιὰ νὰ ζυγίζουν ἢ νὰ μετροῦν. Τὸ 1361, γιὰ παράδειγμα, ὅλοι ὅσοι κατεῖχαν ζυγαριές, μέτρα καὶ σταθμὰ ὄφειλαν νὰ τὰ παρουσιάσουν στοὺς *justiciarii* γιὰ ἐλεγχῶ³. Στους τελευταίους ἐπίσης, ὡς ἀνώτερο ὄργανο, ἀπευθύνονταν συχνὰ ὅσοι ἤθελαν νὰ καταγγείλουν παραβάσεις τῶν ἐπίσημων ζυγιστῶν στὸ ζύγισμα.

Φαίνεται ὅμως ὅτι πολλοὶ ζυγιστὲς κερδοσκοπώντας νοίκιαζαν ζυγαριές χωρὶς ἀδεια τῶν Ἀρχῶν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ζημιώνεται ἡ Πολιτεία καὶ οἱ ἐνοικιαστὲς τοῦ δασμοῦ τῆς Πύλης (*dacium portae*)⁴. Γιὰ τὴν πάταξη τῆς παρανομίας αὐτῆς μὲ τρία διατάγματα, τοῦ 1362, 1369 καὶ 1373, ἀπαγορευόταν αὐστηρὰ στοὺς ὑποψήφιους πωλητὲς νὰ ζυγίζουν τὰ προϊόντα τους σὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο πρόσωπο ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους ζυγιστὲς. Οἱ παραβάτες τιμωροῦνταν μὲ πρόστιμο ἴσο μὲ τὸ 50% τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πού εἶχε ζυγιστεῖ. Συγχρόνως, μὲ τὰ ἴδια διατάγματα ὑποχρεώνονταν οἱ ζυγιστὲς νὰ ἀναφέρουν ἀναλυτικὰ στοὺς ἐνοικιαστὲς τοῦ δασμοῦ τῆς Πύλης τὰ προϊόντα πού εἶχαν ζυγίσει, τὴν ποσότητα καὶ τὴν ἀξία τους, καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ πωλητῆ καὶ τοῦ ἀγοραστῆ⁵.

Τὰ ἐπίσημα μέτρα καὶ σταθμὰ φυλάσσονταν σὲ εἰδικὴ αἴθουσα, τὴν *camera pesariae Communis* ἢ *statera Communis*. Τὸ 1314, στὴν αἴθουσα αὐτὴ ἐπιτρεπόταν νὰ μπαίνουν καὶ νὰ ζυγίζουν μόνο οἱ ζυγιστὲς, οἱ βοηθοὶ τους, καθὼς καὶ ὁ ἐκάστοτε ἐνοικιαστὴς τῆς *pesaria Communis*⁶.

Πρωταρχικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Πολιτεία ἀποτελοῦσαν οἱ δασμοὶ καὶ ἡ δίκαιη εἴσπραξή τους. Μὲ τὴ δικαιολογία κάθε φορὰ πὼς ὑπῆρχαν παράπονα γιὰ τὴν εἴσπραξη ἀπὸ τοὺς ζυγιστὲς ποσοῦ μεγαλύτερου ἀπὸ τὸ νόμιμα κα-

1. ADC, b. 15, φ. 231^{r-v}.

2. ADC, b. 15, φ. 78^v.

3. ADC, b. 14, φ. 168^r.

4. Ὁ δασμὸς τῆς Πύλης (*dacium portae* ἢ *portae civitatis*) βάραινε ὅλες τὶς ἐξαγωγὲς ἀπὸ τὸ Χάνδακα πρὸς τὸ ὑπόλοιπο νησί.

5. ADC, b. 15, φ. 96^r, 175^r καὶ 231^{r-v}.

6. *Bandi*, ἀρ. 34, σελ. 18-19. Σχετικὰ μὲ τὸ σύστημα ἐνοικίασης τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν, τὰ διατάγματα δὲν παρέχουν περισσότερα στοιχεῖα.

θορισμένο, οί Ἄρχές ἐξέδιδαν διατάγματα, στὰ ὁποῖα καθόριζαν τὸ ὕψος τοῦ δασμοῦ καὶ τὸν λεπτομερῆ τρόπο εἰσπραξῆς του.

Τὸ 1314, τὸ τυρὶ ποῦ προοριζόταν γιὰ πώληση ἔπρεπε νὰ ζυγίζεται ἀπὸ τοὺς διορισμένους ὑπαλλήλους (ζυγιστές), οἱ ὁποῖοι θὰ εἰσέπρατταν ἀπὸ τὸν πωλητὴ καὶ ἀπὸ τὸν ἀγοραστή 1 τορνέσιο γιὰ κάθε *milliarium*¹.

Σύμφωνα μὲ διάταγμα τοῦ 1349, ὀρίζοταν μὲ πολλές λεπτομέρειες τὸ ὕψος καὶ ὁ τρόπος εἰσπραξῆς τῆς *messetaria*. ἑνὸς ἀπὸ τοὺς βασικοὺς καὶ ἀποδοτικότερους δασμοὺς, ὡς ἐξῆς²:

— Γιὰ τὴ *messetaria* τοῦ τυριοῦ, τῆς μυζήθρας καὶ τοῦ μαλλιοῦ, οἱ ζυγιστὲς ὀφείλουν νὰ εἰσπράττουν γιὰ ἐμπόρευμα ἀξίας 10 ὑπερπύρων καὶ κάτω 2 *denarii parvi* γιὰ κάθε ὑπέρπυρο ἀξίας τοῦ προϊόντος (1 *denarium parvum* ἀπὸ τὸν πωλητὴ καὶ 1 ἀπὸ τὸν ἀγοραστή). Στὶς ἀγοραπωλησίες αὐτὲς ἀπαγορεύεται ὁποιαδήποτε ἐπέμβαση τοῦ «μεσίτη» (*messeta*). Γιὰ τὴ λιανικὴ ἀγορὰ τυριοῦ, μυζήθρας καὶ μαλλιοῦ στὰ *statera* δὲν θὰ καταβάλλεται *messetaria*.

— Οἱ ζυγιστὲς ὀφείλουν νὰ ἐκδίδουν δύο «ἀποδείξεις» (*cedulae*), στὶς ὁποῖες θὰ ἀναφέρονται οἱ ὑποχρεώσεις τῶν βιλλάνων ἢ ὁποιοῦνδήποτε ἄλλων πωλοῦν τυρὶ, μυζήθρα καὶ μαλλί. Μεταξὺ τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῶν θὰ περιλαμβάνεται καὶ ὁ δασμὸς, τὸν ὁποῖο ὀφείλουν νὰ καταβάλλουν γιὰ τὴν πώληση τῶν παραπάνω προϊόντων³. Ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς «ἀποδείξεις», ἡ μιὰ θὰ παραδίνεται στὸν ἀγοραστή καὶ ἡ ἄλλη στὸν πωλητὴ. Ὁ τελευταῖος θὰ καταβάλλει ἐπίσης στοὺς ζυγιστὲς γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία (*fattura*) 2 *denarii parvi* γιὰ κάθε ὑπέρπυρο ἀξίας τοῦ ποσοῦ ποῦ πρέπει νὰ καταβληθεῖ.

— Πολλοὶ ἀγοράζουν τυρὶ, μυζήθρα καὶ μαλλί στὰ *statera* καὶ τὰ μεταπωλοῦν κατευθεῖαν σὲ ἄλλους, χωρὶς νὰ τὰ παραλάβουν, πληρώνοντας *messetaria* γιὰ τὴν πρώτη μόνο πώληση. Ἐπειδὴ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ζημιώνεται ἡ Πολιτεία, οἱ ζυγιστὲς ὀφείλουν νὰ εἰσπράττουν τὴν ἴδια *messetaria* καὶ γιὰ τὴ δεύτερη πώληση, εἴτε ἀφορᾷ προϊόντα ἀξίας μικρότερης τῶν 10 ὑπερπύρων εἴτε μεγαλύτερης τῶν 10 ὑπερπύρων. Οἱ παραβάτες θὰ πληρώνουν πρόστιμο

1. *Bandi*, ἀρ. 32, σ. 17: *J e g e r l e h n e r*, σελ. 469.

2. ADC, b. 14, φ. 226^r-227^v. Ἡ *messetaria* ἦταν δασμὸς ποῦ βάραινε ὅλες τὶς ἀγοραπωλησίες καὶ τὶς μεταφορὲς προϊόντων μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ νησί. Τὴν φροντίδα γιὰ τὴν εἰσπραξὴ τοῦ δασμοῦ εἶχε εἰδικὸς ὑπάλληλος, ὁ «μεσίτης», ὁ ὁποῖος ἱεραρχικὰ βρισκόταν πάνω ἀπὸ τοὺς ζυγιστὲς. Ὁ «μεσίτης» πληρωνόταν ἀπὸ τὸ τοπικὸ Δημόσιο Ταμεῖο (*Camerata*) μὲ μισθὸ ἢ μὲ ποσόστὰ ἐπὶ τῶν εἰσπράξεων. Τὴ θέση αὐτὴ τὴν ἔπαιρναν μὲ δημόσιο πλειστηριασμὸ καί, ἐπειδὴ ἦταν κερδοφόρα, οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἦταν πάντα πολλοί. Ὁ δασμὸς αὐτὸς στὶς ἀγοραπωλησίες βάραινε καὶ τὸν πωλητὴ καὶ τὸν ἀγοραστή (βλ. *Thiriet*, *La Romanie vénitienne*, ὁ.π., σελ. 230).

3. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὶς περιπτώσεις πωλήσεων τυριοῦ, μυζήθρας καὶ μαλλιοῦ, οἱ πωλητὲς τὶς περισσότερες φορὲς εἶναι βιλλάνοι.

στούς ζυγιστές 1 *solidum* επιπλέον για κάθε 1 *denarium parvum* πού έπρεπε να πληρώσουν ως δασμό.

— Ο δασμός πού θα εισπράττουν οί ζυγιστές θα τοποθετείται σε κιβώτιο με δύο κλειδαριές και δύο διαφορετικά κλειδιά, από τὰ όποια τὸ ένα θα κρατοῦν οί *camerarii comunis* και τὸ άλλο οί ζυγιστές. Στο τέλος κάθε μήνα τὸ ποσὸ τοῦ δασμοῦ θα μοιράζεται σε δύο ἴσα μέρη· τὸ ένα θα περιέρχεται στην Πολιτεία και τὸ άλλο στούς ζυγιστές, οί όποιοι θα τὸ μοιράζονται μεταξύ τους, ἀφοῦ ἀφαιρέσουν πρῶτα τὸ $\frac{1}{10}$ πού θα δίνουν στούς βοηθούς τους, ἂν αὐτοί εἶναι παρόντες και ἐκτελοῦν σωστά τὰ καθήκοντά τους.

— Οί ζυγιστές ὀφείλουν νὰ ἔχουν τετράδιο (*quaterno*), ὅπου θα ἀναγράφονται τὰ ζυγιζόμενα προϊόντα, τυρὶ δηλαδή, μυζήθρα και μαλλί, καθὼς και τὸ ὄνομα τοῦ πωλητῆ και τοῦ ἀγοραστῆ, ἔτσι ὥστε στὸ τέλος τοῦ μήνα οί *camerarii* νὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα ἐλέγχου τῶν χρημάτων πού ὑπάρχουν στὸ κιβώτιο. Σε περίπτωση πίστωσης τῶν χρημάτων πού πρέπει νὰ καταβληθοῦν ὡς δασμός, οί ζυγιστές ὀφείλουν νὰ καταθέτουν ἐξ ἰδίων τὸ ἀντίστοιχο ποσὸ στὸ κιβώτιο. Ἐπειδὴ οί ζυγιστές εἶναι ἀνάγκη νὰ ζυγίζουν και ἔξω ἀπὸ τὰ *statera*, καθέννας ἀπὸ αὐτούς με ἓνα βοηθὸ θα ἀναλαμβάνει για μία ἐβδομάδα νὰ βρίσκει ἀνελλιπῶς στὰ *statera*, στὸ καθορισμένο ὠράριο για τὴν ἐξυπηρέτηση ὅσων θέλουν νὰ ζυγίσουν. Ὅταν δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ἄλλοῦ, ὅλοι οί ζυγιστές ὀφείλουν νὰ βρίσκονται στὰ *statera* μαζί με τοὺς βοηθούς τους κατὰ τις καθορισμένες ὥρες. Σε ἀντίθετη περίπτωση ἐπιβάλλεται πρόστιμο 3 γρόσια για τοὺς ζυγιστές και 1 γρόσι για τοὺς βοηθούς. Ἀπὸ τὸ ποσὸ τοῦ προστίμου, τὸ μισὸ θα περιέρχεται στὸ μηνυτῆ, ἂν ὑπάρχει, και τὸ άλλο μισὸ στην Πολιτεία. Ἡ ἐπίβλεψη για τὴ σωστὴ ἐφαρμογὴ τῶν παραπάνω και ἡ παραλαβὴ τῶν δασμῶν και τῶν προστίμων ἦταν ἀρμοδιότητα τῶν *camerarii comunis*.

— Ἄν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ζυγίσματος τοῦ τυριοῦ ἀποσπαστοῦν κομμάτια και πέσουν, οί ζυγιστές πρέπει νὰ τὰ σημαδεύουν, ἔτσι ὥστε νὰ ἀναγνωρίζονται ἀπὸ ὅποιον θα ἤθελε νὰ τὰ ἀγοράσει. Ἀπαγορεύεται οί ζυγιστές νὰ συμφωνοῦν με τοὺς πωλητὲς ὅτι θα περιλαμβάνονται στὸ πωλούμενο τυρὶ και τὰ κομμάτια αὐτά, καθὼς και οί ζυγιστές νὰ δίνουν στοὺς ἀγοραστὲς πάνω ἀπὸ δύο τέτοια κομμάτια για κάθε *centenarium* (100 λίβρες) τυριοῦ πού ἀγοράζουν. Ἄν ὑπάρξει διαφωνία μεταξύ πωλητῆ και ἀγοραστῆ για τὸ τυρὶ, τότε πρέπει νὰ φροντίζουν για τὴν ἐπίλυσή της οί ἴδιοι οί ζυγιστές πού τὸ εἶχαν ζυγίσει¹.

— Για τὸ τυρὶ πού πουλιέται σε κάποιο κατάστημα ἢ ἄλλοῦ και ἔχει ἀναμιχθεῖ με χῶμα, ἂν ὑπάρξει συμφωνία πωλητῆ και ἀγοραστῆ, δὲν τίθεται

1. Τὰ κείμενα τῶν διατάξεων αὐτῶν εἶναι ἀρκετὰ δυσνόητα, ἐξαιτίας τῆς κακῆς σύνταξης.

πρόβλημα· διαφορετικά, ο αγοραστής πρέπει να αποφασίσει, αν θα γίνει εκτίμηση ή όχι. Η εκτίμηση θα πραγματοποιηθεί από τον ζυγιστή ή το «μεσίτη», οι οποίοι θα εισπράττουν 1 τορνέσιο και από τις δύο πλευρές για κάθε *milliarium* τυριού που θα εκτιμούν. Αν όμως οι δύο ενδιαφερόμενοι δεν συμφωνήσουν με την εκτίμηση αυτή, τότε θα καθαρίζεται και θα απομακρύνεται υποχρεωτικά 1 *milliarium* από το ακάθαρτο τυρί και θα πουλιέται το υπόλοιπο.

— Έπειδή μέχρι τώρα στις «ἀποδείξεις», που αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν αναγραφόταν ή τιμή με την οποία πουλιόταν το τυρί, ή μυζήθρα ή το μαλλί, οι ζυγιστές στο έξηξ οφείλουν να τη σημειώνουν και οι αγοραστές να πληρώνουν αναλόγως. Για οποιαδήποτε απόκλιση από την τιμή αυτή θα καταβάλλεται το υπόλοιπό της και επιπλέον, ως πρόστιμο, το μισό της αξίας του υπολοίπου. Αν αυτοί που γράφουν τις «ἀποδείξεις» (δηλαδή οι ζυγιστές) γίνουν αίτια, ώστε οι πωλητές να πληρωθούν λιγότερο από το κανονικό, τότε καταβάλλουν και αυτοί το ίδιο πρόστιμο, όπως οι αγοραστές.

— Για να μην εξαπατούνται οι πωλητές (βιλλάνοι και άλλοι) τυριού μυζήθρας ή μαλλιού, απαγορεύεται σε οποιονδήποτε αγοράζει κάποιο από τα παραπάνω προϊόντα να τους δανείζει συγχρόνως με την αγορά χρήματα, με τα οποία θα αγοράζει προκαταβολικά άλλη ποσότητα. Σε περίπτωση τέτοιου δανείου επιτρέπεται στους βιλλάνους ή άλλους να μην επιστρέφουν τα χρήματα, ενώ οι δανειστές θα πληρώνουν ως πρόστιμο τα μισά από τα χρήματα που είχαν δανείσει. Το ίδιο πρόστιμο θα πληρώνει και εκείνος που έγραψε τις «ἀποδείξεις» του δανείου αυτού. Το μέτρο λαμβάνεται για να μη δημιουργείται σύγχυση κατά τη διάρκεια των πωλήσεων στα *statera Communis*, όπου ένδεχομένως θα παρουσιάζονται οι δανειστές και θα απαιτούν από τους χρεώστες τυρί που θα έχει ήδη πουληθεί σε κάποιον άλλο.

— Σχετικά πάλι με το τυρί που πουλιέται σε κάποιο κατάστημα και περιέχει χῶμα και νερό, αναφέρονται τα παρακάτω: οι ζυγιστές από συνήθεια υπολογίζουν το βάρος του σκεύους που περιέχει το τυρί (*cadelepum*) σε 30 λίβρες περίπου. Στη συνέχεια, αφού ζυγιστεί το χῶμα και το νερό που περιέχει, το βάρος του κατέρχεται στις 10 λίβρες περίπου, γεγονός που ζημιώνει τους ἔμπορους, αφού το απόβαρο έχει ήδη υπολογιστεί σε 30 λίβρες. Για το λόγο αυτό στο έξηξ, όταν ζυγίζεται τυρί βάρους πάνω από 4 *milliaria*, το σκεῦος θα ζυγίζεται, αφού έχει ζυγιστεί το μισό τυρί, ενώ όταν είναι βάρους κάτω από 4 *milliaria*, αφού έχει ζυγιστεί ὅλο το τυρί.

Έπειδή αγοράζεται τυρί πριν φτάσει στα *statera Communis* με αποτέλεσμα να ζημιώνονται όσοι περιμένουν εκεί για να αγοράσουν, αλλά και η ίδια η Πολιτεία, γιατί χάνει τους δασμούς, απαγορεύεται η αγοραπωλησία οπουδήποτε άλλου εκτός από τα *statera Communis*. Στους παραβάτες θα επιβάλλεται πρόστιμο 2 υπέρπυρα για κάθε *milliarium* τυριού που θα πουλήσουν.

Τέλος, όλες οι παραπάνω διατάξεις διαβιβάζονται στους *camerarii comu-*

nis, οί όποιοι θα φροντίζουν για τή σωστή εφαρμογή τους και θα εισπράτ-
τουν τὸ $1/3$ τῶν προστίμων, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα $2/3$ θα περιέρχονται στὸ μνη-
τή, ἂν ὑπάρχει, καὶ στήν Πολιτεία, ὅπως συνηθίζεται.

Τὸν ἐπόμενον χρόνο (1350) τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ παραπάνω διατάγ-
ματος ἀνακλήθηκε, χωρὶς τή δημοσίευση νέου πού νὰ τὸ ἀντικαθιστᾷ¹. Δύο
χρόνια ἀργότερα (1352), σύντομο διάταγμα πάνω στὸ ἴδιο θέμα ἀναφέρει:
Οἱ ζυγιστὲς εἶναι ὑποχρεωμένοι στὰ τετράδια (*quaterni*) πού κρατοῦν νὰ ση-
μειώνουν τὰ προϊόντα πού ζυγίζουν, ἀξίας ἀπὸ 10 ὑπέρπυρα καὶ πάνω, κα-
θὼς ἐπίσης τὸ μήνα, τὴν ἡμέρα καὶ τὴν ἰνδικτιῶνα τοῦ ἔτους κατὰ τὸ ὅποιο
πραγματοποιήθηκε τὸ ζύγισμα, τὸ ὄνομα τοῦ ἀγοραστή καὶ τοῦ πωλητῆ, κα-
θὼς καὶ τὴν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Τὰ ἴδια στοιχεῖα πρέπει νὰ σημειώνον-
ται καὶ στὶς ἀποδείξεις πού θα δίνονται στὸν ἀγοραστή καὶ τὸν πωλητῆ. "Οἱ
οἱ ζυγιστὲς για κάθε προϊόν πού ζυγίζουν πρέπει νὰ τηροῦν τετράδια καὶ νὰ
ἐκδίδουν ἀποδείξεις. Στὸ τέλος κάθε μήνα οἱ ζυγιστὲς πρέπει νὰ παρουσιάζ-
ζουν τὰ τετράδιά τους στοὺς *comerclarii*, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ τὰ παραβάλουν με
αὐτὰ τοῦ «μεσίτη», θα εἰσπράττουν τὸ μερίδιο πού ἀνήκει στήν Πολιτεία.
"Οσοι ἀπὸ τοὺς ζυγιστὲς δὲν ἐφαρμόζουν τὶς παραπάνω διατάξεις, θα πλη-
ρώνουν πρόστιμο 5 ὑπέρπυρα ἢ θα ἀπολύονται².

Ἐνάλογη διαδικασία ἴσχυε καὶ για αὐτοὺς πού ζύγιζαν τὸ κρασί, τὰ δημη-
τριακά, τὸ ἀλεύρι καὶ τὸ λάδι (*mensuratores*). Τὸ 1341, ὅσοι ἀγόραζαν ἢ
πουλοῦσαν κάποιο ἀπὸ τὰ παραπάνω προϊόντα καὶ τὰ ζύγιζαν σὲ ἄλλο πρό-
σωπο καὶ ἔχι στοὺς ἐπίσημους μετρητὲς ἢ με διαφορετικὸ μουζούρι, πλήρωναν
πρόστιμο 10 ὑπέρπυρα. Ἡ ὑποχρέωση αὐτὴ δὲν ἴσχυε για ὅσους παρέδιναν
σιτάρι «ἐντριτάρικο» (*terziaria*) ἢ ἄλλου εἴδους ἐνοίκιο σὲ εἶδος³.

Τὸ 1357, ὁ δασμὸς για τὴν ἀγοραπωλησία τοῦ κρασιοῦ, τοῦ λαδιοῦ, τοῦ
σιταριοῦ ἢ ἄλλου δημητριακοῦ καὶ ὄσπριου ἀνερχόταν σὲ 1 *parvum*, τόσο
για προϊόντα ἀξίας 1 ὑπερπύρου, ὅσο καὶ για προϊόντα ἀξίας ἀπὸ 1 ὑπέρπυρο
μέχρι καὶ $1/2$ γρόσσι⁴.

Τὸ 1369, για τὸν ἴδιο δασμὸ καθιερώθηκαν τὰ ἐξῆς⁵: "Οσοι μεταπωλοῦν
τὰ παραπάνω προϊόντα θα πληρώνουν τὸ μισὸ ἀπὸ τὸ δασμὸ πού προβλέπε-
ται κατὰ τὴν πρώτη πώληση. Ὁ δασμὸς καὶ τὰ ἐνοίκια θα καταβάλλονται ἀπὸ
τοὺς ἀγοραστὲς στοὺς ἐνοικιαστὲς τῶν σταθμῶν, τῶν μίστατων (*mistata*) καὶ
τῶν μουζουριῶν (*mensurae*) τῆς Πολιτείας.

Οἱ μετρητὲς δημητριακῶν καὶ ὄσπριων καὶ οἱ ζυγιστὲς ἀλευριοῦ θα εἰσ-

1. ADC, b. 14, φ. 226^r-227^v. Ἡ ἀνάκληση σημειώνεται δίπλα σὲ κάθε ὄρο τοῦ δια-
τάγματος.

2. ADC, b. 14, φ. 228^r.

3. ADC, b. 14, φ. 143^v.

4. A.D.C., b. 15, φ. 5^r.

5. A.D.C., b. 15, φ. 173^v-174^r.

πράττουν από τους πωλητές 3 *parvi* για κάθε φόρτωμα (*sauma*) που θα ζυγίζουν. Από αυτά το $\frac{1}{3}$ ανήκει στους *justiciarii* και τα $\frac{2}{3}$ στους ζυγιστές. Το μερίδιο που θα εισπράττουν οι *justiciarii* θα το μοιράζουν στη συνέχεια σε 3 μέρη: το $\frac{1}{3}$ θα περιέρχεται στην Πολιτεία, το $\frac{1}{3}$ στους *capiti mensuralorum* και το $\frac{1}{3}$ θα το κρατούν οι ίδιοι. Τέλος, το ένοικιο ενός βαρελιού της Πολιτείας για μια ημέρα καθορίζεται σε 4 *parvi* για κάθε περίπτωση ενοικίασης και 4 *parvi* επίσης για μια νύκτα.

Για να μην υπάρξουν αδικίες κατά το μοίρασμα των εισπράξεων, θα κατασκευαστεί κιβώτιο με τόσες θήκες, όσοι ζυγιστές υπάρχουν, και καθένας από αυτούς θα καταθέτει στη δική του θήκη τις καθημερινές εισπράξεις. Κάθε Σάββατο οι Άρχες θα ανοίγουν το κιβώτιο, θα κρατούν το μερίδιό τους και από τα υπόλοιπα χρήματα κάθε ζυγιστής θα παίρνει όσα του αναλογούν, σύμφωνα με τις εισπράξεις του. Από όλη την παραπάνω διαδικασία εξαιρείται ο υπάλληλος που ζυγίζει το αλεύρι, ο οποίος θα παίρνει μόνο 3 *parvi* για κάθε φόρτωμα (*sauma*).

Σε άλλο διάταγμα του ίδιου χρόνου (1369) επισημαίνονται τα εξής: "Αν ένας ζυγιστής δανείσει σε κάποιον τα «μέτρα» για το ζύγισμα προϊόντος μακριά από την Πλατεία, και το προϊόν αυτό υπόκειται στο δασμό της Πύλης, τότε ο ζυγιστής αυτός οφείλει την ίδια ημέρα να δηλώσει στους ένοικιαστές του δασμού το προϊόν που ζυγίστηκε, την αξία του και το όνομα του εμπόρου¹.

Η παραβίαση των διατάξεων που ίσχυαν κάθε φορά για τους δασμούς και η είσπραξη εκ μέρους των ζυγιστών άμοιβής μεγαλύτερης της καθορισμένης απαγορευόταν αυστηρά. Το 1327 όποιος ζυγιστής ή ένοικιαστής δασμού (*daciarius staterae*) εισέπραττε από ελεύθερο ή βιλλάνο πάνω από αυτό που όριζε το *capitularium comercli staterae*, πλήρωνε πρόστιμο 1 υπέρπυρο για κάθε νόμισμα που είχε εισπράξει επιπλέον².

Φαίνεται όμως πως οι παραβάσεις που διέπρατταν οι ζυγιστές δεν περιορίζονταν μόνο στην είσπραξη των δασμών. Το 1336 ο ζυγιστής «του αλευριού των μυλωνάδων», Παύλος de Portu, κατηγορήθηκε ότι παραβαίνοντας τις διατάξεις είχε εισπράξει κατ' εξακολούθηση δώρα και «κανίσια» από τους μυλωνάδες και ακόμη ότι απομακρυνόταν από την πόλη, αδιαφορώντας για τα καθήκοντά του στέλνοντας άλλον στη θέση του. Για τους παραπάνω λόγους οι Άρχες τον απέλυσαν, του απαγόρευσαν για τα 5 επόμενα χρόνια να αναλάβει οποιαδήποτε άλλη δημόσια υπηρεσία και του επέβαλαν πρόστιμο 30 υπερχύρων³.

1. A.D.C., b. 15, φ. 159^r: J e g e r l e h n e r, σελ. 473.

2. *Bandi*, αρ. 412, σελ. 168.

3. A.D.C., b. 14, φ. 110^r.

Συμπεράσματα

Πρωταρχικό ενδιαφέρον τῆς βενετικῆς πολιτικῆς σὲ κάθε τομέα τῆς κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς ζωῆς ἦταν πάντα ἡ κατοχύρωση τῶν συμφερόντων τῆς Πολιτείας καὶ ἡ ἀποφυγὴ ὅποιασδήποτε αὐτονομιστικῆς καὶ διασπαστικῆς ἐνέργειας ἐκ μέρους μεμονωμένων ἢ ὀργανωμένων πολιτῶν. Τὶς ἀρχές τῆς αὐτῆς ἢ Βενετία φρόντιζε πάντα νὰ τίς θέτει σὲ ἐφαρμογὴ μὲ αὐστηρὸ καὶ διπλωματικὸ συγχρόνως τρόπο, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν προκαλοῦνται ἀντιδράσεις. Οἱ ἐπαγγελματίες τῆς πόλης τῆς Βενετίας, ὅπως σὲ ὅλες τὶς μεσαιωνικὲς πόλεις, εἶχαν ὀργανωθεῖ σὲ συντεχνίες ἤδη ἀπὸ τὸν 13ο αἰώνα. Οἱ συντεχνίες ὅμως αὐτῆς ὑποτάχθηκαν χωρὶς ἀντίδραση στὴν Πολιτεία, μὲ ἀποτέλεσμα ἀντὶ νὰ παίξουν τὸ ρόλο γιὰ τὸ ὁποῖο εἶχαν δημιουργηθεῖ νὰ παίξουν τελικὰ αὐτὸν ποὺ ἤθελε ἡ ἴδια ἢ Πολιτεία, ποὺ τίς ἐκμεταλλεῖτο ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ συμφέρον καὶ τίς ἐπιδιώξεις τῆς.

Στὴν Κρήτη οἱ βενετικὲς Ἄρχές δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ τηρήσουν διαφορετικὴ πολιτικὴ γραμμή. Ἀντίθετα, σὲ ἓνα χωρὸ, τουλάχιστον μέχρι τότε, κατεξοχὴν γεωργικὸ, ἀνοργάνωτο καὶ προορισμένο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ παίξει ἀποικιακὸ ρόλο μποροῦσαν νὰ ἐφαρμοστοῦν εὐκολότερα ὅλες οἱ παραπάνω ἀντιλήψεις. Ὁ ἀστικός πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ, ὀλιγάριθμος καὶ μᾶλλον σὲ ἐμβρῶδη κατάστασι, ἦταν ἀνίκανος νὰ ἀντιδράσει.

Σκοπὸς τῶν διαταγμάτων ποὺ ἐξετάσαμε καὶ συγχρόνως ἀρχὴ ἔμπνευσῆς τοὺς ἦταν ἡ διασφάλισις κατὰ κύριο λόγο τῶν συμφερόντων τῆς Πολιτείας καὶ ἔπειτα τοῦ καταναλωτῆ καὶ τοῦ κάθε εἴδους ἐργαζόμενου καὶ ἐργοδότη. Γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ἔντονων διαμαρτυριῶν ποὺ πιθανὸν θὰ ὀδηγοῦσαν τὸν πληθυσμὸ, κυρίως τῶν πόλεων, σὲ ἐνέργειες ἐναντίον τοῦ κράτους, ἡ Βενετία φρόντιζε νὰ ἱκανοποιεῖ πάντα, πρὶν ὑπάρξουν διαμαρτυρίες, τὶς βασικὲς ἀνάγκες του, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴ διατροφή. Εἶναι ἐμφανὲς τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν διαταγμάτων ποὺ ἀφοροῦν τοὺς ἐπαγγελματίες ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὰ εἶδη διατροφῆς. Ἡ ἐπάρκεια ἀνθρώπων ποὺ θὰ ἀσκοῦσαν τὰ ἐπαγγέλματα πρώτης ἀνάγκης, ὅπως τοῦ ἀρτοποιοῦ ἢ τοῦ κρεοπώλη, καθὼς καὶ ἡ ἀφθονία τῶν προϊόντων καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν τιμῶν τους, ἀπασχολοῦσαν μόνιμα τὶς Ἄρχές. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ μὲ τὴν παράλληλη ἄσκησι αὐστηρότατου ἐλέγχου σὲ ἐπαγγελματίες καὶ προϊόντα ἔφεραν θετικὰ ἀποτελέσματα.

Κάτω ὅμως ἀπὸ τίς ὅποιεςδήποτε ἐνέργειες αὐτοῦ τοῦ εἴδους κρύβονταν πάντα οἰκονομικὰ συμφέροντα, ποὺ στὴν περίπτωσι αὐτῆ ἦταν ἡ εἰσπραξὴ δασμῶν ποὺ βάραιναν προϊόντα καὶ ἀντικείμενα παραγωγῆς, καθὼς καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐπαγγελματίες, καὶ ἡ εἰσπραξὴ τῶν ἐνοικίων ἀπὸ τοὺς χώρους. ὅπου ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ δροῦν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τελευταίους. Γιὰ ὅλους σχεδὸν τοὺς δασμοὺς ἢ Πολιτεία εἶχε ἐφαρμόσει τὸ σύστημα τῆς ὑπενοικιάσεώς τους σὲ ἰδιῶτες μὲ δημόσιον πλειστηριασμὸ, πράγμα τὸ ὁποῖο τῆς

ἐξασφάλιζε σίγουρα ἔσοδα καὶ τὴν ἀπάλλασσε ἀπὸ πολλὰ προβλήματα, κυρίως εἰσπραξῆς. Τὸ ἴδιο σύστημα εἶχε ἐφαρμόσει καὶ γιὰ τὰ δημόσια καταστήματα, τὰ ἐργαστήρια καὶ τοὺς πάγκους μικροπωλητῶν. Μὲ σκοπὸ τὴν εἰσπραξὴ ὅσο γίνεται περισσώτερων δασμῶν, ἀπαγορευόταν κάθε εἶδους συνεταιρισμὸς ἢ συνεργασία παραγωγῆς καὶ πώλησης προϊόντων. Οἱ ἀρτοποιοί, οἱ κρεοπῶλες καὶ οἱ μικροπωλητές, ὅπως εἶδαμε, δὲν εἶχαν δικαίωμα συνεργασίας προκειμένου νὰ πωλήσουν τὰ προϊόντα τους. Καθένας ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ πωλεῖ μόνος του ἢ μὲ ἀποκλειστικὸ ἀντιπρόσωπο τὰ προϊόντα τοῦ παρῆγε. Ἀπαγορευόταν ἐπίσης αὐστηρὰ ὁ συνεταιρισμὸς σὲ ἓνα ἐργαστήριο δύο χρυσοχόων-μαστόρων. Ἐπειδὴ ἡμῶς πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι ἦταν βοηθοὶ συνεργάζονταν μὲ κάποιο μάστορα μὲ ἀποτέλεσμα ἢ συνεργασία αὐτὴ νὰ ἀποβαίνει ἰδιαίτερα ἐπιζήμια γιὰ τὴν Πολιτεία, ἐκδίδονταν ἐπανειλημμένα σχετικὰ ἀπαγορευτικὰ διατάγματα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ Ἀρχεὺς ἐκμεταλλεύονταν ἕνα-ἕνα ξεχωριστὰ τοὺς ἐπαγγελματίες τοῦ Χάνδακα, εἰσπράττοντας τοὺς δασμοὺς τοῦ τοῦ ἀναλογοῦσαν.

Γιὰ τὴ σωστὴ λειτουργία καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν σχετικῶν διατάξεων, ἡ Βενετία φρόντισε νὰ δημιουργήσῃ στὸ Χάνδακα ὄχι μόνον ἓνα σύστημα ἐλέγχου ἀλλὰ καὶ ἓνα οἰκονομικὸ καὶ ἐμπορικὸ κέντρο ἀνάλογο μὲ αὐτὸ τῆς μητροπόλης. Τὸ ἐκπληκτικὸ σύστημα γραφειοκρατίας μὲ σειρά διοικητικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὀργάνων καὶ ὑπαλλήλων ποὺ ἔλεγε τὸ ἓνα τὸ ἄλλο καὶ ὅλα μαζὶ τὸν ἴδιο τὸν ἐπαγγελματία, εἶχε σκοπὸ νὰ προασπίσει καὶ νὰ διαφυλάξῃ τὰ κρατικὰ συμφέροντα. Ἐπικεφαλῆς τοῦ ὅλου συστήματος βρίσκονταν οἱ *justiziarii*, ποὺ σὲ συνεργασία ὀρισμένες φορές μὲ ἄλλα ὄργανα ἔλεγχαν τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα, ἐνῶ οἱ ἐπίσημοι ζυγιστές, σὲ σχέση κυρίως μὲ τοὺς μικροεμπόρους, εἶχαν τὸ σημαντικὸ καθῆκον τοῦ καθορισμοῦ, τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς εἰσπραξῆς τῶν δασμῶν.

Γιὰ εὐκολότερο ἔλεγχο τῆς οἰκονομικῆς κίνησης δημιουργήθηκε στὴν κεντρικὴ πλατεία καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὴν, κάτω ἀπὸ τὰ βλέμματα τοῦ ἴδιου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης καὶ ὅλων τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ ἔδρευαν στὴν ἴδια ἐπίσης περιοχὴ, τὸ ἐμπορικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ κέντρο τοῦ Χάνδακα, ἀνάλογο μὲ αὐτὸ τοῦ *Rialto* στὴν πόλη τῆς Βενετίας. Ἐδῶ βρίσκονταν τὰ δημόσια ἐργαστήρια τῶν χρυσοχόων, τὰ δημόσια ἐπίσης καταστήματα καὶ οἱ πάγκοι γιὰ τοὺς μικροπωλητές, ἡ κεντρικὴ κρεαταγορὰ, καθὼς καὶ οἱ ζυγιστές, φρουροὶ πρῶτα τῆς Πολιτείας καὶ ἔπειτα τῶν καταναλωτῶν. Λειτουργοῦσαν παράλληλα καὶ ἄλλες περιφερειακὲς ἀγορὲς, ὅπως ἡ ψαραγορὰ κοντὰ στὰ τεῖχη ἢ ἡ ἀγορὰ φτηνοῦ κρέατος πρὸς τὴ *ruga magistra*. Ἡ ἕκταση βέβαια τοῦ μεσαιωνικοῦ Χάνδακα δὲν ἦταν ἰδιαίτερα μεγάλη, καὶ ἔτσι ὅλες οἱ παραπάνω ἀγορὲς δὲν βρίσκονταν σὲ μεγάλη ἀπόσταση μεταξὺ τους.

Οἱ ἀπαιτήσεις ἐνὸς καταναλωτῆ ἐντοπίζονταν, ὅπως ἐξάλλου συμβαίνει καὶ σήμερα, στὴν ποιότητα τῶν προϊόντων ποὺ ἀγόραζε, στὴν ἐξυπηρέτησή του,

στην αποφυγή κάθε είδους αδικίας και απάτης σε βάρος του, στις σωστές τιμές και στην επάρκεια τῶν εἰδῶν. Τὶς ἀπαιτήσεις αὐτὲς ἡ Βενετία φιλοδοξοῦσε νὰ τις ἰκανοποιήσει μὲ τὰ ἴδια διατάγματα, μὲ τὰ ὁποῖα φρόντιζε καὶ γιὰ τὰ δικά της συμφέροντα. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν επάρκεια τροφίμων ἦταν πάντα ἔντονο, ἂν καὶ ὑπείσρχονταν ἐδῶ καὶ οἱ ἐκάστοτε συγκυρίες, ὅπως ἡ καλὴ συγκομιδὴ, ἡ ἔγκαιρη εἰσαγωγὴ προϊόντων καὶ ἡ σωστὴ διοχέτευσή τους στὴν ἀγορά, πράγματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐπίσης ὑπῆρχε συνεχὴς ἐπαγρύπνηση. Γιὰ τὴν ποιότητα τῶν προϊόντων καὶ τῶν ἀντικειμένων ἐφαρμοζόταν αὐστηρὸς ἔλεγχος. Τὸ ψωμὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀπὸ ἀμιγῆς σιτᾶρι καὶ καλὰ ψημένο, τὸ κρέας ἀπὸ ζῶα ὑγιή, τὸ λάδι ἀνόθευτο, τὰ δέρματα καλὰ ἐπεξεργασμένα, τὰ ἀντικείμενα χρυσοχοῦσας καὶ σιδηρουργίας καλὰ δουλεμένα καὶ μὲ τὴ σωστὴ περιεκτικότητα ὑλικῶν. Μὲ ἀντάλλαγμα ὅμως τὴν ὑποτιθέμενη, πολλὰς φορές, ποιότητα ὄλων αὐτῶν τῶν προϊόντων ἡ Πολιτεία πετύχαινε ἄλλοτε νὰ διοχετεύει ἀποκλειστικὰ τὸ δικό της σιτᾶρι στὴν ἀγορά, ἄλλοτε μὲ τὸν ἔλεγχο τῆς ὑγείας τῶν ζώων νὰ ἐνημερώνεται γιὰ τὴ διακίνησή τους καὶ ἄλλοτε νὰ εἰσπράττει τοὺς ἀνάλογους δασμούς, φορολογώντας τὸ λάδι, τὰ δέρματα, τὸ χρυσό, τὸ σίδηρο καὶ τὰ ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὑλικά αὐτά. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ἐξάλλου ὅτι εἶναι πολὺ λίγες οἱ περιπτώσεις κατὰ τις ὁποῖες ἕνα διάταγμα ἐκδίδεται ἀποκλειστικὰ μὲ σκοπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς ποιότητος ἑνὸς προϊόντος ἢ ὕστερα ἀπὸ παράπονα τῶν ἴδιων τῶν καταναλωτῶν.

Οἱ μόνιμες ἀγορῆς ἐξυπηρετοῦσαν τοὺς καταναλωτὲς, ἐνῶ οἱ βοηθοὶ τῶν ζυγιστῶν, πού βρισκόνταν πάντα ἐπὶ τόπου, ἦταν ἔτοιμοι νὰ τοὺς διαβεβαιώσουν ὅτι αὐτὸ πού εἶχαν ἀγοράσει εἶχε τὸ σωστὸ βᾶρος καὶ τὴ σωστὴ τιμή. Οἱ τιμὲς ἀποτελοῦν ἴσως τὸ πιὸ δύσκολο θέμα. Ὁ χαρακτηρισμὸς τους ὡς ὑψηλῶν ἢ χαμηλῶν ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸν τρόπο διαβίωσης καὶ τὴν οικονομικὴ κατάστασι τοῦ κόσμου τὴν ἐποχὴ αὐτή, θέματα ἐξίσου δύσκολα νὰ καθοριστοῦν στὸ σημερινὸ στάδιο τῆς ἔρευνας.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπαγγελματιῶν, κυρίως τεχνιτῶν καὶ ἐργατῶν, στρεφόταν γύρω ἀπὸ τις συνθήκες δουλειᾶς, τὸ μισθὸ τους καὶ τὴν ἀποφυγὴ ἐκμετάλλευσης ἀπὸ ἐργοδότες ἢ ἄλλους τρίτους. Οἱ διαφορὲς μεταξὺ ἐργάτη καὶ ἐργοδότη, ἰδιαιτέρα ὅταν ὁ δεῦτερος ἦταν ἰδιώτης καὶ ὄχι ἡ Πολιτεία, σπανιότατα ἄφηναν γραπτὲς μαρτυρίες. Ἡ Πολιτεία προσπαθοῦσε πάντως νὰ καταπολεμήσει τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἐργάτη ἀπὸ τὸν ἐργοδότη καὶ ἀντίστροφα, καθορίζοντας τὰ ἡμερομίσθια καὶ τιμωρώντας τὴ δωροδοκία, γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς ὁποίας εἶχε ἐφαρμόσει ἕνα σύστημα μὲ τὸ ὁποῖο ἔστρεφε τὸν ἕνα ἐναντίον τοῦ ἄλλου. Ἄν ὁ ἐργοδότης δὲν κατήγγελλε τὸν ἐργάτη, ὁ τελευταῖος μπορούσε νὰ καταγγεῖλει τὸν ἐργοδότη του, κερδίζοντας μέρος τοῦ προστίμου πού προβλεπόταν στὴν περίπτωση αὐτή.

Γιὰ τις συνθήκες ἐργασίας τὰ διατάγματα σπάνια κάνουν λόγο. Τὸ μόνο πού ἐξασφάλιζαν, ὅπως εἶδαμε, οἱ ἐργαζόμενοι ἦταν τὸ φαί καὶ τὸ νερὸ ἢ

κρασί, πράγματα απαραίτητα, αφού ἡ ἐργασία διαρκοῦσε ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου ὡς καὶ τὴ δύση του. Ἡ Πολιτεία προστάτευε ἐπίσης τοὺς χωρικοὺς-παραγωγούς ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τρίτων, ποὺ εἶχαν σκοπὸ ἀποκλειστικὰ τὸ κέρδος, παρέχοντάς τους τὸ δικαίωμα νὰ μεταφέρουν στὸ Χάνδακα καὶ νὰ πωλοῦν οἱ ἴδιοι τὰ προϊόντα τους.

Ἡ πολιτικὴ, τὴν ὁποία ἡ Πολιτεία προσπάθησε νὰ ἀσκήσει μὲ ὅλα τὰ παραπάνω διατάγματα, φαίνεται, θεωρητικὰ τουλάχιστον, ὅτι ἱκανοποιοῦσε μεγάλο μέρος τῶν ἀπαιτήσεων ποὺ εἶχαν τὰ μέλη τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας τῆς πόλης, ἐξασφαλίζοντας συγχρόνως μὲ τρόπο σίγουρο τὰ κρατικὰ συμφέροντα. Τὸ πρόβλημα ἐπομένως εἶναι ἂν ἐφαρμόζονταν ἢ ὄχι οἱ διατάξεις. Οἱ καταδικαστικὲς ἀποφάσεις γιὰ παραβάτες τῶν διαταγμάτων δὲν εἶναι ἰδιαίτερα πολυάριθμες. Μιὰ πωλήτρια λαδιοῦ ποὺ παρέβη τίς διαταγές καὶ καταζητεῖται, κάποιος ποὺ προσπάθησε νὰ δωροδοκήσει ὑπάλληλο τῆς camera communis, μιὰ ἀπόλυση ζυγιστῆ, ἀφαιρέσεις ἀδειῶν ἀπὸ γιατροὺς, εἶναι ὅλες παραβάσεις ποὺ κινοῦνται στὰ ὅρια τοῦ φυσιολογικοῦ. Γενικὰ δὲν ὑπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεῖα ποὺ νὰ ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ διατάξεις δὲν ἐφαρμόζονταν. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἐπανάληψη ὀρισμένων διαταγμάτων δείχνει πὼς ἡ Πολιτεία ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους καὶ πὼς ἐπανερχόταν σὲ ὀρισμένα ζητήματα ποὺ τὴν ἀφοροῦσαν ἰδιαίτερα. Τὰ περισσότερα ἄλλωστε διατάγματα ἐκδίδονταν ὕστερα ἀπὸ ἐπιτακτικὲς ἀνάγκες ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ στὸ Χάνδακα, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ὁποίων ἦταν ἀπαραίτητη ἡ ἄμεση ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου.

Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, παρὰ τίς ἀναμφισβήτητες δυσκολίες στὴν ἐξέτασή του ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης τῶν ἀπαραίτητων στοιχείων, παρουσιάζει τὸ θέμα τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης καὶ τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐπαγγελματιῶν. Γιὰ ἐπαγγελματίες, ὅπως οἱ σιδηρουργοί, οἱ χρυσοχόοι, οἱ ράφτες, οἱ τσαγκάρηδες ἢ οἱ μικροπωλητές, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ καθοριστεῖ ἓνα κατὰ προσέγγιση κέρδος μιᾶς ἡμέρας, ἐνὸς μήνα ἢ ἀκόμη καὶ ἐνὸς χρόνου, ἀφοῦ οἱ πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε ἀφοροῦν ἀποκλειστικὰ τιμὲς τῶν προϊόντων τους¹. Ἀποκαλυπτικότερα εἶναι τὰ παραδείγματα γιὰ τοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς τεχνίτες, τῶν ὁποίων γνωρίζουμε τὸ ὕψος τοῦ ἡμερομισθίου, μὲ βάση σχετικὸ διάταγμα τοῦ 1351. Εἶναι ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐπισημάνουμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι τὰ συγκεκριμένα ἐπίσημα ἡμερομίσθια πρέπει νὰ γίνουν δεκτὰ μὲ ἐπιφύλαξη, ὄχι μόνο γιατί δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ ἄλλα ἀντίστοιχα στὸν ὑπόλοιπο 14ο αἰώνα, ἀλλὰ καὶ γιατί ἡ συγκεκριμένη περίοδος εἶναι ἄτυπη. Τρία χρόνια μετὰ τὸν περίφημο λοιμὸ τοῦ 1348, ποὺ ἀποδεκάτισε τὸν πληθυσμὸ τῆς Κρήτης,

1. Κατάλογο μὲ ἐτήσιους μισθοὺς πολλῶν ἐπαγγελματιῶν τοῦ 14ου αἰ. βλ. S a n t s c h i, *Contrats du travail et d'apprentissage*, ὁ.π., σελ. 69-70. Ἀνάλογο κατάλογο γιὰ τίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ. βλ. Μ α λ τ έ ζ ο υ, *Métiers et salaires en Crète vénitienne*, ὁ.π., σ. 340.

προκαλώντας τεράστια κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, τὰ παράπονα γιὰ τὴν ἔλλειψη ἐργατικοῦ δυναμικοῦ συνεχίζονταν ἀμείωτα. Τὸ πιθανότερο λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ διάταγμα αὐτὸ ἔρχεται νὰ καθορίσει ἡμερομίσθια σὲ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ ζήτηση μπορεῖ νὰ ἦταν ἡ συνηθισμένη, ἀλλὰ ἡ προσφορά πολὺ μικρότερη καὶ κατ' ἐπέκταση οἱ τιμὲς τοῦ ἡμερομισθίου πολὺ ὑψηλότερες ἀπὸ τὸ συνηθισμένο. Ἐξάλλου, τὸ διάταγμα ἐκδόθηκε ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς τάξης καὶ τὴν προστασία τῶν ὑποψήφιων ἐργοδοτῶν ἀπὸ τὶς ἡμερομισθιακὲς ἀπαιτήσεις τῶν περιζήτητων τότε τεχνιτῶν καὶ ἐργατῶν. Εἶναι χαρακτηριστικοὶ οἱ ὄροι καὶ οἱ τιμωρίες πού προβλέπει τὸ ἴδιο διάταγμα γιὰ τὴν ἀποφυγὴ δωροδοκίας ὅλων τῶν παραπάνω, μὲ σκοπὸ τὴ σωστὴ καὶ γρήγορη ἐξυπηρέτηση. Ἡ δωροδοκία τὴν ἴδια πάντα ἐποχὴ ἦταν φαινόμενο πολὺ συνηθισμένο, ὅπως ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ.

Ἐνας ἐργάτης γῆς, λοιπὸν τὸ 1351, εἰσέπραττε 6 *soldi* τὴν ἡμέρα, ἓνας κτίστης 3 1/2 γρόσσια, ἓνας μαραγκὸς 4 1/2 γρόσσια, ἓνας καλαφάτης 5 γρόσσια, ἓνας βαρελοποιὸς ἀπὸ 3 μέχρι καὶ 6 γρόσσια. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἓνα μουζούρι ψωμὶ στοίχιζε 9 *parvi*, ἓνα πεπόνι 2 *soldi* καί, τέλος, τὸ ἐτήσιο ἐνοίκιο ἐνὸς σπιτιοῦ στὸ Χάνδακα ἢ στὸ προάστειό του κυμαινόταν ἀπὸ 6 γρόσσια μέχρι καὶ 14 ὑπέρπυρα. Μὲ βάση τὰ δεδομένα αὐτά, τὰ ἡμερομίσθια τῶν παραπάνω ἀποδεικνύονται ὑψηλὰ καὶ ἱκανὰ νὰ καλύψουν τὶς ἀνάγκες τῶν ἴδιων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους, ἔστω καὶ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ὅλοι θὰ δούλευαν μὲ συχνότητα 2-3 ἡμερῶν τὴν ἐβδομάδα. Ἀξίζει ἀκόμη νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι οἱ κτίστες, καὶ πιθανὸν καὶ οἱ ἄλλοι τεχνίτες, σπάνια δούλευαν μὲ ἡμερομίσθιο. Τὶς περισσότερες φορές ἀναλάμβαναν νὰ φέρουν σὲ πέρας μιὰ ἐργασία (πού συχνὰ στὸ συμφωνητικὸ καθορίζεται μὲ λεπτομέρειες), γιὰ τὴν ὁποία εἰσέπρατταν, πρὶν ἢ μετὰ τὸ τέλος της, ἓνα συνολικὸ ποσό, συμφωνημένο ἐκ τῶν προτέρων, γεγονός πού δυσκολεύει τὸν ὑπολογισμὸ ἐνὸς μέσου ἡμερομισθίου.

Ἔτσι, παραμένουμε στὶς γενικὲς διαπιστώσεις ὅτι οἱ ἐπαγγελματίες τοῦ Χάνδακα δὲν ἦταν συστηματικὰ ὀργανωμένοι σὲ συντεχνίες καὶ ὅτι ἡ Πολιτεία προσπαθοῦσε μὲ βάση τὰ διατάγματα πού ἐξετάσαμε νὰ καλύψει τὴν ἔλλειψη συντεχνιακῶν καταστατικῶν, νὰ προστατεύσει ἐπαγγελματίες καὶ καταναλωτὲς καὶ φυσικὰ τὰ δικά της οἰκονομικὰ συμφέροντα, εἰσπράττοντας κάθε εἶδους δασμοὺς καὶ ἐνοίκια.

